Tarihte İstanbul Esnafı

Reşad Ekrem Koçu

DK DOĞAN KİTAP

2. BASKI

Doğan Kitapçılık'tan çıkan Reşad Ekrem Koçu kitapları

1 Dağ Padişahları
2 Erkek Kızlar
3 Forsa Halil
4 Kabakçı Mustafa
5 Patrona Halil
6 Esircibaşı
7 Kösem Sultan (I. cilt)
8 Kösem Sultan (II. cilt)
9 Fatih Sultan Mehmed
10 Osmanlı Padişahları
11 Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri
12 Aşk Yolunda İstanbul'da Neler Olmuş
13 Kızlarağasının Piçi
14 Tarihte İstanbul Esnafı
15 Tarihimizde Garip Vakalar
16 Cevahirli Hanımsultan
17 Osmanlı Tarihinin Panoraması
18 Hatice Sultan ve Ressam Melling

TARİHTE İSTANBUL ESNAFI

Yazan: Reşad Ekrem KOÇU

Yayın hakları: © Doğan Kitapçılık AŞ

12.10-5-11 1970 tarihleri arasında *Tercüman* gazetesinde tefrika edilmiştir.
1. baskı / eylül 2002
2. baskı / ekim 2003 / ISBN 975-293-024-7
Bu kitabın 2. baskısı 1 000 adet yapılmıştır.

Kitaba katkılarından dolayı Radikal gazetesine teşekkür ederiz.

Kapak tasarımı: DPN Design
Baskı: Şefik Matbaası / Basın Ekspres Yolu Köyaltı Mevkii
Güneşli Matbaacılar Sitesi No: 40 Güneşli - İSTANBUL

Doğan Kitapçılık AŞ Hürriyet Medya Towers, 34544 Güneşli - İSTANBUL
Tel. (212) 677 06 20 - 677 07 39 Faks (212) 677 07 49
www.dogankitap.com
www.dk.com.tr

Tarihte İstanbul Esnafı

Reşad Ekrem Koçu | **14**

Gedik, tarik, lonca, pir

Türk Lügati "esnaf"ı şöyle tarif eder:

"Vaktiyle muntazam sınıflara ayrılmış sanatkârlar, dükkâncılar; esnaflık, bir dükkânda işleyen veya öteberi satanların işi..."

Eski toplum hayatımızda, geçim yolunu devlet kapısı dışında arayarak ticaret ve zanaatla meşgul olmak, bir dükkân açmak, imalathane kurmak serbest değildi. "Gedik" denilen bir sınırlamaya tâbiydi ve her sınıf esnaf ve zanaat erbabı, XVII. yüzyıl sonlarına kadar "tariki fütüvvet" (mertlik, yiğitlik yolu; mertlik, yiğitlik tarikatı) yahut "tariki hirfet" (esnaflık, zanaat yolu; esnaflık, zanaat tarikatı) denilen topluluklar kurmuşlar, XVIII. yüzyıl başında da onların yerine "esnaf loncaları" kurulmuştur.

Yer değiştirmek fermanla olurdu

Ticaret ve zanaatı sınırlayan ve Ortaçağ'dan kalmış olan gedik usulünün kabaca tarifi de şudur:

Dükkân yahut imalathane, serbest işyerlerinin sayısı dondurulmuştur. Mesela, İstanbul'da 200 terlikçi dükkânının bulunduğu XVIII. yüzyılın ortalarında ne bir yeni terlikçi dükkânı açılabilir, ne de mevcut dükkânlardan biri kapanabilirdi. Terlikçiler 200

dükkândır, 201 olamaz, 199'a inemez.

Hatta dükkânlar hüviyet de değiştiremezdi, yani Çemberlitaş'ta bulunan bir terlikçi dükkânı Çarşıkapısı'na nakledilemezdi. Böyle bir nakil için devlet izni, "ferman" lazımdı.

Her "gedik" sahibinin de elinde bir fermanı vardı. Evvela o izin fermanı alınır ve o fermanda tespit edilmiş semtte ve dükkânda işyeri açılırdı, kurulurdu.

Her esnaf zümresinin "tariki fütüvvet", "tariki hirfet"lerini, daha sonra da "esnaf loncaları"nı kuranlar da o zümrenin gedik sahibi ustalarıydı.

Bir "tarik-lonca" kurabilmek için bir esnaf-zanaat erbabı zümresinin gereği kadar kalabalık olması lazımdı. Müstakil bir "tarik-lonca" kuramayan esnaf, iş veya zanaat bakımından en yakın kalabalık esnafa "yamak esnaf" olurlardı; mesela, "kaltakçılar", "eyerciler", "semerciler", "gedelekçiler" (eyerlere, kaltaklara köseleden büyük ok kuburları dikenler), "tekelciler" (eyer altında hayvan sırtına örtülen pamuklu bez dikenler), "yolarcılar", "kamçıcılar", "palancılar", gayet kalabalık olan "saraç esnafı"nın; "başmakçılar", "kavaflar", "çizmeciler", "mestçiler", "terlikçiler" ve "eskiciler" de yine gayet kalabalık olan "pabuççu esnafı"nın yamaklarıydı. Tarikler, loncalar "saraçlar" ile "pabuççular" adına kurulmuştu, yamakları, toplantılarına katılırlar, söz ve oy sahibi olurlardı; fakat gedikleri ayrıydı.

İlk İslamî esnaf nizamnameleri

Eski esnaf teşkilatı ve esnaf ile zanaat erbabının İslam akide ve terbiyesine göre tâbî olmaya mecbur tutulduğu nizam, yukarıda kaydettiğimiz "tariki fütüvvet" adına nispetle "fütüvvetname" adı verilmiş eserlerde tespit edilmişti. Fütüvvetnameler, toplum

hayatımızda ilk İslamî esnaf nizamnameleridir, hatta, Müslüman esnaf ve zanaat erbabının ilmihal kitabıydı diyebiliriz.

Fütüvvetnamelerde herhangi bir işin ve zanaatın önce kimin tarafından icra eldildiği yazılıdır, o kişi o zümrenin ilk adamı, "piri"dir. Sonra o işin veya zanaatın, Peygamberimiz zamanında, ilk İslam toplumu içinde ilk icra edenin adı kaydolunurdu, o da "İslamî pir"di. İş, zanaat erbabı pirlerinin, bilhassa İslamî pirlerinin adına aşırı hürmetle bağlıydılar.

Birkaç örnek kaydedelim:

İbrahim Peygamber Kâbe'yi bina ederken kerpicine "tuz" kattığı için tuzcuların piri addedilmişti. Peygamberimiz'in zamanında da Yemen'den Medine'ye Ebu Mellah adında biri ilk defa olarak tuz getirip satmıştı, o da tuzcuların İslamî piri olmuştu.

Macuncuların ilk piri...

Macuncuların ilk piri Fisagors'tu. İslamî pirleri de, Peygamberimiz zamanında sıhhî macunlar yapmış olan Ubeyd Attar oldu.

Ekmekçilerin piri, cennetten dünyaya indiğinde buğdayla karnını doyuran Hazreti Âdem'di, Peygamberimiz zamanında Medine'de ilk defa ekmek pişiren Amir bin İmran ekmekçilerin İslamî piri oldu.

Peygamberimiz'in zamanında bulunmayan işlerin, zanaatların erbabına da sonraki devirlerin ünlü bir siması pir olmuştur.

Halen İstanbul'da pirlerinin adını bilen esnaf kalmamış gibidir. Pek yakın zamanlara kadar Müslüman Türklerin dükkânlarında pirlerinin adı, bir levha halinde dükkânlarının en şerefli yerine mutlaka asılırdı, o levhalarda ekseriya bir beyit olurdu, mesela berber dükkânlarında:

"Her sabah besmeleyle açılır dükkânımız
Hazreti Selman Pak'tir pirimiz üstadımız."

hamamlarda da:

"Her sabah besmeleyle açılır hamamımız
Hazreti Muhsin bin Osman pirimiz üstadımız."

levhaları okunurdu.

Fütüvvetnamelerden sonra, görülen ihtiyaçlar karşısında esnaf hayatını yeni bir düzene koyan fermanlar çıktı.

Tariki fütüvvet, hirfet, şeyh, nakip, duacı, çavuş, kâhya

Önce fütüvvetname kayıtları, sonra esnaf nizamı fermanlarıyla İstanbul'da, dolayısıyla Türkiye'de tariki fütüvvet-hirfetlerle onların yerini almış olan esnaf loncalarında kayıtlı bütün esnaf zincirleme kefalete bağlanmıştı.

Gedik sahibi ölünce, dükkân veya imalathane, o işin başında bulunmak, çalışmak şartıyla evladına kalırdı. Evladı yok ise veya baba mesleğini terk etmiş ise, o gedik mahlul (sahipsiz) sayılırdı. Tarik-lonca tarafından, kendi başına dükkân veya imalathane sahibi olmaya layık bir kalfaya devredilirdi. Tarik-loncanın bir belgesi ile gedik fermanı yeni sahibinin adına tashih edilirdi. Eski gedik sahibinin mirasçılarına veya baba işini terk etmiş evladına da dükkânda veya imalathanede kalan mal ile aletlerin değer bedeli ve gediğe takdir edilen bir peştamallık bedeli ödenirdi. Yeni gedik sahibi kalfanın parası olmadığı takdirde, bu parayı, karzi hasen (faizsiz borç) olarak tarik-lonca sandığından verirlerdi.

Peştamal bağlama

Herhangi bir esnafın veya zanaat ehlininin çırağı, gelenekle tespit edilmiş çıraklık müddetini (işin, zanaatın güç, ağır olduğu-

na göre en çok üç yıl) doldurunca ve ustasının da işi öğrendiğini tasdik etmesi üzerine, fütüvvetnamelerin tespit ettiği şekilde bir törenle çırak oğlanın beline bir "şed" (peştamal) bağlanır ve çırak aynı dükkânda, atölyede kalfa olurdu.

Kalfanın ustalığa çıkması, o işte, zanaatta bir gediğin boşalmasına bağlıydı. Bunu ekseriya kalfanın kendisi arar, işi veya zanaatı terk edecek bir ustayla anlaşır, "peştamallık"denilen bir bedel karşılığı gediği satın alırdı. Parası bulunmaz veya çıkışmazsa, yukarıda kaydettik, tarik-lonca sandığından istediği anda para bulurdu. Önemle tekrar edelim, gedik arayan kalfanın ustalığa layık olduğu mensup olduğu tarik-lonca tarafından kabul edilmiş olması şarttı. Bir kalfa da usta olurken beline bir "şed" (peştemal) bağlanırdı, bu münasebetle, çırak merasiminden daha parlak bir tören yapılırdı. Ve bu törene "çırak çıkarma" denilirdi.

Tariki fütüvvet-hirfetler zamanında, XVII. yüzyıl sonlarına kadar İstanbul'da, bütün Türkiye'de esnaf teşkilatı şu kimseler tarafından idare edilmiştir:

ŞEYH: Tarikin reisi; tariki kuran esnaf tarafından kaydı hayat şartıyla seçilirdi. Bu seçime o tarike bağlı yamak esnaf katılmazdı. Tariki kuran, esnaf zümresinin namlı, yaşlı, faziletli bir siması olurdu.

Esnaf şeyhlerini dinî tarikat şeyhleriyle karıştırmamalıdır.

Şeyhin sözü, o tariki kuran esnaf zümresi ile o tarike bağlı yamak esnaf üzerinde kesin bir kuvvetle geçerdi. Tariki fütüvvet-hirfetler yerine loncalar kurulunca, loncada şeyhlerin yerini, aynı vasıflar aranılarak seçilen "lonca ustası" aldı. Evliya Çelebi, XVII. yüzyıl ortasında İstanbul'da 105 esnaf şeyhinin bulunduğunu yazıyor, yani o zamanlar İstanbul'da 105 tariki-fütüvvet hirfet vardır.

NAKİP: Tariki fütüvvet-hirfetlerin idare amiridir. Tariki teşkil eden esnaf ile yamak esnafın bütün işlerini gören adamdır. Esnaf

arasından doğruluğuyla tanınmış bir kimse olarak seçimle tayin edilirdi. Loncalar kurulunca nakiplik kaldırıldı, vazifesi "kâhya" adıyla devlet tarafından tayin edilir bir zata devredildi.

DUACI: Esnaftan olması şart değildi. Salih bir kimse olarak seçilir ve kendisine tarik sandığından yıllık bir ücret ödenirdi. Tarik törenlerinde gereken duaları okurdu.

Yalnız berber esnafında, çıraklar peştamal kuşanıp kalfa olacakları sırada yapılan törende, çırak oğlan peştamalını kuşandıktan sonra kalfa sıfatıyla ilk defa "duacı efendi"yi tıraş ederdi.

ÇAVUŞ: Tarikin bir nevi inzibat zabitiydi. Sorumlu, suçlu esnafı, şeyhin başkanlığında nakip ile esnaf ihtiyarlarının teşkil ettiği tarik divanında sorguya çekilmek üzere çavuş gider, alıp getirirdi. Esnaf ve zanaat erbabı, çavuşun davetine hemen uyarak divana gitmeye mecburdular. Yamak esnafın çavuşları, kendi zümreleri içinden seçilirdi.

XVII. yüzyıl ortalarında 105 esnaf şeyhi bulunduğunu kaydeden Evliya Çelebi esnaf çavuşlarının 415 nefer olduğunu yazıyor, 310 nefer çavuş, yamak esnaf çavuşlarıdır.

KÂHYA (KETHÜDA): Önceleri tarikler ile hükûmet arasında, sonraları loncalar ile hükûmet arasında münasebeti sağlayan zattı, hükûmet tarafından tayin ve azil edilirdi; tarik-lonca sandığından gündelik hesabıyla aylık alırdı. Tarik-loncanın zenginliğine göre esnaf kâhyalarının aylıkları da farklıydı. Nakiplik kaldırılıp nakiplerin idarî vazifesi de kâhyalara devredilince, sorumluluğu aslında ağırken büsbütün ağırlaşan bir memuriyet oldu.

Esnaf kâhyalarını kendi içlerinden biri olarak esnaf seçer, İstanbul Kadılığı'na arz eder, kadılık tahkikatını yapar, seçilen zatı kâhyalığa layık görürse hükûmete arz eder, hükûmet de tayini yapardı. Bazen de bir esnaf kâhyalığına, o esnaf zümresinin dışından bir zatı hükûmet münasip görür, tarik-loncaya sormadan tayinini

yapardı. Mesela XVII. yüzyılda devrin büyük musiki bilgini Mustafa Itrî Çelebi'ye dolgun aylıklı bir iş aranmış, tarik-loncaları zengin esirciler kâhyalığına tayin edilmişti.

Hükûmetçe esnafa yapılacak tenbihler, esnaftan istenecek yardımlar, narhlar, esnafa kâhyaları vasıtasıyla bildirilirdi.

Nakiplik kaldırıldıktan sonra, esnaf zümresinin esnaf nizamına ve konulan narha riayetini sağlamak vazifesi de kâhyaya yüklendi.

Esnafın haklı isteklerini, yerinde şikâyetlerini hükûmete layık olduğu önemle duyurmak ve bunların tahakkukunu sağlamak da kâhyaların vazifesiydi. Bunun içindir ki bir esnaf kâhyasının hem kâhyası bulunduğu esnaf zümresi üzerinde, hem de hükûmet yanında itibarlı, şerefli kişi olması lazımdı.

Vazifesinin şerefini idrak etmeyen bir kâhya, uygunsuz esnafın türlü yollardan hile ve hırsızlıklarına rüşvet alarak göz yumar, sonu kendisi için çok ağır, ölüm cezasına kadar varan bir sorumluluk yüklese de, kısa zamanda çok büyük bir servet yapabilirdi.

Esnafı kontrol bahanesiyle esnafa zulmeden ve o yoldan menfaatler sağlayan kâhyalar da olmuştur.

YİĞİTBAŞI: Tarikler yerine loncaların kurulduğunda çavuşlar bu unvanı aldılar.

Lonca, sandık, han ve çarşılar

Tariki fütüvvet-hirfetler zamanında esnaf, divan dedikleri toplantılarını tekke veya zaviyelerde yaparlardı. Tarikin vakıf demirbaş eşyası ve tarikin para sandığı da o tekkede veya zaviyede bir odada muhafaza edilirdi. Çırağa peştamal kuşatma ve kalfayı usta yapma (çırak çıkarma) gibi törenler de oralarda yapılırdı.

XVIII. yüzyıl başlarında tarikler kaldırılıp yerlerine loncaların kurulmasının başlıca sebebi, esnaf zümrelerinin içinde bulunan ve büyük kalabalık teşkil eden gayrimüslim esnaf ve zanaat erbabının durumudur. Bir esnaf zümresinin Müslim ve gayrimüslim bütün mensuplarını ilgilendiren meselelerin tam bir serbestlik içinde konuşulabilmesi için toplanma yerinin bir tekke veya zaviye olmaması gerekiyordu.

Ustalar ve yiğitbaşılar

Loncalar, her esnaf zümresinin toplu olarak bulunduğu ve aynı zanaatı işler kişilerin çalıştığı bir çarşı boyunda bir han içinde açıldı ve idarelerinin başına da şeyh ve nakip yerine "esnaf ustası" ile kâhya ve yiğitbaşı getirildi.

Bir müddet sonra bu da kâfi görülmedi, her esnaf loncası Müslim esnaf loncası ve gayrimüslim esnaf loncası olarak ikiye bölündü; esnaf ustaları ve yiğitbaşılarını da ayrı ayrı seçtiler, birinde Müslümanlardan, birinde gayrimüslimlerden, yalnız aynı zümrenin iki loncası, bir kâhyalığa bağlandı.

Esnafın yeni toplanma yeri olan lonca adı, İtalyanca höcre, oda anlamında loggia kelimesinden alınmıştı, tam Türkçe olarak "esnaf odası" diyebiliriz.

Sandık

Her esnaf zümresinin bir yardımlaşma sandığı vardı. Bu sandık tariklerde şeyh ile nakibin, loncalarda da kâhya ile yiğitbaşının nezaret ve sorumluluğu altında bulunmuştur. Esnaf sandıklarının gelir kaynakları şunlardır:

1 – Çırağın kalfalığa, kalfanın ustalığa peştamal kuşanmalarında çok eski gelenek icabı ustaların verdikleri "mürevvet" paraları.

2 – Çırak, kalfa ve ustaların, keselelerinin tahammülü derecesinde ödemeye mecbur oldukları haftalık yahut aylık aidat.

3 – Tarikler zamanında ikraz edilen paradan faiz alınmamıştı. Loncalar zamanında ikraz edilen paralardan alınan yüzde 1 faiz.

4 – Zengin esnafın vasiyetnamelerle sandığa bıraktığı paralar.

5 – Vâris bırakmadan ölen zengin esnafın yine vasiyetnamelerle sandığa bıraktığı emlakinin geliri.

6 – Hiç umulmayan yerlerden "tayyarat" adı verilen bağışlar.

Tariklerin, sonra loncaların, gelenek olarak esnaf tarafından verilmiş, vakfedilmiş ve zamanla toplana toplana büyük bir kıymet almış demirbaş bakır takımları vardı: kazanlar, sahanlar, tencereler, tavalar, siniler, güğümler, ibrikler, maşrapalar, bunlar peştamal

kuşanma törenlerinde verilen ziyafetlerde, esnafın toplu olarak yaptığı kır gezintilerinde kullanılırdı... Halkın yaptığı düğünlere de birkaç günlüğüne kirayla verilirdi. Ki, bu bakır takımlarının kiralar da sandığın tayyarat gelirlerinden birini teşkil ederdi.

Han ve çarşılar

Aynı işle meşgul esnaf ve zanaat ehli umumiyetle ya bir han içinde yahut bir çarşı boyunda yahut bir büyük çarşının bir bölümünde toplanmış bulunurdu. Mesela İstanbul'da Büyük Saraç Hanı (Saraçhane), Ketenciler Hanı, Fermeneciler Çarşısı, Dökmeciler Çarşısı, Mısırçarşısı (attarlar, baharatçılar), Kürkçü Hanı, Yağ Kapanı, Bal Kapanı, Örücüler Hanı, Sırmakeş Hanı ve daha bunlara benzer yüzlerce isim sayılabilir.

Zanaat ehli ile esnafın bekâr uşakları da bekâr hanlarında barınırlardı, o hanlardan gayri bir esnaf zümresi için yapılmış, yine han yapısında binalar vardı ki, onlara da "bekâr odaları" denilirdi ve her biri içindeki bekâr uşaklarının mensup oldukları esnaf zümresinin adıyla anılırdı: Saraç Odaları, Pabuççu Odaları, Debbağ (dabak) Odaları, Yelkenci Odaları gibi.

Her esnaf zümresinin bekâr taifesi hanlara ve odalara önceleri tarik, sonra lonca kefaletiyle alınırdı. Kapıları yatsı namazından sonra kapanır ve sabah ezanı okunurken açılırdı. O hanlarda ve odalarda kalanlar geceyi asla dışarıda geçiremezlerdi, bu nizama riayet etmemiş, bir gececik dışarıda kalmış bir esnaf bekârı, Tarik-lonca divanı tarafından derhal ertesi gün sorguya çekilirdi. İşinden atılır ve derhal memleketi tarafına sürülürdü. İsterse on parmağında on hüner olsun.

Lonca vakıfları ve esnaf kıyafeti

Kiralık sofra takımları

Yüzyıllar boyunca esnaf tarik-loncalarının elinde, mensupları tarafından vakfedilmiş pek çok mal, eşya, o arada bilhassa sini, lenger, kazan, tencere, sahan, tava, güğüm, ibrik, sitil, tas, maşrapa bakır mutfak ve sofra takımları birikmişti. Bunlar, mesire eğlencelerinde kullanıldıktan başka, İstanbul halkına, evlenme ve sünnet düğünü ziyafetleri için, küçük bir bedel karşılığı kiraya da verilir ve o suretle lonca sandığına bir gelir sağlanırdı. Esnafın, hatta Saray düğünlerinde bile mutfak ve sofra takımları kiraladıkları olmuştur.

Evliya Çelebi kuyumculardan bahsederken, gençliğinde kuyumculuk zanaatını öğrenmiş Kanuni Sultan Süleyman'ın kuyumcular tarikine 10 000 sahan, 500 kazan ve tencere ve sair bakır kap kacak vakfettiğini yazıyor. Ünlü yazarın rakamları çok mübalağalı olsa da esnaf zümrelerinden biri adına yapılmış vakıflara güzel örnektir.

Bağışlardaki tarihler

Fütüvvetnamelerde tespit edilmiş esnaf geleneklerince, çıraklıktan kalfalığa peştamal kuşanan bir çırak oğlanın babası, velisi,

tarik-lonca mutfağına bir bakır sahan yahut bir bakır tas veya maşrapa, ustalığa peştamal kuşanan kalfa da bir bakır sini yahut bir bakır tencere veya kazan verirdi.

Verilen o bakır eşyanın bir kenarına da bağışı yapanın ve ustasının adı ve bazen de bağışın tarihi yazdırılır, hakkettirilirdi.

Bizim, hırdavatçılar eline düşmüş bazı bakır kap kacak üstünde gördüğümüz birkaç kaydı nakledelim, bir bakır maşrapada:

"Berber İsmail bin Mehmed nin şakirdanı Berber Hasan Usta, sene 1008 (1600)."

Bir sitilde:

"Vakfı Elhac Mustafa el-Üsküdarî, sene 1094 (1683)."

Her tarafı nakışlı ve 2 metre çapında büyük bir sofra sinisinde:

"Saraçlar Kethüdası Kocafesli dinmekle maruf Ömer Usta'nın lonca vakfıdır, sene 1224 (1809)."

Yüzü tamamen çiçek nakışlı olan bu gayet kıymetli bakır sini, ayrıca yapıcısı olan Mehmed Usta adında bir bakırcı ustasının da imza yerinde adını taşıyordu.

Çoğu zamanların ünlü bakırcı ustalarının isimlerini de taşıyan esnafın lonca vakfı bakır takımları, Meşrutiyet'in ilanında loncalar kaldırılıp dağıtılırken şunun bunun tarafından aşırılmayanlar maliyeye devredildi, fakat sanat kıymetleri maalesef takdir edilemedi, hurdacılara devredilip paraya tahvil edildi, aslında ise yerleri bir müze olmalıydı.

Büyük sofra sinileri, kahve güğümleri, aşure kazanları kebap ve pilav lengerleri, kısaca, artık günlük hayatımızda yeri olmayan eski bakır takımları da eritilerek başka yerlerde kullanılmak üzere külçe bakır oldular.

Sadece esnaf loncalarının o vakıf eşyasıyla bir muhteşem "Türk Bakır Eşyası Müzesi" kurabilirdik. Şimdi ne kadar dövünsek faydasız.

287 yıllık bir sitili, 370 senelik bir maşrapayı, 161 yıllık bir siniyi nerede bulabiliriz?

Esnaf kıyafeti

Tanzimat'tan önceki toplum hayatımızda, imparatorluk halkı önce Müslim ve gayrimüslim olarak kıyafetçe serpuştan pabuca tespit edilmiş, bir bakışta ayırt edilirdi.

İmparatorluğun Müslüman tebaası da askeriye, mülkiye, ilmiye ve esnaf-avam olarak ayrılmıştı. Sadece isimde değil, kıyafet nizamnameleriyle. Herkes mensup olduğu sınıfın kılığında dolaşmaya mecburdu.

Onun içindir ki, esnafın zıpır gençleri kendi kılıklarından sıyrılıp zıpırlığa en uygun buldukları yeniçeri esvapları giyebilmek için ellerine bir sofa tezkeresi geçirip yeniçeri taslakçısı olmuşlardı.

Hicri 1190 (1776, I. Abdülhamid devri) tarihli nizamnameden:

"Uşak, hademe takımı, esnaf ve zanaat erbabı bir zamandan beri devlet ricaline mahsus çeşitli kürkler, çiçekli kaftan ve entariler giymeye başlamışlardır. Esnaf ve zanaat erbabı, kazandıkları para süslerine yetmediğinden işlerinde hile ve ihtikâr yollarına sapmışlardır. Uşak ve hademe makulesi de para için hizmetinde bulundukları kimseleri taciz eder olmuşlardır. Bundan böyle o makulelerin samur, kakum, vaşak kürkler, Hint malı çiçekli kumaşlardan entariler giymesi, Hint şalı kuşak kuşanması yasaktır. O makuleler, İstanbul şalisi, Ankara şalisi, Bursa kutnusu ve Şam alacası kumaşlardan esvap giyecekler ve Hama kuşağı saracaklardır."

Hicrî 1217 (1803, III. Selim devri) tarihli nizamnameden:

"Bir müddetten beri yine sefahat düşkünlüğü başladı, giyim

kuşamda herkes haddini tecavüz etti. Bundan böyle esnaftan ve avamdan olan kimseler, kendileri için tespit edilmiş kumaşlardan gayri kumaştan esvap yaptırmayacaklardır. Herkes kadimden beri sınıfının kıyafeti ne ise o kılıkta olacaktır. Bir kimsenin esnaftan ve avamdan olduğu kıyafetinden derhal anlaşılacaktır."

Bu kıyafet tahdidi 25 şaban 1255 (3 kasım 1839) tarihli Gülhane Fermanı'yla kalkmış, imparatorluğun bütün tebaasının eşitliği ilan edilirken, devlet üniformaları müstesna, herkes dilediği kılık ve kıyafette dolaşmakta serbest olmuştur.

Eski Müslüman Türk esnafının makbul ahlakı

Eski teşkilatı içinde esnafın dinî tarikatlarla yakın münasebetleri vardı. Ustalar, kalfalar bir şeyh tarafından irşat edilir, onlar da çıraklarını terbiye ederlerdi. Bu tesir altında eski Türk-Müslüman esnafta "doğruluk" ve "kazanç hakkına kanaat" iki büyük meziyet olarak yerleşmişti.

Zanaat erbabı imalatını, istenilen, aranılan vasıflarına uygun olarak yapardı. Ticaret ehli de tartı ve ölçüde hilesiz ve ancak meşru kârını alarak satardı. Yüzyıllar boyunca esnaf arasından bu ahlak prensiplerine riayet etmeyenler elbet ki çıkmıştır, o gibiler de her esnaf zümresindenevvela kendi loncaları tarafından hükûmete ihbar edilir, takip edilir ve cezalandırılırdı.

Türk aldatmaz

Aşağıdaki satırları merhum Osman Nuri Ergin'in *Belediye Mecellesi*'nden alıyorum:

"Ünlü Fransız Coğrafya bilgini Elisee Reclus (Elize Reklü, 1830-1905) *Cihan Coğrafiyası* isimli büyük ve çok meşhur eserinde şunları yazıyor:

'Türk'ün faziletleri o kadar büyüktür ki, hatta kendisine ihanet eder. Namuslu ve sözüne sadık olduğundan, borcunu ödeyebilmek için son derece çalışır. Hıristiyan tefeciler de bundan istifade ederek, ona ömrünün sonuna kadar esir hayatı yaşatacak ikrazlarda bulunurlar. Türk hiçbir zaman aldatmaz. O kadar namuslu ve doğrudur ki, aynı işi yapan dükkân komşuları Rumlar, Suriyeliler, İranlılar ve Ermeniler, Türklerin bu iç saflığı ile alay ederler, onları acınacak bulurlar.'"

Büyük İtalyan edibi Edmondo de Amicis de (1846-1908) *İstanbul Seyahatnamesi*'nde İstanbul esnafından bahsederken şunları yazıyor:

Türklerle pazarlık etmeyin

"Rum, müşteriyi seslenip çağırır, eliyle koluyla işaretler yaparak davet eder; Ermeni, biraz daha temkinlidir; Yahudi, malının fiyatını kulağa fısıldayarak arz eder; Türk'e gelince, sessiz, müşterisini sadece bakışlarıyla çağırır. Bir Türk'e söylediği fiyat için, sakın, 'Biraz aşağı olmaz mı?' diye pazarlığa girişmeyin, bunu kendisine bir hakaret sayar ve 'Ben hırsız mıyım ki önce sizden hakkım olmayan fahiş bir para isteyeyim ve sonra pazarlığa girişeyim!..' der."

Yine Osman Nuri Ergin anlatıyor:

"Benim de feyz aldığım Dârülşşafaka mezunlarından köprü mühendisi Edhem, yüksektahsil için İngiltere'ye gitmişti. Onun naklettiğine göre Birmingham şehrinin ticaret odasında bir duvarda şu levha asılıymış:

'Hakiki Türklerle herhangi surette olursa olsun istediğiniz ticareti yapabilirisiniz, fakat Şark'ın Rumları ile Ermenilerinden katiyen sakınınız.'"

Aşağıdaki satırları İstanbul Kadılığı sicil defterlerinden alıyoruz; esnafın kendisini kendi teşkilatıyla murakabesine güzel bir örnektir:

Kılıç boyayanın başına gelenler

Kılıççı esnafının kethüdası (kâhyası) ve yiğitbaşısı ve sair ustaları mahkemeye gelerek kılıççı esnafının Hasan oğlu Hüseyin'in sakız ağacından yaptığı kılıç kabzalarını siyaha boyayarak abanoz kabzalı kılıç diye sattığını ve müşterilerini aldattığını bildirmişlerdir. Hüseyin'in suçu sabit olmuş ve kılıççı esnaflığından çıkarılmıştır (hicrî 1138, miladî 1726).

Önceleri esnaf tariklerinin ve sonra da esnaf loncalarının bu gibi dikkatli işleridir ki, hükûmet hakkı ve vazifesi olan murakabeyi, her esnaf zümresinin kendisine bırakmıştı. Hükûmetin esnafa karşı bir fazilet mükâfatıydı.

Eski esnafın ve bilhassa zanaat ehlinin en büyük ahlakî zaafı, işlerinde uzun tecrübelerle elde ettikleri incelikleri, hünerleri bir sanat sırrı olarak saklamalarıdır. En sadık kalfasına ve hatta öz oğluna bile sanatının sırrını öğretmeyen büyük ustalar olmuştur.

Eski esnafta görülen en büyük meziyetlerden biri çırağın kalfasına, kalfanın ustasına ve ustanın da lonca ihtiyarlarına sonsuz itaatidir.

Zaten eski terbiye usulümüzde bir çocuk mektepte hoca ve bir dükkânda, imalathanede usta eline verilirken velisi tarafından: "Eti senin, kemiği benim!.." denilirdi.

Mehterler ve çökürcüler

Mehterhane Osmanlıların bando takımıydı; heybet ve şevket sembolü sayılırdı.

Mehterhane, kökü çok eski Türk devlet ve cenk ananelerine bağlı, yerinde bir tabirle "alaturka bando takımı"dır. Osman Nuri Ergin *Maarif Tarihi* adındaki eserinde, "Mehter ismi, Farsça mahi-ter terkibinden bozmadır, yeniay (hilal) demektir ki mehterler bir hilal şeklinde açılarak icrai ahenk ettiklerinden bu ismi almışlardır" diyor. Güzel buluştur, ama ne yapalım ki Garp Türkçesi'nde mehter telaffuz edilen bu kelimenin aslı, kavas manasına gelen Farsça mihter kelimesinden gelmedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda azamet ve şevketin, darat ve haşmetin ifadesi olan "Mehterhane", Konya Selçuklilerinden Sultan Alaeddin'in Osman Gazi'ye gönderdiği istiklal alametleri arasında bulunan bir davulla kurulmuş, asırlar boyunca zengin bir teşkilat haline gelmiş ve 1826'da Yeniçeri Ocağı'yla beraber kaldırılmıştır.

Bir mehter takımı 1 tabl (davul), 1 zurna, 1 çifte nakkare (çifte nara, çifte dümbelek), 1 borazan ve 1 zil olmak üzere beş sazdan mürekkepti; bir takıma bir kat denilirdi; hassa mehterhane, yani padişahın bandosu dokuz kat mehterhaneydi, yani 9 tabl, 9 zurna, 9 çifte nakkare, 9 borazan ve 9 zilden mürekkep bir ban-

doydu ve sazları çalanların birer tanesi "tablzenbaşı, zurnazenbaşı, nakkarezenbaşı, borazanbaşı ve zilzenbaşı" unvanlarını taşırdı; mehterhanenin başında ayrıca bir mehterbaşı (bando şefi) ve bunun da bir muavini bulunurdu ki dokuz kat hassa mehterhane 47 kişiden teşekkül etmiş olurdu.

Mehterhane, yukarıda da kaydettiğimiz gibi tek sıra üzerine hilal şeklinde açılarak ayakta çalardı, yalnız nakkareciler bağdaş kurup otururlardı; sazlar, sağdan sola nakkare, zurna, tabl, zil ve borazan olarak dizilirdi.

Hassa mehterhane, saray teşkilatına bağlı bir ocak olup koğuşları Topkapı Sarayı yanında Demirkapı'da büyük bir meşkhaneydi ve efradı 150-200 kişiyi bulurdu ki çoğu da yetiştirilmekte olan gençler ve çocuklardı; bütün saray teşkilatında olduğu gibi, hassa mehterleri ocağına eli ayağı düzgün, kaşı gözü yerinde gençler alınırdı; şu farkla ki mehter olmaya Türk çocukları asla rağbet etmezlerdi; hemen hepsini acemi oğlanları arasından seçilenler, taşralı veya şehirli Ermeni ve Rum mühtedileri teşkil ederdi. IV. Murad, adı tarihimize geçmiş olan meşhur gözdesi Musa Melek Çelebi'yi mehter oğlanları arasında görmüş, beğenmiş ve yanına alarak musahibi şehriyarî yapmıştı ki Musa Çelebi İngiliz müverrihi Riko'nun kaydına göre bir Ermeni mühtedisiydi.

Mehterlerin renk ve biçim bakımından göz alacak bir kıyafeti vardı; mehterbaşı ile her sazbaşı arkalarına yerine göre al kaput veya al çuha biniş, başlarına beyaz tülbent sarılmış al kavuk, bacaklarına al çuhadan çakşır ve ayaklarına sarı sahtiyandan mest-pabuç giyerlerdi. Efrat ise, başlarına beyaz tülbent sarılmış yeşil kavuk, sırtlarına mor, lacivert veya siyah çuhadan biniş, al bezden çakşır ve kırmızı sahtiyandan mest-pabuç giyerlerdi.

Hassa mehterlerinden başka sadrazamın, bilfiil valilik yapan vezirlerin ve yeniçeri ağasının da mehterhanesi vardı; sadrazam

mehterhanesi dokuz kat, diğerlerininki yedişer kat mehterhaneydi.

Orduyı hümayun sefere çıkacağı vakit, İstanbul'da büyük bir alay gösterirdi, buna "ordu alayı" denilirdi; ordu alayında, orduyla beraber sefere gitmeye memur edilmiş esnaf da geçerdi; yahut padişahın bir evladı dünyaya geldiğinde, şehzade veya sultana hediyelerini takdim edecek esnaf payitahtta bir alay gösterirdi; işte bu alaylar vesilesiyle, İstanbul'daki esnaf teşekkülleri, Balat ve Ayvansaray'ın Çingene sazendelerinden beşer veya üçer kat mehterhaneler teşkil ederek, "Alay Köşkü"nde bulunan padişahın önünden, o devirlerin tabiriyle "beşer kat, üçer kat mehterhanelerin dövdürerek" geçerlerdi. Bu kayıtlardan, esnaf teşekkülleriniıin de birer mızıkası bulunduğu anlaşılmamalıdır; esnaf mehterhaneleri parayla bir gün için tutulmuş toplama takımlardır.

Evliya Çelebi, meşhur *Seyahatname*'sinin birinci cildinde, IV. Murad zamanında büyük bir ordu alayını anlatırken mimarbaşı ve hassa mehterbaşı ağa arasında geçen bir münakaşadan bahseder; mimarların mı, mehterlerin mi evvel geçmesi gerektiğine karar verilemez, mimarbaşı ile mehterbaşı huzura çıkarlar, mimarbaşı:

– Padişahım! Biz Habib Neccar köçekleriyiz; mehterler pirsiz esnaf olup Cemşit sanatını tutmuş bir alay Deccal kavmidir; biz padişahımıza saraylar, selatin camileri, türbeler bina ederiz, kaleler fethinde kaleleri tamir ederiz, köprüler yaparız, İslam ordusunda lüzumumuz, hizmetimiz vardır, elbet mehterlerden evvel geçeriz! der.

Mehterbaşı ağa da şu iddiada bulunur:

– Padişahım! Hangi bir tarafa gitseniz mahabet, şevket, salabet ve şöhretiniz için dosta ve düşmana karşı tabl, kudüm, nefir döverek gitmeniz lazımdır. Cenk meydanlarında gazileri cenge salmak için kûslara biz tokmak çalarız ve askeri şevke getirip biz kaldırız; padişahımız bir şeye üzülse huzurunda on iki makam, yirmi

dört şube, yirmi dört usul, kırk sekiz terkip musiki fasıl edip padişahımızı neşelendiririz; eski hükema saz ve söz ve hanende âdemin gönlüne safa verir demişler, biz de ruha gıda verir esnafız; mimarbaşının esnafı Rum ve Ermeni ve Çingenelerdir, lökünciler ve suyolculardır, lağımcılar ve necisciler dahi vardır, biz bu esnafı üzerimize geçirmeyiz padişahım!.. Bahusus ki nerde âlemi Resulullah olsa orada tablı Âli Osman dahi bulunmak gerektir...

Bunun üzerine padişah mehterlerin mimarlardan evvel geçmesini emreder.

Hassa mehterhaneye, XVIII. asır sonlarında gene dokuz kişi olarak bir de çevkâniler ilave edildi; bunların elinde, üzerleri zincirler ve çıngıraklarla donatılmış bastonun kısası birer çevkân bulunur, mehterhane sazları icrai ahenk ederken arada bu çevkânları iki tarafa sallayarak bu zincir ve çıngırakları seslendirirler ve bir ağızdan "Ala ala hey!.." diye bağırırlardı.

Evliya Çelebi hassa mehterhanenin günlük vazifesini şöylece anlatıyor:

"Mehterlerin koğuşları hünkâr sarayının bahçe kapılarından Demirkapı kurbünde bir azîm binadır, ortasında yüksek dört köşe bir büyük kulesi vardır. Her gece yatsıdan sonra üç fasıl edip bir cengi hava çalarlar ve padişaha dua ederler. Seher vaktinde de, sabaha üç saat kala erbabı divanı divana davet ve cümleyi namaza uyandırmak için gene üç latif fasıl ederler ki uyananlara hayat verirler. Ricalden biri bir mansıp aldı mı, bu mehterler, tebrik için hanesine giderler, üç nöbet fasıl ederler, eğer mansıp alan zat evinde değilse, ev halkına bir nöbet çalıp dönerler" diyor.

Sarayda, kubbe altında toplanan Divanı Hümayun, bir nöbet mehterhane çaldıktan sonra işe, müzakerelere başlardı.

Mehterhanelerin asıl vazifesi, harp meydanlarındaydı; vezirlerin takım takım mehterhaneler dövdürerek eyaletleri askerleriyle

bir sahrayı doldurması hakikaten azametli, haşmetliydi; Türk müverrihleri bu sahneleri pek güzel tasvir ederler; mesela Silahtar Fındıklılı Mehmed Ağa, Kara Mustafa Paşa'nın Viyana seferini yazarken: "... İkindiden sonra evvela veziri âzamın mehterhanesi çalmaya başladı... Ve hemen sağında ve solunda miri miranların ve ümeranın mehterhaneleri de hep birden çalmaya başladı... Şöyle ki yatsıdan sonra ve seher vakti her koldan çalınan tabl ve zurna ve nefir ve nakkare ve zil sedası top ve tüfek velvelesiyle birleşince yer ve gök inlerdi..."

Cenge giderken, serdar vezirlerin mehterhanelerinde büyük cenk davulları bulunurdu ki bunlara "harbî kûs" denilirdi, boyları 1,30 metre, üst sathının kutru 1,20 metre, alt sathının kutru da 0,80 metreydi, deve üzerine yükletilerek çalınırdı ki kûsa tokmak çalmak apayrı bir hünerdi ve hassa kûsları mehterleri, asıl mehterlerden ayrı bir ocaktı, koğuşları da Odunkapısı'ndaydı ve burada en az elli çift deve kûsu bulunurdu. Genç Osman Hotin Seferi'ne giderken, hassa mehterhanesiyle bir fil kûsu götürmüştü. Kûslar çalınırken mehterler: "Yektir Allah... Yek!.." diye bağırırlardı.

Evliya Çelebi, "Kûsların her biri bir hamam kubbesi kadar (!) gelir. Bayram gecelerinde, bayram günlerinde çalınır. Sedası gök gibi gürler. Sun hümayunlarda on sekiz devletin elçileri birleştiklerinde bu kûslar çalınır. Kûs mehterlerinin piri hakanı Çin'dir, anınçün kûsi hakani denilir" diyor.

Kalelerde, İstanbul'da Paşakapısı'nda ve Ağakapısı'nda da nöbet kûsları vardı ki bunları da kale mehterleri, vezir ve ağa mehterleri çalarlardı; yeniçeriler Alemdar Mustafa Paşa'ya karşı isyan edip gece yarısı Babıâli'yi basarak ateşe verdiklerinde, sadrazam, nöbet kûslarını çaldırarak etraftan imdat beklemişti; fakat müthiş alevler arasından yükselen bu tüyler ürpertici muttarit ve tok davul seslerine saray kayıtsız kalmıştı.

Mehterhane sazlarına gelince, davulu ve zili tarife hacet yoktur; mehter zurnası, kaba zurna tabir edilendir. Çifte nakkare, birbirine bağlı tek yüzlü küçük dümbeleklerdir ki kendine mahsus çubuklarla çalınır, mevlevîhanelerde neylere refakat ederek çalınanlarına kudüm denilir. Nefir yahut borazana gelince, pirinçten yapılmış, perdesiz, bugün askerî kıtalarda kullanılan borazanların daha uzuncası bir sazdı.

Osmanlı tarihinde mehterlikten yetişmiş şöhretlere rastlanır; Musa Melek Çelebi'nin adını yukarıda zikretmiştik. XVII. asır ortalarında sadrazamlığa kadar yükselmiş olan Zurnazen Mustafa Paşa, gençliğinde yeniçeri mehterhanesinde zurnacıydı. Pek hoş bir fıkradır, ancak dört saat süren sadaretinde tek yaptığı iş Karagöz Mehmed Efendi isminde bir zatı başdefterdar tayin etmek olan paşa hakkında bir İstanbul külhanîsi,

"Çalacak zurnasını cebinden çıkarmış Karagöz!"

demişti. Gene sadarete kadar çıkmış olan Daltaban Mustafa Paşa, çocukluğunda Sadrazam Kara İbrahim Paşa'nın mehterlerindendi; ama ne çaldığı bilinmiyor, efendisinin nazarı dikkatini celbederek himaye görmüş, devlet kapısına alınmıştı.

Osman Bey'in İnegöl tekfurunu mağlup etmesi üzerine Selçuk Sultanı Gıyaseddin Mesud, kendisine tabl ve âlem (davul ve sancak) göndermişti. Günün muayyen saatlerinde davulla nöbet vurulurdu. Osman Bey ilk nöbet vurulurken hürmet makamında ayağa kalkmış ve bu âdet Fatih'e kadar devam etmiştir.

Yeniçeri kışlalarının günlük hayatının sesleri arasında da saz, bilhassa çöküler, asırlar boyunca önemli bir yer almıştır, bunları

yeniçeriler arasında yetişen ümmî halk şairleri çalardı; sazlarının nağmelerine aşk yolunda yahut hamasî destanlar, kayabaşı türküleri veya ilahîler düzüp koşarlardı. Bu saz şairleri, mehterhanelerin yanında, cenk alanlarındaki askeri de coştururlardı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı *Kapıkulu Ocakları* adındaki eserine *Tabat ül-Memalik*'ten birkaç satır almış, evet, eski bir tarih kaynağından birkaç satır... Fakat geçmiş asırların asker kıyafetlerini, aylarca yaya gidilen sefer yollarını, gurbeti, güneşe "Ya doğ, ya doğayım!" diyen erkek güzelleri cengâverlerin gaziliğe ve şehitliğe verdiği ulvî kıymeti, "Bir hilal uğruna batan güneşleri" bilenler için ne manalı satırlar: Kanunî Sultan Süleyman, Mohaç Sahrası'na konmuştur, gece, on binden fazla meşaleyle aydınlanmış Türk ordugâhı, ertesi sabah büyük bir meydan muharebesi olacak. Macar Ordusu imha edilecektir, işte askerimiz:

"Din ve devletin serbazları ve divaneleri şeştarlar, tanburlar, kopuzlar çalub, şenlikler ve şadîlikler ederlerdi..."

Yeniçeriler arasındaki çökürcü saz şairleri hakkında güzel bir sahne de büyük müverrih Naima Efendi'nin kaleminden çıkmıştır. Sene 1655, vezirlerden İbşir Paşa, Anadolu'da isyan ve şekavet yoluna sapmıştı. Ufak tefek, kara kuru bir adamdı ve cahil, kaba, gayetle gaddardı. Şerrinden kurtulmak, devletin başına çok büyük gaileler açmasını önlemek için sadrazam tayin edilip, her türlü şenaat ve rezaleti yapmaya kadir sarıca ve levent denilen başıbozuk askeriyle İstanbul'a getirildi. Deniz yoluyla Üsküdar'dan Eyüp'e geçen İbşir, İstanbul'a Edirnekapı'dan, büyük bir alayla girmişti. Şubat ayının çok soğuk bir günüydü. Naima, "Edirnekapı'dan sarayı hümayuna kadar seyr ü temaşaya çıkmadık bir ziruh kalmadı, bütün Yeniçeri Ocağı tertibi garibleri üzre geçti" diyor. Bu tertibi garibin ne olduğunu anlatmıyor ama, şu emsalsiz sahneyi çiziyor:

"... Sadrazam ile müftü efendinin önlerinde sekiz nefer yeniçe-

ri şairleri, başlarında keçe ve arkalarında birer kaplan postları, sinelerinde tablvari çökürlerin çalarak, kadd ü kamet sahibi dev endam herifler, sedaları birer saatlik yerden işitilir, avazı bülend ile türkülerin çağırarak ve her biri növbete riayet ile türküsünü haykırarak sarayı hümayuna varınca böylece gittiler."

Bu müthiş adamları kışlalarının içinde koğuşlarında tahayyül ederseniz, yeni odaları ve eski odaları gereği gibi seslendirebilirsiniz.

Çengiler

Çengi sözü, İran'da icat edilmiş "çenk" adındaki bir saza nispetle Türk ağzında yapılmıştır. "Çenk"i, İran'da bilhassa kadınlar çalardı; çenginin dilimizdeki asıl manası da oyuncu, dansözdür; fakat erkek oyuncular, dansörler hakkında da kullanılmıştır. Mesela geçen asrın rint ve kalender şairi Enderunlu Fazıl Bey İstanbul'un piyasa oyuncusu bir erkek çocuk şanında yazdığı uzun ve meşhur bir manzumesine *Çenginame* adını vermiştir. "Köçek" ise, kesin olarak erkek oyunculara, dansörlere verilmiş isimdir.

Köçeklerin büyük ekseriyeti Rum'du; bilhassa Adalı, onların içinden de harikulade güzellikleriyle meşhur Sakız Adalı erkek çocuklar yetiştirilirdi; Sakızlı köçekler, adi kıntıma ve göbek atma oyuncuları değildi, hiç tereddüt etmeden kaydediyoruz, emsalsiz feerik hünerli, bedii raksları olan bale artistleriydiler, kendilerine "tavşan", "tavşan oğlan" isimleri verilirdi. Rumlardan sonra çoğunluk Kıptilerdeydi. Onlardan sonra da Ermeniler ve Musevîler gelirdi.

İstanbul çengilerine, piyasa dansörlerine gelince; istisnasız hepsi Kıpti kızları, Çingene'ydi. Bunlar "kolbaşı" denilen ustalar tarafından seçilir, uzun talimlerle yetiştirilirdi. Düğünlerde, düğün sahipleri, kolbaşı kadınlarla konuşup pazarlık eder, kolbaşı da,

kendi kudretine, sınıfına göre üç beş, sekiz on çengisini alır, düğün evine gelirdi; eski kibar ve rical, saray düğünleri üç günden, bir haftaya, hatta on beş güne kadar sürer, bu müddet içinde kolbaşı ile getirdiği çengiler o konakta yahut sarayda kalır, yatarlardı. Çengi kolbaşıları gayetle pervasız kadınlar olurdu, alınlarında iffet damarı çatlamış, temas ettikleri kibar muhitin, kocaları tarafından tatmin edilmemiş yaş yaş, boy boy hanımefendileriyle mahremane münasebetler kurarlar, sapık muhabbet âlemleriyle eğlenirlerdi; o yolda tarih kaynaklarımıza geçmiş büyük rezalet vakaları vardır.

Çenginin özellikleri

Raks, rakkasenin, çenginin boy uzunluğu ve vücut çâlâkîsi ölçüsünde güzelleşir; bütün hüner de bilhassa ayaklarda toplanır, sert baldırlı bacaklar, ince bir bilekle bitmeli ve rahat basması, kolay yürümesi, dönmesi için parmakların büyük büyük, kalem parmaklı, oğlan ayağı kıyımında ayak olması şarttır. Vücut çevikliği için de çenginin tıkız, yağsız balık etinde, göğsünün de fazla inkişaf etmemiş olması lazımdır. Tef tutup çalacak, zil takıp şakırdatacak ellerinin de, ayaklarına uygun olacağı düşünülürse, esmer Çingene derisiyle, erkek kılığına girse, genç irisi tüysüz bir oğlandan kolay fark edilmeyecek olan çengi karı, Kıptî pervasızlığıyla yukarıda kaydettiğimiz mahrem sapık muhabbet âleminde rolünü pek mükemmel oynayacaktır.

Son nesilleri geçen asır ortalarına kadar gelen eski çengiler ve çengi kolbaşıları ile zamanımızda, bir vesile bulunup da oynatılan Çingene kızlarının ve karıların, hazin sefalet oyunlarını karıştırmamak lazımdır.

Eski çengilerin raks hünerlerinden gayrı oyunlar için hususî şekilde yaptırılmış çeşit çeşit şehvetengiz esvapları da ayrıca tahayyül edilmelidir. Bilhassa XVIII. ve XIX. asırlarda memleketimize gelen Avrupalı ressamlar, çengiler ve çengi kıyafetleri karşısında kayıtsız kalamamış ve çoğunun resimlerini yapmışlardır.

Halen İstanbul Çingenelerini Ayvansaray'daki Lonca Mahallesi yetiştirmektedir. Bunlar yine kolbaşıları delaletiyle tutuldukları evlenme ve sünnet düğünlerinde oynamaktadırlar. Kır kahvelerinde ve mesirelerde avamî keyif yolunda oynatılan çengi kız ve kadınlarına gelince, hepsi, basma entarili, basma şalvarlı, başları yemenili, ayakları çıplak göçebe Çingeneleridir.

Zamanımızda "artist" ve "dansöz" adı altında yarı çıplak raks eden birtakım kızlar, genç kadınlar yetişmiştir ki, kendilerinin Lonca'yla bir alakaları var mıdır bilemeyiz, fakat, kelimenin lügat manasıyla o artist dansözlere de "çengi" adını rahatça verebiliriz.

Çengi kolu nedir?

Refik Ahmet Sevengil *İstanbul Nasıl Eğleniyordu* adlı güzel eserinde çengilerin hayatını sağlam bilgiyle tasvir ediyor ve şunları yazıyor:

"Kadın cemiyetlerinde çengiler oynardı, bunlar da tıpkı erkek köçekler gibi teşkilata tâbi esnaftandılar. Kadınlardan mürekkep çengi kumpanyasına da 'kol' tabir edilirdi.

Bir çengi kolu, kolbaşıdan, muavininden ve on iki oyuncu kadından müteşekkildi. Bunların haricinde bir de çengilerin dört kişilik saz heyeti bulunurdu. Kadınlardan mürekkep olan bu çalgıcılardan biri keman, biri çifte nakkare, ikisi de daire (tef) çalardı. Bu çalgıcılara 'sırça' denilirdi.

Kolbaşı bu heyetin ustası, patronu, her şeyiydi. Kolbaşının evi meşkhane addolunur, çengi olmak isteyenlerle, meslekte vukuf ve ihtisaslarını tezyit etmek arzu eden çengiler, burada musiki ve dans öğrenirlerdi. Kolbaşıların evleri başlı başına bir âlemdi. Hafifmeşrep genç ve güzel kızlarla dolu bir evin, muhitinde nasıl bir dikkat ve alakayla takip ve tarassut olunacağını tahmin etmek zannederim ki pek güç değildir. Bu itibarla dişine uygun bir yosma bulup, felekten şöylece bir gün kapmak isteyen yakışıklı delikanlılar ve cebi dolu yaşlılar uzaktan yakından bu evlerin etrafını dolanırlar ve zaman zaman maksatlarına muvaffak da olurlardı. Zaman zaman diyoruz, çünkü çengilik mesleğine intisap eden, kolbaşının evinde buranın hususî terbiyesiyle yetişen kadınların erkeklerle pek de alakaları yoktu. Bunlar daha başka suretlerle hissiyat ve heveslerini tatmin yolunu bulmuş kadınlardı. Bu sebeple aralarında erkeklere iltifat eden az olurdu.

Bu noktayı aşağıda biraz daha şerh ve tafsil edeceğiz.

Hususî eğlenceler, düğünler vesaireler tertip eden kimseler, kadın meclislerinde çengiler bulundurmak istedikleri zaman keselerine göre bu kolbaşılardan en şöhretlisinin veya bir diğerinin evine gidip pazarlığa girişir, ücrette uyuşma hâsıl olunca, kolbaşı çengi heyetini alır, düğün evine giderdi.

Kolbaşı kadın ile muavini yaşmak ve ayaklarına sarı çizme giyerler, ellerinde birer yelpaze bulundururlardı. Çengiler ince yaşmaklar tutunurlar, allı, morlu, sarılı rengârenk feraceler giyerlerdi.

Bir çengi kolunun sokaktan geçişi hayli eğlenceli bir manzara teşkil ederdi. Önde kolbaşı ile muavini, bunların arkalarından da devirlerinin zarif ve nazar çekici tuvaletleri addolunan kıyafetleriyle çengiler yürürdü; onları da sırçalar, çalgıcılar takip ederdi. Sırçaların arkasından da yardakçılar, hademeler ve kolbaşının hususî hizmetçisi küçük bir Çerkez kızı gelirdi.

Sokaklarda iki boylu erkekler durup bunları tebessüm ve iştihayla seyrederler, çengi kadınlar nazlı bakışlarla etraflarına bakınıp tebessümler, kaş göz işaretleri ve hatta harfendazlıklar yaparak, mukabele görerek geçip giderlerdi.

Çengilerin davet edildikleri evde kendilerine bir oda tahsis olunur, bunlar gelir gelmez buraya girerlerdi. Hamam ustaları ve soyguncu denilen kadınlar da bunlarla beraber içeriye girerler ve kolbaşının, muavininin ve çengilerin elbiselerini çıkarırlar, tuvaletlerine yardım ederler hizmetlerinde bulunurlardı.

Evde çengi faslı

Bu odaya girmek çengi kolu efradı ile bu soyguncular dan maada kadınlar için memnuydu. Fakat çengilerin içeride cilvelerle, gülüşmeler, birbirlerine naz ve edalar yaparak, sevişerek, birbirleri tarafından okşanarak soyunup giyinmeleri birçok genç kadının tecessüssünü çeker, vesileler çıkarıp o odanın civarından geçerler, fakat içeri giremezlerdi.

Çengiler hususî odalarında soyunup döküntükten sonra oyun kıyafetiyle umumî eğlence odasına geçerlerdi. Oyun kıyafeti de hayli dikkat çekiciydi. Genç ve güzel çengiler, pırıl pırıl uzun saçlarını arkalarına salıverirler, beyaz göğüslerini yarı yarıya açarlar, üstlerine tül gömlek, pullu kadifeden camadan, tennure biçimi sırma saçaklı canfes eteklik, ayaklarına yumuşak oyun terliği giyerlerdi.

İnce ve mevzun bellerini sırma kemer takmak suretiyle tezyin ederlerdi. Tennure biçimi beli dar, etekleri uzun ve geniş eteklik, çengi kadınlar salınıp döndükçe etekleri açılır, narin ve mevzun ayaklarını meydana çıkarırdı ve çengi kadınlar iki birde iltizamla

eteklerini kaldırırlar, nazlı nazlı sallanarak yürürlerdi.

Çengilerin oyun tarzı çok çeşitliydi, muhtelif kollara göre değişirdi. Az çok müşterek olan esas şöyleydi: sıracılar kemanı, daireleri, çifte nakkareyi çalmaya başlarlar, ağır ezgi makamında terennümler arasında önde kolbaşı, arkasında muavini çengileri olduğu halde meydanı dört defa devrederlerdi. Bu ilk fasılda raks yoktu.

Müteakip fasıllara kolbaşı ile muavini iştirak etmezler, meclisin mutena bir mevkiinde kemali azametle oturup, uzaktan nezaret ederlerdi. İkinci fasılda çengi kadınlar parmaklarında zil olduğu halde çıkarlar, sıracıların terennümlerine hareketlerini uydurarak raks ederlerdi.

Raks göbek atmalar, topuk çarpmalar, omuz titretmeler, kendini geri geri atmalar ve vücudunun etlerini, göğüslerini sallamalarla doluydu. Fasılların arasında çengiler istirahat eder, müstesna kıyafetli, tuvaletli hanımefendiler bunları takdir eyleyerek alınlarına altın yapıştırırlar, bahşişler verirlerdi.

Üçüncü fasılda tavşan raksına çıkarlardı. O zaman tek erkek biçiminde elbiseler giyerlerdi.

Dördüncü ve sonuncu fasılda da raks yoktu. Sıracılar sazları çalarken, çengiler hanendelik ederler, türlü türlü şarkılar ve gazeller okurlar, güzel ve gür sesleriyle dinleyenlerin kalbini yakarlar, ezerler, bükerler, ağlatırlar, güldürürler, ruhanî bir hava verirlerdi.

Köçek oğlanlarla erkekler arasında hayli taammüm etmiş olan sapık aşk, aynen çengi kadınlarla hanımlar arasında da cariydi. Tıbbın 'müteşabihülcins aşklar (homoseksüalite)' diye isim verip teşhis ettiği bu ruhi maluliyet, eski kadınlar arasında da icrayı hükmetmekteydi. Nice zengin hanımefendiler vardı ki, haremlerinde birbirleriyle muaşaka ederler ve heveslerini tatmin için sureti mahsusada genç ve yakışıklı kızlar, kadınlar bulundururlar, hususî mahrem hizmetlerini onlara gördürürlerdi.

Türk çengi olmazdı

Çengiler umumiyet itibariyle bu kabil hayata ve hizmete alışmış insanlardı ve çengilikten kocalıp yetişme olan kolbaşı ve muavini de aynı surette hevesperverane bir tarzda yaşarlardı. Bu kabil kadınlardan bir kısmı kendilerini saklamaya hiç lüzum görmezler, doğrudan doğruya icrai faaliyet ederlerdi. Bunların alameti farikaları da boyunlarında bağladıkları birer boyun çevresiydi; beyaz tülbentten köşeleri 'Ah, ah!' işlemeliydi, kolbaşı da böyle bir tülbent bağlardı. Köçeklerin erkekler arasında nasıl âşıkları varsa, çengilerin de öylece kadın âşıkları vardı ve bunların ekserisi zengin hanımefendilerdi, çengi mahbubelerini zaman zaman taltif ve takdirle evlerine davet ederlerdi." (Refik Ahmet, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu;* İstanbul 1927.)

Refik Ahmet Sevengil'in bilgili güzel yazısında "çengi" tipi üzerinde birkaç küçük zühulü vardır. Evvela Kıptî olduklarından bahsetmiyor. İstanbullu, taşralı Türk kızlarından asırlar boyunca tek çengi çıkmamıştır. Zaruretin, sefaletin dibinde yaşayan, hatta fahişelik eden genç kadınlar bile, koltuk denilen gizli umumhanelerde sermayelik etmişlerdir. Oyun öğrenmişlerdir, hatta bir çengiden daha ustaca raks edenler olmuştur, kendi hususî âlemlerinde ve hatta düğünlerde ısrarla kalkıp oynamışlardır, fakat çengiliği meslek edinip bu işi para için yapmamışlardır.

Yukarıda da kaydetmiştik Kıptî olan çengilerin büyük ekseriyetini İstanbul'da bilhassa XIX. asırda Lonca yetiştirmiştir. Daha evvelleri çengi Kıptîler Rumeli'de, Bulgaristan'da Tırnova'dan, Suriye'de de Şam'dan getirilirdi. Tırnova Kıptîleri harikulade oyun kabiliyetleriyle, Şam Kıptîleri de homoseksüel münasebette gayet ateşli olmalarıyla meşhurdu. Beyaz göğüslerden bahsediliyor; Tırnova Çingeneleri mat beyaz tenli, koyu kumral saçlı, lacivert göz-

lü afeti devran güzellerdi, vücut yapıları da, biraz da bakımla tepeden tırnağa oğlan yapısındaydı. Zamanımızda Trakya'da Lüleburgaz ve havalisinde hasırcı Çingeneler vardır ki, Tırnova Çingeneleri soyundandır. İçlerinde öyle güzellere rastlanır ki, yüz çizgileriyle, boyları bosları, elleri ayaklarıyla birer vahşi ahu halindedir, sinema dünyasının güzellikleri dillere destan olan yıldızları onların ellerine değil, ayaklarına su dökemezler.

Öyle olduğu halde o mat beyaz derileri güneşte güvertilir, kızarmış gül yaprağı rengini aldığı zamandır ki nazenin oynaşlarında, tenleri oğlan, erkek tenine benzediğinden pek makbule geçerlerdi. Aslında esmer olanları ise evveliyetle baş tacıydılar. Yukarıdaki güzel yazıdan, çengilerin ayaklarına hafif oyun terlikleri, bir nevi balerin pabucu giydiklerinden bahsediliyor ve uzun, geniş eteklerini kaldırarak bacaklarını da bililtizam teşhir ettikleri anlatılıyor. Ayakları yalın olarak görülmeyen bacakların güzelliği güdük kalır, biz çengilerin evlerde, konaklarda, hasır, kilim, halı üstünde daima yalınayak oynadıklarında duracağız. Nitekim Refik Ahmet de tezada düşüyor, raksı anlatırken, "Topuk çarpar..." diyor. Ne kadar ince, hafif olsa da terlikle topuk çarpılmaz, topuk ancak yalın olarak çarpılır. Üstadı belki bazı ecnebi ressamların yapmış oldukları çengi gravürleri yanıltmış olabilir.

Bu sanatkârlar, çengiyi dışarda görmüşlerdir. Onları resmettikleri, muhayyel harem dekoru içinde oynatırlarken, elbette ki ayaklarından pabuçlarını çıkarmayı düşünmemişlerdir. O gravürlerde harem diye tersim edilen dekorlar da hiçbir zaman Türk evinin, konağının içi olmamıştır.

İstanbul'da çengi yetiştirmede, Sulukule Lonca'nın yanında ikinci derecede, çok sönük kalmıştır.

Berberler

İstanbul'un fethinden Kanunî Sultan Süleyman zamanında kahve keyfinin yayılmasına ve büyük şehirde ilk kahvehanelerin açılmasına kadar, berber dükkânlarının nasıl yerler olduğu hiç bilinmiyor.

Kahvehaneler açılıp, büyüklü küçüklü şehrin her tarafına yayılınca, berber dükkânları istiklalini kaybetti ve kahvehanenin bir köşesine yerleşti, berber esnafı da kahveci esnafına yamak sayıldı.

XVII. asır ortasında, amansız bir müstebit olan Sultan IV. Murad bütün Türkiye'de kahveyi yasak edip kahvehaneleri kapattığı zaman berberler yine müstakil oldu. Fakat padişahın ölümüyle bu ceberut yasağı da kalktı ve berber dükkânı yine kahvehanenin içine girdi; Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı 1826 yılına kadar, hemen iki asra yakın devam etti.

Yeniçerilerin son devrinde bütün İstanbul esnafı arasında kahveciler ve berberler de Yeniçeri Ocağı'na kayıtlı yahut yeniçerilik güder, yeniçeri taslakçısıydı; yeniçeri zorbalarının hemen hepsinin de gayet mükellef bir veya birkaç tane irat kahvehanesi vardı; kahvehaneler de türlü uygunsuzluk ve fuhşiyatın göz göre göre yapıldığı yer olmuştu.

1826'da Yeniçeri Ocağı'nı kanlı bir şehir muharebesiyle kaldıran Sultan II. Mahmud, aynı günler içinde İstanbul'da ne kadar kahvehane varsa kapattı ve İstanbul şehri birden berbersiz kaldı.

Esnaf gedik usulüne tâbiydi. Berber gedikleri de kahvehane gediklerine tâbiydi. Sultan II. Mahmud kahvehaneleri kapayınca, berberlerin dükkân açabilmeleri için yeniden berber gedikleri ihdas edildi.

Vakanüvis Lütfî Efendi hicrî 1243 (miladî 1827-1828) vekayii arasında şöyle anlatılıyor:

"Vakai Hayriye'den sonra Dersaadet ve Boğaziçi'nde ne kadar kahvehane varsa ocakları yıkılarak seddettirilmişti. Bunların ekser ashabı fukaradan olduklarından başka ahalinin tıraş olması ve teneffüs etmesi için bu kahvehanelerin berber dükkânına tahvil ile evkafı hümayundan berber gediği namıyla müceddeden senet alınarak bazılarının küşadına ruhsat verildi."

Bir müddet sonra –tarihini maalesef tespit edemedik– kahvehaneler yine açıldı; yine her kahvehanenin bir köşesine bir berber yerleşti; fakat berberler kahvehanelere müstakil gedik sahibi olarak girdiler. Bir kısım berberler de dükkân istiklalini muhafaza etti.

Sultan II. Abdülhamid zamanında Avrupa-kârî berber dükkânları açıldı ve kendilerini eski usul berberlerden ayırmak için "perükâr" adını aldılar.

İlk tıraş fırçaları

İstanbul berberliğinde büyük inkılaptır. Bellerden futalar, peştamallar atıldı, yerini beyaz patiskadan iş gömlekleri aldı, sabun

leğende elle köpürtülür, sakallar elle ovula yıkana yumuşatılırken, yerine sabun tasları ve traş fırçaları kaim oldu; yalın ayaklı, ayakları nalınlı ve takunyalı, kolları sıvalı çıraklar da beyaz gömlek, çorap, pabuç giydiler; makasın, usturanın yanına saç makineleri kondu; sitiller tamamen kalktı. Müşteriler peykeye oturdular, dize yatırılırken, baş yastıklı berber koltukları kullanıldı.

Gün günden eski berberler azaldı ve yerlerine perukârlar aldı ve nihayet Cumhuriyet inkılabında da perukâr adı terk edilerek berber bu yeni dükkânlara da alem oldu. Lakin yeni berber dükkânlarının eski berber dükkânlarıyla hiçbir ilgisi kalmamıştı. Yukarıda da kaydettik, zamanımızın berber dükkânlarına bakarak eski dükkânlar hakkında bir fikir edinmek mümkün değildir. Eski berber dükkânları için XVIII-XIX. asırlarda İstanbul'a gelmiş yabancı ressamların yaptıkları resimlerden müphem bir fikir edinebilmekteyiz. Eski narh defterleri ile esnaf nizamnamelerinde de berberler hakkında mühim kayıtlar vardır, bunlardan da berber dükkânları hakkında bazı hususiyetler elde ediliyor. Rint ve külhanî şairler de berber civanlarını medih yollu yazdıkları manzumelerde berber kıyafetleri, traş usulü ve adap ve nizamı hakkında malumat vermektedirler.

Eski berberler aynı zamanda sünnetçi, dişçi ve hacamatçıydı; kellik, uyuz, sıraca, egzama gibi cilt hastalıklarına da ilaçlar, merhemler yapardı, çeşitli ihtisas sahibi mütetabbiptiler.

Dükkânların zemini (ki ekseriya bir kahvehanedir) taş veya tuğla döşenmiş olmak şarttı. Usta, kalfa ve çırak, berberler dükkânda bellerine gayet temiz ve ekseriya ibrişimden dokunmuş peştamal, futa bağlamak ve ayaklarına nalın veya takunya giymek mecburiyetindeydiler; kalfalar ile çıraklar ise yaz ve kış nalın ve takunyalarını yalınayak, çorapsız giyerlerdi. Çorap kirli olabilirdi, herhangi bir sebeple veya itiyatla ellerini ayaklarına götürebilirlerdi; halbuki ayak

çıplak olursa temiz tutulma mecburiyeti hâsıl olacaktı. Kollar da daima dirseklere kadar sıvanmış olmak şarttı; gömlek ve mintan yenleri kirlenmeyecek, müşteri de kirli veya kirlice bir kol yerine tertemiz bilekler ve kollar görecekti.

Dizde tıraş

Tıraş dizde yapılırdı. Müşteri peykeye oturtulur, berber yüzün iki tarafındaki sakal kılını usturayla kazıyıp aldıktan sonra evvela sol ayağını müşterinin oturduğu peykeye dayar, dizine temiz bir peşkir koyar, müşterinin başını dizine yatırır, sağ tarafını perdah eder, sonra sağ ayağını dayar, başı öbür dizine alır, sol yanağını perdah ederdi.

Sabun hususî yapılmış berber leğeninde elle köpürtülür ve yüz kılları bu sabunla ve yine elle iyice yıkanıp ovularak yumuşatıldıktan sonra ustura vurulurdu. Tıraştan sonra da mutlaka baş yıkanırdı; baş da "sitil" altında yıkanırdı.

Sitil berber dükkânlarında tavana asılmış, orta büyüklükte ve ekseriya bir maşrapa veyahut küp şeklinde su kabıdır; dibinde musluğu vardır; baş yıkanırken çırak oğlan leğen tutar, berber de sitilden akan suyla başı yıkardı. Sitil, berberin haline vaktine, dükkânın mevkiine, semtine, dolayısıyla müşterilerinin içtimaî durumuna göre topraktan, kalaylı bakırdan yahut gümüşten olurdu. Sitiller bazen de duvara çakılmış uzunca bir demir çubuğa asılırdı.

Çırak oğlanların bir vazifesi de, ustası veya kalfası müşteriyi tıraş ederken hasırdan yapılmış zarif yelpazelerle sinek kovmaktı.

Berberler tıraşa başlamadan ustura biledikleri kayışı da bellerine asarlardı.

Evliya Çelebi'de berber

İstanbul berberleri hakkında en eski kayıt XVII. asrın büyük muharriri Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde, Sultan IV. Murad zamanında yapılmış bir ordu-esnaf alayını tasvir eden sayfalar arasındadır. O tarihte kahvehaneler kapalı olduğu için berberlerin, kesin bir hakikat ifade etmemiş de olsa, kaç dükkân ve kaç nefer olduklarını yazmamıştır; şöylece anlatıyor:

"Esnafı berberan:

Âdem Aleyhisselam'dan Hazreti İbrahim'e gelinceye kadar cemi benî âdem giysudar (saçlı) idi, berber nedir bilmezlerdi. Cenabı Hak, Hazreti İbrahim'e Kâbe'yi bina etmesi için ferman buyurdukta edayı hac ettikten sonra Mina pazarında giysularını yolunmayı da emretti. Hazreti İbrahim oğulları İsmail ve İshak'ı da tıraş eyledi. Bu veçhile tıraş, sünneti İbrahim oldu. İbtida baş tıraş edip berberlere pir olan İbrahim Nebî'dir.

Hazreti Muhammed'e kırk yaşında nübüvvet geldiği zaman giysudardı. Zira cemi Haşimî ve Kureyşî zevat giysudardılar. Hâlâ yine sadadı kiramdan saçlılar çoktur. Hazreti Risalet Mekke'yi fetih buyurdukta Kureyş ekâbiri gelip şerefi İslam ile müşerref oldular, Hazreti Risalet gariki sürur ve şadmanî olup hemen Selman Pak'a mübarek başlarının tıraş edilmesini emir buyurdu. O halde berberlerin piri Selman Pak olmuş olur. Hazreti Ali belini bağladı; Selman Bağdat'a karib nehir kenarında bir asitanede medfundur.

Berber taifesi o alayda tahtırevanlar üzerine kurdukları dükkânlarını gûnâgûn camlar, sarı pirinçten leğen ve ibrikler ile ve nice bir alaman usturaları ile tezyin idüb bellerinde pak ibrişim peştamallarla nice afitab gibi berber civanları şakalar iderek geçerler."

Evliya Çelebi XVII. asırda sünnetçi berberleri yüz ve baş tıraşı eder berberlerden ayrı ve onlara yamak esnaf olarak kaydediyor:

"Esnafı berberanı sünnetçiyan:

Dükkân 300, nefer 400, pirleri Ebül Havakin Muhammed bin Talha bin Abdullah'tır; peştamalını Selman Pak bağladı; İslam ile müşerref olanları sünnet ederdi. Bunlar da arabalar üzerine dükkânlarını usturalarla süsleyip bazı oğlanları dükkânlarında dümbelek ve kudüm ile sünnet eder şekilde geçerler."

Evliya, sünnetçiler gibi, ustura çarkçıları ve ustura kuyumcularını (ustura sapı yapanları) berberlere yamak esnaf kaydediyor.

XVIII. asrın külhanî şairi Haşmet Efendi de Sultan III. Mustafa'nın kızı Hibedullah Sultan'ın doğumu şerefine yapılan şenlikler üzerine *Vekâletnamei Hümayun* adındaki eserinde, büyük esnaf alayını tasvir ederken berberlerin geçişini de anlatmaktadır.

Yukarıda da kaydetmiştik, diğer esnaf hakkında olduğu gibi, İstanbul berberleri içinde en kıymetli vesikalardan biri eski resmî narh defterleri ile esnaf hakkında İstanbul kadılığı tarafından konulmuş olan esnaf nizamı defterleridir. Aşağıdaki satırları Sultan İbrahim'in ilk saltanat yıllarında tanzim edilen bir nizamnameden alıyoruz:

"Berberler,

Adam başından bir akçe alırlar.

Mürüvveten bir akçeden ziyade verene de, gülsuyu ile riayet ederler.

Ve ayak berberinden maada, dükkânda oturanlar ibrişim peştamal kuşanıp pak esvap istimal ederler.

Sitili ve leğenlerini kalaysız istimal etmeyeler ve usturalarını gayet keskin ideler.

Tıraş ve hacamat ve cerrahlarını, sanatlarını öğrenmek için şakirt olanlara beş seneden eksikte icazet verilmeye.

Ancak tıraş öğrenmek için şakirt olanlara iki seneden eksikte ol icazet verilmeye. Üç ayda ve altı ayda başa çıkıp tıraş etmede ma-

haretli olanlara taarruz olunmayıp elleri ham olanlar, kethüdaları ve yiğitbaşları marifetleri ile geri çırak olup tıraşta hizmet edeler.

Yeni usturayı kösereye tutmaya bir akçe alına. Ve kullanılmış usturayı kösereye tutmaya bir akçe alma."

Yeniçerilik zamanında kahvehanelerde maskot, uğur, kazanç tılsımı olarak bir florya yahut kanarya kuşu bulundurulurdu; yeni bir kahvehane açılırken, dükkân hediyelerinin en makbulü de mükellef bir kafes içinde bir kanarya kuşuydu; bu gelenek sonra berberlere geçti, her berber dükkânında bir florya yahut kanarya kuşu bulunur oldu. Daha sonra bunlara isketeler, sakalar da ilave edildi.

İstanbul'da Cumhuriyet'in inkılabına kadar, berberlik, tellaklık ile aynı seviye ve mahiyette bir meslek görülmüştür; hatta Sarayı Hümayun'da dahi zülüflü ağalardan berber olanlar aynı zamanda tellak olurlardı. Ancak ayaktakımı çocukları berber olur, çıraklığından sakal bırakıncaya kadar da kötü nazar altından kurtulamazdı.

Müverrih Cabî Said Efendi hicrî 1223 vakaları arasında bu yüzden çıkmış bir hadiseyi tafsilatıyla anlatıyor. Şöyle ki:

Üsküdar'da Zağarcılar Ocağı'na berber çıraklığından yetişmiş güzel ve pek genç bir delikanlı nefer yazılır. Bu asker ocağının yoldaşlarından Kürt Mehmed ile Dervişoğlu adında iki nefer "Bu oğlan berberdir" diye delikanlıya kötü gözle bakarlar ve hakkında çirkin şeyler düşünürler, fakat arzularına kolay nail olmak için güzel delikanlıya evvela yoldaşlık muhabbeti gösterirler, onu güya himaye eder ve şerirlerden korur görünürler, mutlak itimadını kazandıktan sonra 16 recep çarşamba günü (7 eylül 1808) uşağı alıp kıra götürürler ve üzerine saldırırlar; delikanlı ellerinden her nasılsa kurtulur, kaçar, fakat sırtındaki binişi ile tütün kesesi vesair eşyası (pabucu, külahı, cepkeni, kuşağı olacak) vaka yerinde kalır. Hadiseyi gelir anasına nakleder. Kadın kışlaya gidip mütecaviz-

lerden oğlunun eşyasını ister, onlar inkâr eder. "Ne böyle bir şey oldu, ne de eşya gördük" derler. Bunun üzerine Üsküdar ustasına gider, "Eğer bunları yakalayıp, hapsetmezsen, ben sadrazam efendimize arzuhal vermeye gidiyorum" der (o tarihte sadrazamı amansız diktatör ve yeniçeri düşmanı Alemdar Mustafa Paşa'dır).

Kendi başından korkan Üsküdar ustası adamlarına, zabitlerine Kürt Mehmed ile Dervişoğlu'nun nerede iseler hemen bulunup hapsedilmelerini emreder. Şerirler yakalanır ve Üsküdar bahçesi kolluğunda hapsedilir. Berber uşağının anası Babıâli'ye gidip sadrazama arzuhal verir. Alemdar da iki nefer zağarcının Babıâli'ye yollanması emrini verir. Dervişoğlu meselenin kötüye sardığını görünce, gardiyanları yerinde olan Üsküdar bahçesi ocağı aşçısına, "Yoldaşım, bana hamam iktiza etmiştir, emniyetin yoksa beraber hamama gidelim, bir su döküneyim, çabuk döner, geliriz" der, adamı kandırır ve hamam bahanesiyle kaçar. O kaçtıktan sonra bostancıbaşının adamı gelip, "Herifleri sadrazam efendimiz istiyor! Üsküdar ustası ile zağarcılar ustası ve cümle zabitler de beraber gelecek!.." deyince, Dervişoğlu'nun hamamdan dönmediğini gören aşçı hemen başından alameti farikası olan külahını atar, o da selameti firarda bulur.

Babıâli'de, Kürt Mehmed sadrazamın emriyle hemen Irgat pazarında idam olunur, fakat firari Dervişoğlu ile aşçı bulunamazlar.

Sultan II. Abdülhamid devrinde de buna benzer bir vaka olmuştur; 1888'de Sarıyer'de sularda ayaktakımının kurduğu bir içki meclisinde bir delikanlıya, "Berbersin, elbet kalkıp oynarsın!" diye zorla köçeklik ettirilmiş, tecavüz daha çirkin bir safhaya dökülünce mütecavizlerle genç berberi korumak isteyenler arasında bir kavga olmuştur. Bu vakalardır ki Cumhuriyet inkılabının fazilet ve ahlak yolundaki büyük başarısını belirtir. Bugün berber vatandaş böyle bir şaibeden münezzehtir.

Münir Süleyman Çapanoğlu bize berberler hakkındaki şu notları tevdi etmiştir:

"Eski berber dükkânlarında hatırladıklarım 1908 inkılabından sonra Birinci Cihan Harbi'ne kadar mevcudiyetini muhafaza edebilen Yeni Cami etrafındakiler, Tahtakale'dekiler, Süleymaniye'de Tiryaki Çarşısı'ndaki dükkânlardır. Hepsinde okunan bir levha gözümün önündedir:

'Hamd ü minnet ol Huda'ya bize verdi devleti
Hazreti Selman Pak'tir pirimizin şöhreti
Hem Resul'ün berberidir ol kemali zati pak
Gafil olma gel tıraş ol eyle icra sünneti.'

Bazen de kıta beyit olurdu:

'Her sabah besmeleyle açılır dükkânımız
Hazreti Selman Pak'tir pirimiz üstadımız.'

Bazı dükkânlarda da şu mealde levhalar görülürdü:

'Her kim ister rahatı muyi seri
Berber Abdullah'a olsun müşteri.'

Dişçilik ve sünnetçilik

Hemen istisnasız hepsi aynı zamanda dişçiydi: diş tedavisi bilmezler, ağrıyan dişi bulamazlar, müşterinin ağrıyor diye gösterdiği dişi çekerlerdi. Meraklılar çektikleri dişleri atmaz, toplar, bu dişlerle, sathı boyanmış bir tahta üstüne tespit suretiyle mesela 'Berber

Ali Usta' diye kendi isimlerini yazarak bir levha, tabela yaparlar ve dükkânlarının göze çarpacak bir yerine asarlardı. Böyle bir dükkân da gözümün önündedir, Beyazıt'taydı, çekilen dişlerle yazılmış levhadaki isim de 'Lofçalı Süleyman'dı; güler yüzlü, babacan bir adamdı, yüzüme ilk usturayı bu Süleyman Efendi vurmuştur.

Berberlerin üçüncü mesleği sünnetçilikti. Bir dördüncü işleri de hacamatçılıktı. İçlerinden mütetabbibliği ilerletmiş, yara tımar eder cerrahlar da vardı. Ağızları mühürlü yaralı hastalarının sırlarını da saklarlardı.

Müslüman berberler bir kahvehanenin köşesine yerleşmemiş ise, dükkânı, mahallenin, semtin kahvehaneyi aratmayan bir mahfili olurdu; yaz ve kış mangalında bir çaydanlık kaynar, dükkânda muntazam kahve takımı bulunurdu. Gayrimüslim berberler ise çay ve kahve yerine likör, konyak ikram ederlerdi.

Berberle senlibenli olanlar; içkiler, rakı şişelerini ceplerinde, hafif tertip çerez meze ile gelir, dükkânın bir köşesinde demlenirdi. Berberlik öyle bir meslekti ki bu gibi halleri hoş görmeyenin, kendisi de hoş sohbet olmayanın yüzü bu meslekten gülemezdi. Kibardan müşterilerinin evlerinde, konaklarında tertip edilen edebî meclislere, musiki meclislerine davet olunurlardı; çoğu musikiye aşinaydı. Hatta o sahada ilerleyip berberliği bırakmış olanlar vardı. Meşhur kanunî Lokomotif Şevki berberdi, dükkânı da Şehzadebaşı'ndaydı. Udî Şevki Bey'in de gençliğinde Şehzadebaşı'nda berber dükkânı vardı. Kemanî Sadi'nin de babası berberdi, dükkânı Kadıköy'de Zambaoğlu'ndaydı. Sadi'nin, bir edebî mahfil olan o dükkânda babasına çıraklık ettiğini hatırlıyorum.

Eski İstanbul berberlerinin çoğu, titizliği ve temizliği ile meşhurdu. Yalnız dükkânlarına ve kendilerine değil, kalfalarının, çıraklarının kıyafetlerine de dikkat ederlerdi. Bir müşteriye kullandıkları havlu ve peşkirleri diğer bir müşteriye asla kullanmazlardı.

Zamanımızda olduğu gibi, müşteri boynundan alınan peşkirin çırak tarafından silkilip, süpürülüp temiz dolabına, hatta müşterinin gözü önünde konulduğu görülmezdi.

1908-1910 arasında temizliği ve tatlı diliyle meşhur Rum berber Aris, dükkânı Büyük Kapalıçarşı'nın Örücüler kapısındaydı. Ahmed Rasim ekseriya onda tıraş olurdu. Çemberlitaş'ta, Pierre Loti'nin oturduğu evin sırasında Berber Tanaş o tarihlerde elli yaşında şöhretli berberdi.

Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul berberliğinde bir inkılap oldu; berber dükkânı 'perukâr salonu'na çevrildi; 'Nezafet Berberi', 'Sıhhî Perukâr' gibi isimler kondu; dükkânlara büyük duvar aynaları asıldı; küçük dolaplar yapılıp havlular, usturalar buralara yerleştirildi; saç ve sakal tıraşı beş kuruşa çıktı. Bazıları müşterileri bağlamak için tenzilatlı abone kartları ihdas ettiler, adım başında berber dükkânı açıldı; rekabet çoğaldı, gazetelerde şatafatlı berber ilanları görüldü. O yılların en lüks berber dükkânları da Sirkeci berberleriydi. En meşhuru da Selanikli Motoş'un dükkânıydı. Bu havalide gayet meşhur bir berber de Sabah Matbaası'nın altında (Ebussuud Caddesi infilakında üst kısmı yıkılmış olan Tan Matbaası'nın binası) idi; aynı infilakta yıkılmış olan Üniversite Kütüphanesi'nin yeridir. O devrin bütün matbuat erkânı orada tıraş olurdu; şen, hoşsohbet, kısa boylu bir Rum'du.

Sonraları berberliği bıraktı, hayatını başka sahada kazandı. Baba Tevfik *Zekâ* mecmuasında açtığı bir güzellik müsabakasına bu Rum berberin resmini koymuştu, maalesef ismini (Yani) hatırlayamıyorum. *Zekâ*'nın o nüshasını da bulamadım.

Meşrutiyet'in ilk yıllarında bazı büyük berber salonlarında lavanta, kolonya, elbise ve saç fırçaları, bıyık yastığı, keten ve lastik yakalık, boyunbağı, baston, şemsiye, sabun, kozmatik, tarak, saç boyası, tuvalet suyu gibi şeyler de satılırdı."

İstanbul'un dükkânlarında işler berberlerinden başka bir de ayak berberleri, seyyar berberler vardı. Sokaklarda, iskelelerde, meydanlarda uşak, ırgat, beygir sürücüsü, arabacı, kayıkçı, hamal güruhunu tıraş eden ayak berberleri, zamanımızda tamamen tarihe intikal etmiştir. 1908 Meşrutiyeti'nden evvel çekilmiş birkaç resim ayak berberlerinin son neslinin hatırası olarak kalmıştır, eski İstanbul hayatı ve cemiyet ilmi bakımından kıymetli bir vesikadır.

Ayak berberlerinden Evliya Çelebi de bahsettiğine göre, bu işi Türk İstanbul'da Fatih devrine kadar götürmek hata olmaz. Evliya'daki kayıt şudur:

"Esnafı berberanı piyadegân:

Dükkânları yok, neferat 2 000, pirleri Selman'dır. Alayda temiz, derli toplu geçerler."

Yakın geçmişi iyi bilen gazeteci Münir Süleyman Çapanoğlu, ayak berberleri hakkında bize şu bilgiyi vermiştir:

"Ayak berberleri sıra sıra yol kenarına, duvar diplerine dizilerek müşteri beklerdi. Müşterileri izinli neferler, ayaktakımı esnaf, amele, ırgat makulesiydi. 1908-1912 arası sakal tıraşına on para, yirmi para, saçla beraber kırk para alırlardı. Ekserisi eski güzel tabiri ile hamdestti. Önlerinden kalkan müşterinin yüzünde ustura çentikleri görülürdü. Enseyi ustura ile kazırlardı. Bu şekilde tıraşlarda saç, ensede dümdüz bir hattı fasıl şeklini alır, buna da 'Yeni Cami işi', 'Tahtakale işi' yahut 'Acem tıraşı' denilirdi. Bazen de bütün saçlar kesilir, yalnız tepede bir tutam saç bırakılır, bunun üstüne de 'ayıp kapatan' yahut 'kel örten' tabir edilen kalıplara vurulmuş bir fes oturtulurdu. Böyle düzeltmeleri de kendine mahsustu. Yalnız alt tarafından dümdüz kesilir, uçlar gayet sivri bırakılırdı. Sonra çürük fındık yağı yahut hacıyağı ile bükülür, burulurdu. Buna da 'bıyık terbiyesi' denilirdi.

Bazı gür kaşlı müşterilerin talebi üzerine kaşlarını da düzeltir-

lerdi. Ayaktakımından haneberduş soyundan uygunsuz gençler de kaş inceltirlerdi.

Ayak berberlerinin çoğunun esnaf ruhsat tezkeresi yoktu, belediye çavuşlarının baskınlarına uğrarlardı. Çavuşun geldiğini görünce iskemlesini, seyyar mangalını, zenbilini alıp kaçar, müşterilerini, yüzünün bir tarafı tıraşlı, öbür yanını tıraşsız sabunlar içinde bırakırlardı.

Ayak berberlerinin bir de muayyen bir yerde müşteri beklemeyip sokak sokak dolaşanları vardı. Mahallelelerde laubali bir eda ile:

– Lahna kadar baş, on paraya tıraş!.. diye bağırırlardı.

Dükkânlarda işleyenlerden ve ayak berberlerinden gayrı İstanbul'da bir de hamam berberleri vardı; bunlar hem baş tıraş ederler, hem de küçük, ehemmiyetsiz yaraları tımar ederlerdi, fakat asıl işleri hacamatçılıktı. İstanbul'un büyük hamamlarında en az dört beş nefer bulunurdu."

Çiçek ve çiçekçiler

Çiçek, Türk şiirinde müstesna bir yer tutar. Türklerin çiçeğe karşı gösterdikleri düşkünlük, Türk ruhunun asalet ve necabetinin en beliğ bir şahididir. Kumaşlarımızda, halılarımızda, çinilerimizde, tahta ve bakır işçiliklerimizde, çiçek, hemen hemen, yegâne tezyin örneği olmuştur. En mütevazı Türk evinin bahçesinde, birkaç tahta çiçek, penceresinde üç beş saksı bulunmuştur.

Milli Kütüphane'mizde geçen asırlardaki Türk çiçekçiliğine dair kıymetli eserler vardır. Birkaçını şöylece gözden geçirelim:

Tabib Mehmed Aşki'nin *Lale İsimleri* adındaki eseri, XVIII. asırda Lale Devri'nin kıymetli bir vesikasıdır. Bizim gördüğümüz elyazması nüshada, sonradan ilave edilenlerle beraber 1 350 lale adı vardır. Yalnız Tabak Ata isminde bir lale meraklısı 401 lale elde etmiştir. Devrin meşhur lalecileri olarak başta Şeyhülislam Veli Efendi olmak üzere, İzzet Ali Paşa, Said Mehmed Paşa, Şeyh Mehmed Lalezari, Kaptan Tanburi Paşa, Üsküdarlı Baltacızade Mustafa Çelebi, Eyüplü Feyzullah Ağa, Lüleci Hacı Mustafa Çelebi, Beşiktaşlı İbrahim Ağa gibi 124 kişinin ismi vardır.

Laleler, renklerine, nakışlarına, boylarına göre isim alırdı: necmi çemen (çimen yıldızı), mevci elmas (elmas dalgası), lali muzab (erimiş yakut; erimiş dudak), fevvarei nur (nur fıskıyesi),

dameni dür (inci eteği).

Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın çuhadarı Taşovalı Mustafa Ağa'nın elde ettiği "mahbubı zaman" adındaki lalenin soğanı, tam 1 000 altına satılmıştı; bu mor fitilli gül pembe beyaz bir laleydi. Bu nadide çiçeğe benzeyen sarı fitilli gül pembe beyaz bir laleye de güli İrem adı verilmişti. Bilahare mahbub lalenin soğanı kaybolmuş, mor fitilli başka bir laleye "mahbubı sanî" adı konmuştu. Fakat Hicrî 1190'da Tabak Ata tarafından tekrar bulunmuş, bu sefer de adına "mahbubı Ata" denilmişti.

Mehmed Aşki'nin *Lale İsimleri*, tarih ve çiçek meraklıları kadar, ressamlarımızı da meşgul edecek kıymetli bir vesikadır. Türk çiçekçiliğinin diğer kıymetli kaynaklarından biri, Ahmed Kâmil'in *Lale Risalesi*'dir. Müellif eserini, I. Mahmud zamanında Mustafa Paşa sadaretinde kaleme almıştır. Evvela laleyi tarif ve metheder. Sonra şöhretinin sebebini anlatır:

"Hüdaî Aziz Mahmud Efendi'nin bir müridi lale meraklısıdır. Bu müridin tesiriyle Mahmud Efendi de laleye merak sarar. Nihayet bu merak bütün İstanbul halkına sirayet eder. Bu suretle İstanbul'da lale merakı Lale Devri'nden bir asır kadar evvel başlamış oluyor. Nitekim, 1730 ihtilali, III. Ahmed saltanatını yıktığı, Sadabad kasırları yerle bir tahrip edildiği halde, lale merakı devam etmiştir."

I. Mahmud zamanında da lale, güzide bir çiçek olarak itinayla yetiştirildi.

Yeni bir çeşit elde etmek, lalelere zarifane ad koymak, heyecanlı ve tatlı bir meşgale oldu. Ahmed Kâmil'in risalesinde de, 558 lale meraklısının adı vardır. Yalnız lale üzerinde durmayarak, alelumum Türk çiçeklerinin isimlerinden bahseden diğer kıymetli vesikalar arasında Rüşdizade Remzi ile Şehremini Camii hatibi Übeydî Efendi'nin çiçekçi tezkirelerini zikretmek lazımdır.

Übeydi Efendi'nin hicrî 1110 yılında kaleme aldığı *Netayicü-*

lezhar adını taşıyan kıymetli eserinin iki nüshası, üniversite kütüphanesinin Türkçe yazmaları arasında 3386 ve 2760 numaralarda kayıtlıdır.

Übeydî Efendi merhum, ulemadan, vüzeradan, şeyhten, dervişten; bekçi, bahçıvan, hancı, hamamcı; esnaftan, tüccardan iki yüze yakın Türk çiçekçisinin adını veriyor. Eserde sahibinin hal tercümesinden ziyade elde edilen çiçeklerin isimlerine, tariflerine ve çiçekler için söylenmiş tarih mısralarına ehemmiyet verilmiştir. Yer yer de küçücük fıkralar yerleştirilmiştir; Übeydî Efendi merhum bu himmetini tespit ettiği bütün isimler üzerinde sarf etmiş olsaydı, *Netayicülezhar* bugün muhakkak ki bir hazine olurdu.

Ebussuud Efendi, *Netayicülezhar*'da ilk kaydedilen isimdir; XVI. asrın büyük şeyhülislamı, ikisi sarı, biri beyaz üç çeşit zerrin yetiştirmiş, bu çiçekler "sarı Ebussuud, Ebussuud müşabihi ve Ebussuud beyazı" isimleriyle tescil edilmiştir.

Büyük Doğu'ya *Netayicülezhar*'dan bazı parçalar naklediyorum:

Büyük Türk bilgini Kâtip Çelebi'nin ölüm tarihi malum değildir. Arapça kitabeli kabir taşı kısmen harap olmuştur. Müellifin son eseri de hicrî 1068 tarihini taşımaktadır. Muallim M. Cevdet merhum *Muallimler Birliği* mecmuasında Kâtip Çelebi'nin hayat ve eserleri hakkında kaleme aldığı bir makale silsilesine pek haklı olarak "1070'e doğru ölen Kâtip Çelebi..." diye başlamaktadır. Übeydî Efendi'nin tezkiresinde bu büyük adamın da adı vardır ve muasırı sayılabilecek olan tezkire sahibi tarafından düşürülecek kayıtlara itimat etmek lazımdır:

"Hacı Halife-kâtip, müverrih, âlim, Fazıl merhum Hacı Halife ki, bir mavi kaftan salkımlı mavi sümbüllü vardır. 1074'te ölmüştür.

Galatalı Çorbacı Mehmed Ağa, hicrî 1077'de ölmüş; lale ve zer-

rin tohumlarına sahip bir mübarek ihtiyarmış. Rumî laleden bir alacası varmış:

"Kendisine su gibi akıttı dil nası
Çorbacı'nın işte bu güzel alacası..."

"Çorbacı" adıyla meşhur zerrini ilk açtığı zaman, çiçek meraklıları yüz kuruş verip almak istemişler. Merhum, adının rahmetle anılmasını paraya tercih etmiş, bu namlı zerrininden birkaç soğan yetiştirdikten sonra, alaca lalesiyle beraber birer kâğıda koyarak asrının meşhur çiçekçilerine varıp kendi eliyle birer tane hediye ederek her temaşasında ruhunu hayır ile şad etmelerini rica etmiş...

Atikmustafapaşa Camii şeyhi Necmeddin Hasan Efendi bir güzel sümbül, bir âlâ nar, bir nadide fındık ve bir latif kızılcık yetiştirmiş, bunlara "şeyh sümbülü", "şeyh narı", "şeyh fındığı" ve "şeyh kızılcığı" demişler.

Übeydî Efendi'nin şu fıkrasını okuyalım, bakınız ne kadar şirindir:

"Sultan III. Murad zamanında, mevlit gecesinde ilk defa olarak minarelerin şerefesine kandil yaktırtan bu Şeyh Hasan Efendi'dir. Padişahın fevkalade hoşuna giderek bundan böyle mevlit geceleri minarelerin kandillerle donatılmasının âdet olması hakkında bir ferman çıkarmıştır."

XVIII. asır başında Mustafa Çelebi bir karanfil meraklısıymış. On bir tane nadide karanfil yetiştirmiş... Bakınız isimleri ne kadar güzeldir: şebçerağ, gümüş fincanı, tuğlu alaca... Karanfillerden birinin adı da "Nasuh"tur. Nasuh, Mustafa Çelebi'nin hatırını kıramayacağı bir berberdir, Çelebi'den bir karanfil çeliği alıyor, bu çe-

likte, asıl sahibinde bile bulunmayan enfes bir çiçek açıyor, dillere destan oluyor. Mustafa Çelebi dayanamıyor, Berber Nasuh'tan çiçeği geri alıyor, fakat, onun adına nispetle tescil ettirmek zarafetini de gösteriyor.

Kalenderhaneli Hacı Mustafa'nın da "akçeli" adında bir zerrini vardır. Bir gün, Kalenderhaneli'nin bahçesini devrin küberasından bir zat ziyaret ediyor, o gün yeni açmış ve o zamana kadar görülmemiş bir zerrinin dibine bir avuç çil kuruş bırakıyor. Bahçeden ayrılırken Kalenderhaneli:

– Bizden bir çiçek almadınız!.. diyor.

Zarif misafir:

– Eğer lütfederseniz dibinde akçesi olanı alalım!.. diyor.

Kalenderhaneli'nin bu yeni çiçeği de "akçeli" diye şöhret buluyor.

Sokullu oğullarının Karaağaç sahilinde namlı bir bahçesi vardır ki, bugün yerinde İstanbul Mezbahası bulunmaktadır. XVII. asır ortasında, Mehmed Ağa adında bir bahçıvan, burada, İstanbul'un en güzel lalelerini yetiştirmiştir. Bir gece, İbrahim Hanzadeler diye anılan Sokullu oğulları, IV. Mehmed'i bahçelerinde muazzam, muhteşem bir çırağan eğlencesine davet ediyorlar. Padişah lalelere hayran oluyor ve yetiştiren ihtiyar bahçıvanı çağırarak:

– Dile benden ne dilersen! diyor.

Mehmed Ağa:

– Padişahım!.. Beni İbrahim Hanzadeler'in Hicaz'daki hayratına mütevelli tayin et, ömrümün son yıllarını o topraklarda geçirmek isterim! diyor.

Bugün ne kadar yazıktır ki, Türk çiçekçiliği ölü bir halde bulu-

nuyor. Yeni Cami arkasındaki İstanbul çiçek pazarı iç sızlatacak kadar yoksuldur.

XVIII. asırda Türkiye'de saltanat sürmüş olan lalenin vatanı olarak, bugün Hollanda gösteriliyor. Halbuki, Avrupalılar bu çiçeği, hâlâ eski bir Türk adına nispetle anmaktadır. Düz beyaz lalelerden birinin adı "dülbend lale"ydi; Avrupalılar, iş bu "dülbend" kelimesini kendi ağızlarına göre bozarak laleye "tülib" demişlerdir.

Çiçek, bir medeniyet, ruh yüksekliği miyarıdır. Bundan ötürüdür ki, çiçekçiler arasından katil ve hırsız çıkmaz.

Tarihi çok parlak olan çiçekçiliğimizi, eski parlak mevkiine çıkarmak bir vatan borcudur. Bugün bahçemizde erimiş yakutların, elmas dalgalarının, inci eteklerinin yerinde "Jan-Mari", "Eklips Boreal" gibi yabancı isimler saltanat sürüyor.

Eski Türk çiçekçileri, bilhassa tohumculuğa ehemmiyet verirlerdi. Zerrin, sümbül ve lale gibi soğanlı çiçeklerde dahi, yeni bulunan bir soğanı kaybetmemek ve üretmek endişesinin yanında, tohumdan yeni çeşitler elde etmek gayreti çok daha baskındı.

Muallim M. Cevdet merhum, meşhur çiçekler, amatör çiçek meraklıları konusunda şunları yazıyor:

"Yüz üç yaşında vefat eden Müşir Fuad Paşa'dan ve doksan yaşına kadar yaşayan Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey merhumlardan öğrendiğime göre Koca Hüsrev Paşa, Kıbrıslı Mehmed Paşa, Şeyhülislam Arif Hikmet Bey, Hıdiv İsmail Paşa ve Prenses Zeyneb Hanımefendi'nin bahçeleri yüzlerce, binlerce çiçeklerin sergisiymiş. Pek değerli çiçek mütehassısları dolgun maaşlar alarak bu bahçeleri tanzim ederlermiş."

İstanbul civarında sur dışında, Boğaziçi'nde, Üsküdar'da gayet büyük ve meşhur çiçek bahçeleri vardı. Bir kısım çiçekçiler işlerini bir çeşit üzerinde ihtisasa dökmüşlerdi, mesela sadece gül veya sümbül, karanfil, fulya yetiştirirlerdi. Bahçeler de sahiplerinin

isimleriyle beraber, mesela "falanın gül bahçesi, karanfil bahçesi, fulya bahçesi, manolya bahçesi" diye anılırdı. Bu bahçeler, sahiplerine iki türlü gelir temin ederdi, bir yandan yetiştirilen nadide çiçekler, İstanbul ve Beyoğlu çiçek pazarlarına sevk edilir, bir yandan da bahçeler teferrüce çıkan İstanbul halkına bir mesire olarak açık bulundurulurdu. Bu arada bilhassa yâr ve ağyar gözünden ırak sevmek isteyen çiftler çiçek bahçelerine giderlerdi. Meyhanelerde dolaşarak altın adını bakıra çıkarmak ve dile düşmekten çekinen nevcivanlar da çiçek bahçelerinde kurulan işret sofralarına iltifat eder, giderlerdi. Bundan ötürüdür ki, askeri rüştiyeler ve idadîlerle Darüşşafaka talebelerinin tatil günlerinde çiçek bahçelerine –velev ki kendi arkadaşlarıyla– gitmeleri şiddetle yasak edilmişti.

Münir Süleyman Çapanoğlu bize verdiği notlarda çiçekçiler üzerine şunları yazıyor:

"Cumhuriyet devrinden önce, asrımız başlarında, düğünlere çiçek sepet ve buketleri, cenazelere çelenk götürmek, göndermek âdeti yoktu, ama Müslüman Türk toplum hayatında çiçeğin fevkalade bir itibarı vardı; bahçesiz evlerde bile pencere içleri, balkonlar karanfil, gül, sardunya, küpeçiçeği, fesleğen saksılarıyla bezenmiş olurdu. Sübyan mekteplerinde çocuklar her sabah hocalarına bir küçük demet götürürlerdi; hasta dostlara gayet zarif çiçek şişeleri içinde bir güzel karanfil, zerrin gönderilerek hal ve hatır sorulurdu. Toplum hayatında, günlük çiçek istihlaki hiç şüphesiz ki zamanımızda olduğu kadar yaygın değildi. Çiçekçi dükkânları mahduttu ve ancak mevsimlik ticaret konusuydu. Köprü'nün Haydarpaşa-Kadıköy iskelesinde, Anadolu ve Rumeli yakası Boğaz iskelelerinde, bir de Eminönü'nde Köprü başında tahsildar kulübesinin arkasındaki sergi dükkâncıklarda satılırdı. Her semtte çiçek satıcılığı istisnasız tulumbacıların elindeydi. Dükkân-sergi sermayesini semtin sandık reisi koyardı, çıraktan satıcısı da muhakkak

uçarı bir şahbaz delikanlı yahut bir pırpırı mürahik oğlan olurdu. Patron gayet temiz giyinir ve dükkân önüne atılmış bir iskemlede oturur, sigarasını, kahvesini içerdi; geçerken uğramış hatırlı kimselere ikramlarda bulunurdu. Çığırtkan delikanlılar, oğlanlar ise muhakkak yalınayak dolaşırlardı; karaya çalan koyu güvez fes kaşlar üstüne düşmüş, şakaklar zülüflü, sağ kulak ardına muhakkak bir gül goncası veya karanfil iliştirilmiş, sırtında allı pullu basma mintan, belinde kırmızı Girit kuşağı, yelek düğmeleri muhakkak çözük, incikkemikleri görünür de, baldırlar görünmez.

Ticaret metaı çiçek olduğuna göre, çığırtkanın da kaş ve göz nakşına ve el ayak kesiminin güzelliğine, düzgünlüğüne dikkat edilirdi ve her dükkân-serginin münasip bir yerine çiçek üzerine bir levha bulundurmak da âdet gibiydi, mesela:

"Ehli bezme çektirir zerrin kadehler intizar
Curai meyden midir saki bu rengi lalezar!
Ol goncai sermest sabah olsun uyansın
Ayinei mül gül yüzünü görsün utansın!"

Günümüzde İstanbul çiçekleri "köklü çiçek ve tohum üzerine iş yapanlar" ve "kesilmiş sap üstünde çiçek satanlar" olmak üzere iki kısma ayrılmış bulunmaktadır; köklü çiçek ve tohumculukla meşgul olanlar binden fazladır. İçlerinde yarım asırdan beri çiçekçilik yapanlar vardır. Kesilmiş çiçek satıcılarının toptan çiçek satışı işlerini gören, müzayedeleri yaptıran bir çiçekçiler kooperatifi vardır, kesilmiş çiçek satan mağazaların sahipleri, bu kooperatif üyesidirler; onların sayısı da bine yaklaşır. Kesik çiçek müzayedeleri haftada üç gün, pazartesi, çarşamba ve cuma günleri, kooperatifin bulunduğu Beyoğlu'nda Suriye Pasajı'nda yapılır.

Türk çiçekçiliği bir inhitat devrindedir. Çiçekçiliği ihya yolun-

da ihdas edilmiş Bahar ve Çiçek Bayramı da birkaç yıldan beri tavsamış ve unutulmuştur.

II. Abdülhamid devri sonları ile Meşrutiyet devrinde İstanbul'un şık beyleri, gençleri, yaz ve kış, yıl boyunca her gün yakalarına bir çiçek takarlardı. Halen bu güzel süs unutulmuş gibidir. Bilhassa gençler arasında çiçek sevgisi hemen hemen yok olmuş gibidir. İstanbul aydınları arasında biri yaşlıca, biri olgun çağında iki muharrir her gün yakalarında birer karanfilleri, ayrıca şöhret sahibidirler. Yaşlı olan Ord. Prof. Şükrü Baban, olgun çağda olanı da Ümit Deniz'dir.

Daha eskiler, Tanzimat'tan önceki devrin erkekleri ise çiçeği yakaya değil, başa takarlar, serpuşun nevi her ne ise üstüne sarılmış tülbendin bir kıvrımına iliştirirlerdi. Dal külah, dal fes olanlar da baş çiçeklerinin sapını külah veya fesin kenarından içeri sokarlar, çiçeği oradan şakaklarına sarkıtırlardı. Mesela Sururî bir kasidesinde:

"Şeyhülislamı şerif ün-nesep Esadzade
Taksa destarına kesbi şeref eyler sünbül"

diyor.

Çiçekçi Kahvehanesi

Üsküdar'da Karacaahmet Mezarlığı civarında çok eski ve meşhur bir kahvehaneydi. Tramvay yoluyla Haydarpaşa tarafından gelindiğine göre, Üsküdar'ın eşiği yerinde olan Duvardibi mevkiinde, Sultan III. Selim'in çeşmesinin hemen karşısında, caddeye nispetle azıcık geride, bir bahçe içinde toprak üstü tek katlı ahşap binacıklardı; önünde, bahçesi içinde bir namazgâh taşı vardı.

Adına XVIII. asır metinlerinde rastlanmış; şehirde tebdili kıya-

fetle sık sık dolaşan ve kendisini Topkapılı Osman Ağa diye tanıtarak halkın dertlerini dinleyen Sultan III. Osman, Üsküdar'a geçtiği zamanlar hemen daima bu kahvehaneye uğrardı. Asrımızda da en seçkin müşterisi büyük ressam Hoca Ali Rıza Bey olmuştu; üstadın bu kahvehanede otururken çizdiği iki üç desen vardır; ekseriya, İstanbul'da dolaşırken çizdiği krokiler üzerinde de, burada oturur çalışırdı.

Üsküdarlı halk şairi merhum Vâsıf Hiç, bu kıymetli hatırasını naklederek, "Bu kahvehanenin hemen bütün müşterileri, üdeba, zürafa, ilim, sanat ve marifet erbabıydı. Nice beyler, paşalar, olgun dolgun kalem efendileri bu kahvehaneye çıkarlardı, içlerinde mütekaidin, hatta gecelik entarileri üstüne bir ceket, sako, palto alıp gelirlerdi. Dedikodu yapılmaz, edibane, hakimane, rindane sohbet ve muhabbetle vakit geçirilirdi.

Bazen Cemil Bey pehlivan ve Esvapçıbaşının Alaeddin Bey gibi azılı kabadayılar da gelirdi, fakat edepleriyle otururlar, oranın vakarlı havasını asla bozmazlardı" diyor.

Aşağıdaki satırları Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'in 1962 yılında *Türk Etnografya* dergisinin 5 numaralı sayısında intişar etmiş "Türkiye'de Kahve, Kahvehaneler" başlıklı makalesinden alıyoruz:

"Tunusbağı'ndan Karacaahmet'i sola alarak Duvardibi'nde Pertevpaşa Camii'ne (Selimiye Dergâhı) gelirken (Duvardibi'ne Üsküdar tarafından gelindiğine göre), İhsaniye'de namazgâha sapan yol başında ve Selimi Salis tuğralı çeşmenin karşısına rastlar.

Bir katlı ve kırmızıya boyalı, bahçe içinde bir binadır. Halen kapalıdır. Kiralık ev gibi kullanılmaktadır. Sahibine hacı derlerdi. O da Çiçekçi Aziz'den tutmuştu. Bundan kırk beş sene evvel açıktı. Yazın bahçesinde oturmak mutaddı. Vaktiyle yeri bir namazgâh imiş ve mihrabı, taşı ve aptes musluğu için tulumbalı kuyu vardı ki, ben hatırlarım (adı geçen dergiden ayrı basım, 1963).

Esirler ve esirciler

Dünyada ve dolayısıyla memleketimizde esir alım satımının meşru olduğu devirlerde bütün büyük şehirler gibi İstanbul'da da, esircilik zor, manevî sorumluluk taşıyan, fakat çok kârlı, büyük işlerden biri olmuştu.

Fütuhat devrinde, o devirlerin âdetince kılıçla girilen yerlerden çıkarılan genç kızlar ve erkekler, Kırım Hanlığı akıncılarının Ukrayna'dan, Polonya'dan, Rusya'dan toplayıp getirdikleri genç esirler, Kafkasya gibi, halkının yüz güzelliği ve vücut düzgünlüğü meşhur yarı göçebelerden, esirci haydutlar eliyle çalınmış yahut öz anaları babaları, yakın akrabaları tarafından esircilere satılmış çocuklar, Afrika'dan getirilmiş, Habeşî ve zenci esir kız ve oğlanlar, yüzyıllar boyunca İstanbul esircilerinin ellerinde toplanmış, İstanbul'da Esir Hanı'nda, bu hanın ortasındaki esir pazarında ya açık artırmalarla yahut hususî anlaşmalar, pazarlıklarla satılmışlardır.

Büyük Kapalıçarşı ile Nuruosmaniye Camii arasında bir mevkide bulunan han, zamanımızda mevcut değildir, 1846'dan sonra, tespit edemediğimiz bir tarihte yıkılmış yahut yıktırılmıştır.

Pek müstesna güzellikteki köleler ve cariyeler, han avlusunda kurulan esir pazarında müzayedeye çıkarılmaz; taliplerine odada gösterilir ve pazarlıkla satılırdı.

Habeşî, zenci ve beyaz ırka mensup muhtelif milletlerden bazı köleler de, mayası Bizans'tan alınmış bir geleneğe uyularak, muhakkak ki zalim bir ameliyatla hadım edilmişler, Habeşî ve zenci hadım kölelere "haremağası", "kara hadım", beyaz hadım kölelere de "tavaşî", "ak hadım" denilmiştir. Satıldıkları kapılarda sadakatle hizmet eden kölelerin çoğu, efendileri tarafından azat edilmişler, içlerinden devlet kapısında sadrazamlığa kadar en yüksek mevkilere yükselenler, bir sanat alanında şöhret sahibi olanlar, büyük servetlere kavuşanlar, hatta en kibar ailelerin kızlarıyla, hatta sultanlarla, hanım-sultanlarla evlenenler pek çok olmuştur.

Cariyelerin içinde çoğu refah ve saadete, hürriyetine, bir aile yuvasına kavuşmuş Sarayı Hümayun'a alınan cariyelerden bir kısmı "haseki sultan" (padişah zevcesi), valide sultan (padişah anası) olmuştur. Osmanlı devrinde Türk toplum hayatında bir esaret faciası olarak tasvir edilebilecek cariye ve köle yoktur diyebiliriz; hatta çoğu, esir olarak getirilip bir kapıya satıldıktan sonra, memleketinde hiçbir zaman ulaşamayacağı hayat seviyesine ulaşmış, kavuşmuştur.

Küçük yaşlarda köleler satın alıp, terbiye etmek, okutmak, yetiştirmek, bazı Osmanlı vezirleri, kibarları için büyük bir zevk olmuştur. Bu yolda Kanunî Sultan Süleyman'ın başdefterdarı İskender Çelebi ile XIX. asrın ünlü vezirlerinden Hüsrev Mehmed Paşa pek meşhurdurlar. İskender Çelebi'nin ölümünde terekesinde, cariyeler hariç 6 200 kölesi çıkmıştır.

Hicrî 991 (miladî 1583) tarihli bir fermanda esirciler ile esir alım satımı üzerine çok mühim kayıtlar vardır, şöyle ki:

Kadın ve erkek bazı uygunsuz kimseler türemiş ve İstanbul esircileri arasına karışmışlardı. Bunlar cariye ve genç kölelerini satmak isteyenleri öğrenirler, satalım diye emaneten ellerinden

alırlar. Esir pazarına götürürler, önceden anlaştıkları bekâr uşağı leventler de müşteri kılığında pazara gelir ve mezatta herkesten yüksek bir fiyat vererek esiri sözde satın alır, bir bakayım, halini, şanını, hizmetini tecrübe edeyim diyerek üstünü sonra ödemek üzere bir miktar pey akçası bırakır ve esiri menzili olan bekâr odasına götürür, birkaç gün fuhuş yolunda ona dilediği gibi tasarruf eder, kullandığı esirin eline de gönlünü hoş edecek birkaç şey verir, sonra bana yaramaz diyerek geri getirir, aslında bir muhabbet tellallığı ücreti olan verdiği pey akçasından da vazgeçerdi.

Bazı esir tellalları da karılarını müşteri kılığında pazardaki mezata sokarlar, yukarıda bahsedilen usulle cariyeleri ona satın aldırıp leventlere devredip kapatırlar ve sonra yine pey akçasından vazgeçilerek cariye geri getirilirdi. İşlerinin ehli namuslu esirciler toplanıp Divanı Hümayun'a şikâyette bulundular. İstanbul Kadılığı'na hitaben çıkan bir fermanla bu uygunsuzluğun şiddetle men edilmesi emredildi (991 şaban [ağustos-eylül 1583]).

Hicrî 967 (miladî 1559) ve hicrî 983 (miladî 1575) tarihli iki fermandan da XVI. yüzyılda İstanbul'da, dolayısıyla Türkiye'de gayrimüslimlere esir satılmasının yasak olduğunu, gayrimüslimler elindeki esirin araştırılıp meydana çıkarılmasından sonra Müslümanlara satılarak bedelinin eski sahiplerine verildiğini öğreniyoruz; yine aynı fermanlarda gayrimüslimlerin azatlı esir dahi kullanamayacakları yazılıdır.

XVII. asırda yaşamış büyük yazar Evliya Çelebi, Sultan IV. Murad zamanında yapılan bir esnaf-ordu alayı münasebetiyle esirciler üzerine şunları yazıyor:

"Esnafı Emaneti Esirhane:

1 ağa ve 400 neferdir; kethüdası, şeyhi, çavuşları, esir tellalları vardır. Ellerinde padişah beratı bulunan esnaftır. Esir Hanı, Tavukpazarı'nda kale misali 300 adet tahtanî ve fevkanî odalardır. Hanın

demir kapısının dibinde Esirhane emini oturur ve satılıp alınan esirlerin bedelinden onda bir alır.

Esircilerin piri

Esircilerin piri Benî İsrail zamanında Nesim nam bir bezirgândı ki, Hazreti Yusuf'u kuyudan çıkararak Mısır'a götürüp, Aziz el-Mısrî'ye satmıştı. İşte esir satmak ondan kaldı. Sonra Peygamberimiz'in asrında müşriklerle edilen gazvelerde birtakım çocuklar ele geçtiğinde sahabeden Bedil bin Verta esir satmıştır, Uhud Gazası şehitlerindendir.

Esnafı bezirgânı esirciyan:

2 000 neferdir. Dükkânları Esirhane (Esir Hanı) odalarıdır. Bu taife, Gürcistan, Megrilistan, Abaza diyarı, Çerkezistan'dan kaldırılıp getirilmiş esirleri süsleyerek onları ordu-esnaf alayında sürü sürü el ele verdirip yaya olarak Alay Köşkü dibinden geçirirken padişah (Sultan IV. Murad) yüz adet afitap misali Gürcü, Abaza ve Çerkez oğlanlarını saraya alıp, sahiplerine bedelinin üstünde ihsanda bulundu. Sonra Esirhane emiri de maiyeti ile fahir alay esvapları giymiş olarak geçti. Ondan sonra nice bin pak ve pakize esir kızları ve sülün gözlü, münevver yüzlü mahbubı devran oğlanları şatırlar önüne alıp saf saf geçerlerdi." (Evliya Çelebi, *Seyahatname*, I.)

Diğer bütün esnaf teşkilatı gibi esirciler de bir loncada toplanmışlardı. Kethüdaları, şeyhleri, yiğitbaşıları vardı.

Büyük bestekâr ve musiki bilgini Itrî Efendi, şöhretinin en parlak devrinde esirciler kethüdalığı yapmıştır ki, buna benzer bir şeref başka esnaf topluluklarına nasip olmamıştır.

Hicrî 17 ramazan 1050 (2 ocak 1641 - Sultan İbrahim devrinin

başı) tarihli ve İstanbul Kadılığı tarafından tanzim edilmiş bir esnaf nizamı ve narh defterinde esirciler hakkındaki hükümlerle beraber erkek ve kadın esircilerin ve esir tellallarının ikametgâh adresleriyle birlikte isimleri de tespit edilmiştir ki çok kıymetli bir vesikadır; bugünkü dilimize çevrilmiş metni şudur:

"Esirci taifesi erkek ve kadın, yüz neferden ziyade olup lakin içlerinde bazı hilekâr ve müflis ve uygunsuz olanları vardır, bilhassa kadın esircilerin ekseri perhizkâr (namuslu) olmayub Müslüman cariyeyi sahibinden ziyade baha ile isteklisi vardır diye alub, Leh ve Boğdan elçilerine vesair zengin kefereye götürüp cariyeyi onlara tasarruf ettirüb (fuhuşa alet olup kıza ve kendisine) birkaç şey alub beğenmediler diye sahibine iade ettikleri ve buna benzer nice fesat etmekle suçlu görüldüklerinden esircilikten men edilmişlerdir. Namuslu, dindar ve işine yetecek kadar serveti olan esircilerden 33 nefer erkek ve 8 nefer kadın esirci ile 19 nefer tellal bırakılmışlardır ve zencirleme kefalete bağlanub bundan sonra içlerinden biri layıksız bir iş yaparsa, cümlesi sorumlu tutulacaktır. Esir satışlarında uydurma, yalan fiyat istenmeyecek, esiri alım bedelinin onda bir kârı ile satacaklardır."

Esirciler kethüdası

Esirciler kâhyası, esnaf teşekkülerini devlet adına kontrol eden kâhyalıklardan biriydi, yeri Esir Hanı'ndaydı; diğer esnaf gibi esirciler de zincirleme kefalete bağlı bir lonca (cemiyet) halinde toplanmışlardı. Kendileri tarafından seçilen bir pirleri (şeyhleri) ve yiğitbaşıları ile devletçe tayin edilen kâhyaları, Esir Hanı'nı asayiş ve inzibatından, esir satışlarındaki uygunsuzluklardan sorumluydular.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında büyük bestekâr ve musiki bilgini Buhurizade Mustafa Itrî Efendi bir memuriyetle taltif edilmek istendiğinden, "siması, endamı ve ahlakıyla güzel bir Çerkez kızı seçmek, onu satın alıp evlat edinmek ve kıza musiki talimi ederek bu ilimdeki bilgisini ona devretmek istediğini" söyleyerek esirciler kethüdalığını istemişti. Osmanlı tarihi boyunca esnaf kâhyaları arasında Itrî şöhretinde bir kimse bulunamamıştır.

Esirhane eminliği

Esir ticareti, cariye ve köle alım satımında onda bir kazanç vergisini toplayan bir memuriyetti, yeri Tavukpazarı'nda Esir Hanı'ndaydı. Evliya Çelebi'nin kaydına göre XVII. yüzyılda seneliği 500 keseye iltizam olunur bir eminlikmiş. Ne zaman kaldırıldığını tespit edemedik, 1826'dan esir ticaretinin Türkiye'de yasak edildiği 1854 tarihine kadar cariye ve köle satışları tellaliyesinin vergisini ihtisap ağası topluyordu.

Esir pazarı

Esir pazarında müzayedeler, esir tellalları tarafından yapılırdı. Handa, oda sahibi esirciler ve esir tellalları zincirleme kefalete bağlıydılar, birinin yaptığı uygunsuzlukta hepsi sorumlu tutulurdu; buna rağmen esir ticareti genç ve güzel cariye ve kölelerin satılması nazik işti.

Para karşılığı fuhuş yolunda uygunsuzluğa imkân veren bir işte ve esirciler, esir tellalları arasında işinin haysiyetini suiistimal edenler çıkmıştır.

Fütuhat devri kapandıktan sonra, esir pazarında satılan cariye ve köleler Kafkasya'dan beyaz ırktan güzellikleriyle meşhur Çerkez, Abaza, Megril kızları ve oğlanları ile Afrika'dan getirilen zenci esirler oldu.

Evvelce satılmış olup sahibi tarafından herhangi bir sebeple elden çıkarılmak istenen esirler de yine esir pazarında esirciler ve esir tellalları vasıtasıyla emanet mal olarak satılırdı; esirciler, bu esirlerin satışından bir tellaliye alırlar, esirci kendisine satılmak üzere bırakılmış esiri kaç gün yanında kalarak beslemiş ise bir de nafaka bedeli alırdı.

Esircilerin kendi malları olan cariyeleri, allık ve kızıllıkla boyayarak müzayede veya satış pazarlığında olduğundan daha cazibeli göstermeleri yasaktı.

Cariye ve köleler, süslü, güzel esvaplarla alımlı gösterilirse, esirci onları üstlerindeki o esvaplarla satmaya mecburdu.

Bilhassa köle satışlarında hazin sahneler olurdu; kaba bir alıcı, satın almaya niyet ettiği köleyi şöyle bir görüp beğenmekle kalmaz, ağız kokusu gibi herhangi bir özrü, yarası, çıbanı bulunması ihtimaline karşı kulaklarını, burnunu, ağzını ve dişlerini muayene eder, gömleğini çıkartıp çıplak vücudunu görür, paçalarını sıvatıp bacaklarına bakardı.

Satışa çıkarılan mutlaka yalınayak olurdu, düztabanlık uğursuz bilindiği için taban muayenesine pek önem verilirdi, düztaban kölelerin fiyatları çok düşük olur, öyleleri hatta alıcı bulamaz, esirci elinde kalırdı; bundan ötürü taban muayenesine, esir alırken esirciler de dikkat ederlerdi.

Köle satışlarında bu muayenelerin kolay yapılması için köle ekseriyetle müzayedede alıcılara bir içdonuyla çıplak olarak arz edilirdi. Şu manzume, esir pazarı Esir Hanı'nın son günlerini görmüş Âşık Derviş Figanî'nindir:

"Esirci Hanı'na düşerse yolun
Girüb kapusundan aklın yitirme
Temkin ü basiret üzere bulun
Bir nazar atfetsem ne olur dime

Odalar içinde kız ile oğlan
Mürgi hoş sadalar mecburi vatan
Kaydı esarette nice dilberan
Benzer aynıyle dürri yetime

Sureti beşerde nice yüz melek
Acıdır her birin hikâyesi pek
Esaret muhakkak ateşten gömlek
Lanet o esirci pelid zalime

Oğlanı çıkarub mezada üryan
Hicabdan yerlere geçer mumiyan
Koşar hacegiler mezadı duyan
Sine bülbülcüğü alam kendime

Dellalbaşı ider mezadı küşad
Çıkarub ortaya bir kaddi şimşad
Dideler ruşendir diller ise şad
Baha biçilmez o külçei sime

Kimi ağzın koklar şahı bütanın
Kimi dişin sayar dilber fetanın
Aman düz olmasın göster tabanın
Altun sayılacak şehlevendime

Yeryüzü cenneti esir pazarı
Değmesün buraya kem göz nazarı
At hûr ü gulama aşk ile zarı
Ey Âşık Figanî dervîş kemine

Palaspare berduş dervişiz yahu
Bakub güzellere çekelim bir hu
Sayda şitab itsem ben de bir ahu
Kuzgun beçe düşer kasir yedime."

Esir Hanı üzerine söylenmiş bir destanda şu tasvirler var:

"*Abaza, Gürcü'den, Çerkez, Lezgi'den*
Reislere selam söyleyin bizden
İçi huri gılman esir gemisi
Gelirler yaz bahar Karadeniz'den

Cennet kaçkınları kızlar oğlanlar
Hüsün gülşeninden olmuş talanlar
Cehennemlik kütük şakii merdud
Ol biçaregânı çalıp satanlar

Saçları topukta Çerkez duhteri
Bükmüştür boynunu yaşlı gözleri
Çıkacak pazarda yarın mezada
Cümle âlem olur ona müşteri

Ayinei billur sinei gülrenk
Lisana geldikçe bülbüli ahenk
Nigâhı dilbaza reşk eder ahu
Hurşidi dirahşan başında çelenk

Meşheri hüsündür Esirci Hanı
Hücreler lebaleb güzeller kânı
Seyr ü temaşada bey ü şirada
Tarif edem size edep erkânı

Kıl kadar kusurdan ayıptan ârî
Olmak gerek cümle köle cevarî
Tüm üryan görürsün amma şartı var
Kadimden beru ki şöylece cari."

İstanbul esir pazarları, hicrî 1263 yılı muharreminin başında Sultan II. Mahmud'un emriyle kaldırılmıştır. Lütfî tarihinin sekizinci cildinde o yıl vakaları arasında şöyle kayıtlıdır:

"O vakte kadar eşya ve emtia gibi köle ve cariye namıyla birtakım aceze İstanbul'da Büyükçarşı civarında esir pazarı denilen yerde her gün mezat usulüyle alınıp satılırdı. Oradaki esirci esnafı ellerinde ve müstakil odalarda irili ufaklı, beyaz ve siyah ve Habeş köle ve cariyeler bulunurdu.

Köle ve cariye alıp satacak olanlar oraya giderlerdi. Her sene başında muharrem ayında Sultan Mahmud Babıâli'ye gelirdi. Padişahın huzurunda toplanan büyük vükela meclisinde mühim ıslahat ve bu arada adlî usuller müzakere edilirken, Sultan Mahmud esir pazarında insanlık şeref ve haysiyetini zedeleyen haller olduğunu söyleyerek bu pazarın kaldırılmasını ve köle ve cariyelere ait muamelatın şeriatın uygun göreceği şekilde yapılmasını emretti. Köle ve cariyelerin eşya gibi, haraç mezat satılması kaldırıldı."

Kimin olduğunu tespit edemediğimiz tamiyeli mücevher bir tarihte, İstanbul esir pazarının kaldırılması tarihi 9 muharrem 1263 (miladî 28 aralık 1846) gösterilmiştir:

"Çıktı dokuz muharremde fermanı hümayunu
'Bak iki yüz altmış üçte kalktı esir pazarı'"
1272 - 9 = 1263.

Esir pazarı kaldırıldıktan sonra, esir satışı esircilerin evlerinde yapıldı. Esir Hanı kapandı, bir bekâr hanı oldu; evlerde satış muameleleri ve evrakı, esircinin semtine şerî mahkemesinde tescil ve tanzim edildi. M. Zeki Pakalın'ın kaydına göre, Esir Hanı'nda çıkıp dağılan esircilerden bir kısmı Fatih civarında bir hana yerleşti; Çerkez esirciler, köle ve cariyelerini Tophane'de Karabaş Mahallesi'nde Karabaş Sokağı'ndaki evlerine götürdüler.

Sultan Abdülmecid'in 1 ekim 1854 tarihli fermanıyla Türkiye'de esir ticareti yasak edildi; bu esirci evleri de kalktı.

Bakkallar

İstanbul'da ve bütün Türkiye'de bakkallık, bakkaliye ticareti, diğer bütün esnafta ve ticarî sahada olduğu gibi Tanzimat devrine kadar "gedik" denilen tahdide tabiydi. Yani bir adam, sermayesi ne olursa olsun, istediği zaman, istediği yerde bir dükkân bulup bakkallık yapamazdı.

İstanbul'da gerek çarşılarda, gerek mahalle içlerindeki bakkal dükkânları, yerlerine varıncaya kadar tespit edilmişti; devlet, semtin ihtiyacını ve esnaf ile ahalinin müracaatını kabul ederek yeni bir bakkal dükkânı gediği ihdas etmedikçe mevcut bakkal esnafına bir yenisi katılamazdı. Yine bütün esnaf gibi bakkallar da pirleri, yiğitbaşları ve devletçe tayin edilen kethüdalarıyla bakkallar loncasında sağlam kefalet altındaydılar; devletçe konulan narhlara ve esnaf nizamnamelerine riayet ve bilhassa hileli terazi ve dirhem kullanmaktan mutlaka içtinaba, bu kefaletle de ayrıca mecburdular.

Gümrük nizamınca her bakkalın yanında kaç çırak bulundurabileceği de tayin edilmişti; çıraklar da kefalet altında alınırdı.

İstanbul'da bakkallık, Tanzimat devrinde gediklerin lağvı tarihine kadar yalnız Müslümanların elindeydi. Bu tarihten sonra, evvela kendi evlerinde dahi Türkçe konuşan Karamanlı Ortodoks

Türkler bakkallık etmeye başladılar.

İstanbul kadısına gönderilmiş hicrî 1221, miladî 1806 tarihli bir fermandan, gedik nizamına ve kefalete rağmen, bazı uygunsuz kimselerin İstanbul'da bakkallık yoluyla büyük ölçüde dolandırıcılığa teşebbüs ettiklerini, gedik nizamına ve kefalet işlerine bakanların vazifelerinde dikkatli davranmadıklarını öğreniyoruz; fermanın bu maddeye taalluk eden kısmının bugünkü yazı dilimize çevrilmiş sureti şudur:

"İstanbul'da Balkapanı ve Galata'da Yağkapanı tüccarları, zeytinyağı ve sabun tüccarları, odun kapısı tüccarları, kuru yemiş ve pekmez ve pirinç tüccarları ve mumcu esnafı ile bakkal esnafının ellerine verilen fermanda tafsil ile bayan edilip açıklandığı üzere, bakkallar, sattıkları malları alıp, yukarıda zikredilen tüccarlar tarafından İstanbul'a getirilen türlü zahireyi pazarbaşı ve bölükbaşı ve ustabaşıları delaletiyle alacak, bunları kefilleri alınmış rabıta altındaki bakkal esnafına dağıtacaklardır. Malın tevziinde sekizde bir bedelini esnaftan kolaylıkla tahsil edip, tüccara vereceklerdir. Kefile raptolunmayanlar, bakkallık yapamaz. Ahvali meçhul bazı kimseler İstanbul'da, Galata'da, Eyüp'te, Üsküdar'da bakkal gediği tedarik ederek ve bu gediği aldıkları yerden (mesela İstanbul'dan Üsküdar'a, Üsküdar'dan Eyüp'e) diledikleri yer nakil için Galata, Eyüp ve Üsküdar hâkimlerinden vesair mahkemelerinden ilam ve hüccet alarak nizam şartlarına aykırı olan yeniden bakkal dükkânları açtıkları, tüccardan mal aldıktan sonra, kaçıp kayboldukları, tüccar malının bu suretle zayi olduğu öğrenilmiştir. Bundan böyle Asitanei Aliye'nide (İstanbul'da) ve Galata, Eyüp ve Üsküdar'da ve buralara bağlı yerlerde gedik nakletmek, yeniden gedik açmak, esnaf tarafından birbirlerine gedik satıp almak, borca karşı gedik terhin etmek gibi hallerde, ancak İstanbul kadıları huzurlarında alınan hüccet ve ilamlar muteberdir. Bakkal taifesin-

den biri, tüccardan satın aldığı zahirelerin borcunu ödemede alacaklısı tüccarı üzerse yahut borcunu ödemeden ölürse yahut iflasını ilan ederse, elinde mevcut malı ve veresiyeden alacakları, pazarbaşı vesaireleri tarafından ve mahkemece yazılarak satılacak, borçlarını ödemeye yetmezse sahibi bulunduğu bakkal gediği, İstanbul kadısı huzurunda satılacak, onun bedeli yetmezse, mütebaki borcu, kefillerinden tahsil olunarak alacaklısı tüccara verilecektir.

Bundan böyle, bu haller yine tekerrür ederse, bakkal yolsuzluğu yüzünden tüccarın uğrayacağı zararı vazifelerini ihmal eden pazarbaşı, bölükbaşı ve ustabaşılar ödeyeceklerdir."

Realist romancı Salahaddin Enis, *Bataklık Çiçeği* adındaki eserinin "Lambo Usta" başlıklı hikâyesinde, İstanbul'un bir Karamanlı bakkal tipini çizmeye çalışmıştır; aşağıdaki satırları o hikâyeden alıyoruz:

"Bütün hemşehrileri memleketlerinde evini, öküzünü satıp, paralarını kemerlerine doldurduktan sonra, günün birinde köyün şehre giden yollarında bir gölge halinde silinip kayboluyorlardı. Bu yol, onları İstanbul'a, paranın bol olduğu İstanbul'a götürüyordu.

Şimdilik, karısını da yanına almaya lüzum görmemişti... O, akşama kadar evin köşesinde pinekleyip, ağzında sakızı geviş getiren bir mahluktan başka bir şey miydi? Hususiyle İstanbul, yalnız paranın değil, karının da bol olduğu bir memleketti.

Lambo Usta, tam dört senedir İstanbul'un içerlek mahallelerinden birinde icrayı ticaret ediyordu. Mahallenin yegâne bakkalıydı. İçeriye giren her müşteri, tezgâhı başında kirli yapraklı veresiye defterinin buruşuk sayfaları karşısında, iri şişkin karnı, iki geniş kıvrım teşkil eden yuvarlak ensesi, posbıyıklarla meşhur yağız esmer çehresiyle Lambo Usta'yı her zaman meşgul bulurdu. Böyle bitmez tükenmez neler yazıyordu? Bunu hiç kimse bilmezdi.

Mahalleli içinde en cimrisi olan mümeyyiz mütekaidi Hacı İbrahim Efendi'den tutunuz da, kahveci İsmail'e kadar herkes ona borçluydu.

Kısa bir zaman içinde mahallenin taşıdığı zihniyeti pek kolaylıkla öğrenip anlamıştı: İstanbullular, malın iyiliğinden çok ucuzluğuna bakıyorlardı; müşterilerini gübre ile karın doyuran ördeklere benzetiyordu.

.....

Esrarı ticaretine kimse akıl erdirememişti. İki sokak aşırı bakkal Mihal'ın on ikiye sattığını o, mutlaka on bire veriyor ve müşterilerine hiçbir şey kazanmadığını, ancak sermayesine verdiğini söylüyordu. Onun bu ucuzluktaki maksadı, öteki mahallenin müşterilerini kendisine celbedip, bakkal Mihal'ı iflas ettirmek ve ondan sonra istediği gibi mahalleyi haraca kesmekti.

Bu, pek kolay bir iş değildi; bakkal Mihal gibi, senelerden beri küflenmiş, ev bark sahibi olmuş, küplü bir bakkalı devirmenin kolay iş olmadığını kendisi de biliyordu.

.....

Lambo Usta, mahalleliye güler yüzle nüfus etmekteydi... Son zamanlarda mahalleliden bazı ileri gelenlerin muvafakat ve yardımıyla dükkânında bir de tezgâh açmıştı. Mademki mahallede akşamcılar vardı, o halde bunların ötede beride meyhane meyhane dolaşıp gece yarılarına kadar çoluk çocuklarını sofra başında bekletmelerindense, buracıkta işlerini görmeleri daha muvafık değil miydi?

Lambo Usta, dükkânının iç tarafa kıvrılan mahzenini buna hasretmişti. Akşam olur olmaz komiser Mehmed Efendi'den tutunuz da, Hacı Nuri Bey'e kadar akşamcılar, birer ikişer iç tarafta isli bir lamba altında toplanıyor ve orada, bir kadehle işlerini pek güzel görüyorlardı.

Kazancına rağmen ortada bir eksik vardı: kadın... İki tulum gi-

bi sarkan memeleriyle ineğe benzeyen karısı, gençliğinin bir hatası olarak boynunda kalmıştı... Köyde bile evlilik içinde bekâr hayatı yaşamaktaydı. Bununla beraber karısını getirmediğine müteessifti... Kadın mahrumiyeti içinde geçen gecelerde, bütün çirkinliği ile beraber karısını arzu ediyordu.

.....

Lambo Usta, adım atacağı yeri yoklamadan ayağını uzatır adam değildi. Arada din farkı vardı... Dikkat etmeliydi. Köşedeki pembe eve taşınan hariciye kalemi kâtiplerinden Necib Fehmi Bey'in hizmetçisi Anika diğerleri arasında bir istisna teşkil ediyordu... Kendisiyle onun arasında muabbete mâni bir sebep yoktu... Bu bir açık kapıydı.

Her ne kadar Anika, Lambo Usta'ya yüz vermemekte ise de, yola getirmek zor bir şey değildi. Önceleri ılık bir hava gibi damarlarına nüfuz eden bu kızgın aşkı, kısa zamanda bir ateş gibi vücudunu sardı. Bu aşk, sakin ve neşeli hayatında büyük bir değişiklik husule getirdi. Alaycı bir papağan gibi şaklayan Lambo Usta, ıslak ve miskin bir kargaya dönmüştü. Tezgâhın başında akşama kadar Anika'sını bekliyordu...

Anika, Lambo Usta'nın kendisine tutkun olduğunu biliyordu. Onu tam burnundan yakalamıştı. Bililtizam eliyle veya koluyla ona temas ediyor, bakkalı çıldırtıyordu. Kendisini dirhem dirhem satıyor, musahabeleri en lezzetli yerinde bırakıp, eve geç kaldığını söyleyip dükkânı terk ediyordu.

.....

Şimdi Lambo Usta da, müşteri ile beraber kadeh toka ediyor, ıstıraplarını gömmek istiyordu. Artık şen, mültefit, kurnaz değildi.

Lambo, bir bataklık içine düştüğüne pek emindi. Binaenaleyh düğüm vuran bu adamın nazarında artık paranın da kıymeti kalmamıştı. Bir sonbahar akşamı Lambo Usta'yı Karaman yollarında,

bir eşeğin sırtına vurulmuş iki heybe ortasında, neşesiz ve hasta, İstanbul'dan köyüne dönerken gördüler..."

Salahaddin Enis'in bu Karamanlı bakkal tipi herhalde çok mübalağalıdır. İstanbul'un Müslüman mahalle bakkalları, Karamanlı bakkalların veresiyecilikte gösterdikleri sonsuz cesaret karşısında gerilemişler, evlerinde konuştukları dil de Türkçe olan bu Anadolu Rumları, İstanbul mahallelerinde açtıkları dükkânlarda veresiyecilikle tutunmuşlar, "veresiye defterleri üzerinde hiç kimsenin neler yaptığını bilmediği bitmez tükenmez bir meşguliyetle durmuşlar"dı; fakat hiçbiri Salahaddin Enis'in anlattığı bir Lambo Usta olmamıştı.

Karamanlı bakkalların veresiye defterlerine, sattıkları şeyin hem bedeli, hem de miktarını ilaveli yazdıkları hakkında yerleşmiş bir kanaat vardı. Bazıları da akıllarına estikçe, müşterilerinin mutat alışverişlerine uygun, veresiye defterine bir okka gaz, bir okka pirinç ilave ederdi. Hemen hepsinin bir müddet sonra tüyünü düzüp kalantorlaşması da bu veresiye defteri hırsızlıklarıyla olduğu kanaati de umumîydi. Bir Karamanlı bakkalın Kadıköy'de koca bir apartman sahibi olan Kalendermeşrep ve Alicenap bir paşazadeden, veresiye defterindeki borcu karşılığı binasını aldığı 1930 ile 1933 arasında işitilmiş vakalardandır.

Bu bakkallardan bir kısmı da eski zenginlerin vekilharçlarıyla ortak olarak veresiye defteri doldururdu. Evlerde, konaklarda da ayrıca defter tutulur, bakkal kendi defterindeki alacak fazlasını kabul ettiremeyeceğini kendisi de anlarsa suçu daima çırağına yükler, "Çırak, benim yazdığımı bilmemiş, bir de o yazmış..." diye özür dilerdi. Terazide daima birkaç dirhem eksik tartmak, erzakın vasatını, hatta adisini verip, fiyatını daima âlâsının narhı üzerinden yazmak, arada veresiyede kaptırdıkları sermayeye karşı bir nevi meşru tedbir sayılmış olsa gerektir.

Karamanlı bakkal tipi ile bakkala borçlu İstanbullular üzerine mizah gazetelerinde çıkmış fıkra ve karikatürler pek çoktur. Bu yolda Üsküdarlı halk şairi Âşık Razî'nin de alaylı bir manzumesi vardır:

"Karaman'ın koyunu
Sonra çıkar oyunu
Bakkal Bodos çırağa
Aşılamış huyunu

Ya terazi ya kantar
Oğlan bir parmak atar
Kaşla göz arasında
On dirhem eksik tartar."

Sultan IV. Mehmed zamanında hicrî 1091, miladi 1680 yılında yapılmış esnaf nizamnamesinde bakkallar için yazılmış satırlar şunlardır:

"Müşterilerinin alacağı nesneyi eksik tartıp veren bakkalın hakkından gelinecektir.

Teraziler boş dururken gözlerinin iki tarafı beraber olacaktır.

Kullandıkları kıyyeler de aynı olacaktır.

Her şeyin iyisini ve fenasını ayırıp satacaklardır, fenayı iyiye karıştırmayacaklardır."

Gariptir ki yukardaki nizamnamede ve benzeri esnaf nizamnamelerinde, mesela berber esnafının ve hamamcıların temizliği için türlü ihtarlar bulunduğu halde bakkalların temizliğe riayeti için en küçük bir işaret yoktur. Bilakis bakkalların pisliği öylesine tabiî görülmüştür ki, XVIII. asrın seçkin nâzımlarından Nabi Efendi:

"Çıkmaz ol çirk ki piraheni bakkaldadır!.."

demekle tereddüt etmemiştir. Bakkalların temizliğe riayet mecburiyeti Cumhuriyet devrinde konmuştur, diyebiliriz; fakat dikkatle tatbik edildiği söylenemez.

Dilimizde, bihassa İstanbul ağzında bakkal üzerinde darbımeseller de vardır:

"Bakkal ölünün borcunu diriye yükletir.

Bakkal bir müşteri için dükkân açmaz.

Bakkal kasap hep bir hesap."

Hikmeti unutulmaz İstanbul bakkallarının bilhassa mahalle bakkallarının, maliyeye karşı tutumundan mesul olduğu kayıtlar hariç, müşterilerle veresiye muamelelerinin defterleri daima karmakarışıktır. Pis, yağlı, kopuk, yırtık, hesapları yaparken karalanmış, çizilmiş, bakkalın kendisinden başkasının hesapların içinden çıkmak şöyle dursun, yazıları ve rakamları dahi okuması imkânsızdır. Hele rakamlar... Kuruş liraya karışır, haneler hiza takip etmez, satırlar iğri, sütunlar yamuktur. Bundan ötürüdür ki herhangi bir mühmel yazıya, çok rakamlanmış, çizilmiş kayıtlara, mektuplara da bazen ihtar, bazen tezyif yollu, "bakkal defteri!.." denilir.

1861 yılında şehremanetince (belediyece) tespit edilen narha göre bazı yiyecek maddelerinin satış fiyatları:

Âlâ Sibir yağı: okkası 23 kuruş

Âlâ Reşid pirinci: okkası 6 kuruş

Âlâ Kandiye sabunu: okkası 10 kuruş

Âlâ nohut: okkası 4,5 kuruş

Aşağı nohut: okkası 3,5 kuruş

Kayseri pastırması: okkası 15 kuruş

Pazarlarda satılan Rumeli pastırması: okkası 6 kuruş

Samatya'nın kıyma sucuğu: okkası 10 kuruş

Fıçı pekmezi: okkası 5 kuruş
Âlâ zeytinyağı: okkası 12 kuruş
Âlâ zeytin: okkası 4 kuruş
Aşağı zeytin: okkası 2,75 kuruş
Edirne nişastası: okkası 6,5 kuruş
Tekirdağ'ın has unu: okkası 4 kuruş
Yerli has makarna: okkası 6 kuruş
Çorbalık has şehriye: okkası 6,5 kuruş
Dizi ve tane soğan: okkası 26 para
Kaba ve kırmızı soğan: okkası 22 para
Yumurta: adedi 14 para.

Çöp ve çöpçüler

Bugün daha çok "çöpçü" denen işçilere yakın geçmişte "tanzifat amelesi" deniyordu. İstanbul'un belediye işlerine İstanbul Kadılığı, asayiş ve inzibatına da Yeniçeri Ağalığı ve yeniçeri kollukları tarafından bakıldığı eski teşkilat devrinde, büyük şehrin temizlik amiri, yeniçeri ocağından "çöplük subaşısı" denilen bir zabitti.

Belediye mektupçusu değerli bilgin merhum Osman Nuri *Mecellei Umuri Belediye* ismindeki büyük eserinde (1922) "Tanzifat" başlığı kısmında şu malumatı veriyor:

"'Tahir subaşı' adı da verilen çöplük subaşıları, İstanbul sokaklarında birikmiş olan süprüntüleri, yıllık bir para alarak arayıcı denilen esnafa ihale ederdi. Bunlar İstanbul'da evler ve sokaklarda birikmiş ne kadar süprüntü varsa, zenbillerle toplayıp taşıyarak derya kenarına götürürler ve orada tekneler içinde yıkayarak içinden para ve para edecek şeyleri arar, toplar ve bulduklarını erbabı esnafa götürüp satarlardı.

Arayıcıların son zamanlara kadar sokak sokak dolaşıp evlerden çöp aldıklarını yaşlı kimseler hâlâ hatırlamaktadır.

O zamanları idrak etmiş olanların ifadesine nazaran arayıcılar, 'Çöp çıkaram!' avazesiyle sokaklarda dolaşır, evlerin kapılarını

çalarak aldıkları çöpleri arkalarındaki küfelere yükleyerek götürürlermiş. Bu arayıcı çöpçüler de lağımcılar gibi ekseriyetle Ermeni imişler.

O eski devirde İstanbul'da meydanların muayyen zamanlarda gayrimüslimlere temizlettirildiği, caddelerin de yeniçeriler tarafından süpürüldüğü ve mahalleler arasındaki sokakların mahalle halkı tarafından temizlendiği vesikalardan anlaşılmaktadır. Saray'da da bostancı teşkilatının dış hizmet ocakları arasında 'mezbelekeşan ocağı' adıyla bir çöpçü takımı vardı. Bu konuda mühim vesikalar şunlardır ki İstanbul kadısına gönderilmiş fermanlardır:

1585 tarihli ferman

'... Beyazıt Meydanı ayda iki defa temizlenmekte iken son zamanlarda ihmal edilmiş. Çöplük subaşısı geldikte eskiden nasıl olageliyorsa yine öylece süpürtülüp temizletilmesi...'

1695 tarihli ferman

'Sokak ve mahallelerin daima temiz tutulması gerekirken ihmal edilmiş ve bazı yerlerde çöpler yığılmıştır. Subaşı ve asesbaşıya tenbih olunmuştur; siz de halka tenbih edin, mahalleler arasındaki mezbeleleri kaldırıp denize atsınlar ve sokaklar gereği gibi temizlensin. Bundan sonra her kimin dükkânı önünde veya mahalle arasında süprüntü görülürse dükkân sahibi ve mahalle halkı cezalandırılacaktır...'

1695 tarihli ferman

'Mahalle içerisindeki sokakların, cami ve mescit avlularının, çarşı ve pazar boylarının temizliğine dikkat edilmesi, mahalle imamlarına, mütevellilere, esnaf kâhyalarına birkaç sefer tenbih

edildiği halde ihmal edilmektedir; tekrar, muhkem tenbih edin, bundan sonra sokaklarda, cami ve mescit avlularında ve çarşılarda, pazarlarda süprüntü, laşe görülürse mahalle imamları, mütevelliler ve esnaf kâhyalarının hakkından gelinecektir...'

1719 tarihli ferman

'... Bundan önceki fermanlarımıza rağmen, İstanbul pislik içindedir; anlaşılıyor ki halk bu şehrin temizliğiyle alakadar değil... Her mahalleye ve çarşı boylarına tahammülü ölçüsünde süprüntücüler tayin olunsun; onlar temizlesin ve süprüntücülerin ücretleri de mahalle halkı ile çarşılıdan alınsın. (Büyük vezir Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın kurmak istediği bu ilk çöpçü teşkilatı maalesef tahakkuk edememiştir.) Ve bu ücretler her ay toplansın. Süprüntücüler işlerini ihmal ederlerse küreğe konulsunlar...'

1894 tarihli ferman

'... Sokaklar, çarşı boyları öylesine pislik içindedir ki, geçenlerin üstü başı berbat oluyor ve şehir pis kokuyor. İmamlar vasıtasıyla esnafa katiyetle tenbih edilsin; herkes evinin ve dükkânının önünü, sokağını temiz tutmaya mecburdur. Sokaklara süprüntü, hayvan ölüsü, pis sular atılmasın, dökülmesin. Bu fermana riayet edilmezse, halk ve esnaf değil, onların nâzırı olan mahalle imamları, esnaf kâhyaları mesul tutulacaktır. İstanbul kadısı olarak siz de bu hususta çok dikkatli olun...'

1812 tarihli ferman

'... Şehrin temizliği yine ihmal edilir olmuş, sokaklara ve çarşı boylarına süprüntü, hayvan ölüleri ve pis sular atılıp dökülüyor. Mahalle imamlarına ve bekçilere şiddetle tenbihte bulunun, temizlik işini ihmal ederlerse ağır ceza göreceklerdir...'

1813 tarihli ferman

'... Şehrin temizliği ihmal ediliyor, sokaklar ve çarşı boylarına süprüntü, hayvan ölüleri, pis sular atılıp dökülüyor. Tenbihler dinlenmiyor ve bu pislik taaffün, sari hastalıklara sebep oluyor. (İstanbul'da 1227'de (1812) müthiş bir veba salgını olmuştur.) Mahalle imamlarını, esnaf kâhyalarını ve yiğitbaşılarını huzurunuzda toplayınız, kafaları alacağı şekilde anlatınız ki temizlik işine dikkat etmedikleri takdirde çok ağır ceza göreceklerdir. Sokaklar, çarşılar, dükkân, ev, han önleri temiz tutulacaktır...'

Yukarıda kısaltılmış örnekleri görülen fermanlar pek çoktur. Sokaklarda köpek ve kedi ölülerinin yattığından bahsedilir; o eski devirlerde İstanbul'un şimdikine nispetle çok daha pis olduğunda şüphe yoktur. Lağımsız, kaldırımsız, dar ve eğri büğrü sokakları güneş ışığından mahrum bir şehirde temizlik olamaz.

Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey *XIII. Asrı Hicrî'de İstanbul Hayatı* adlı eserinde şöyle diyor:

'Yakın zamanlara kadar İstanbul evleri ahşap ve kısmı küllîsi boyasız, boyalı olan bazı konaklar da aşıboyasıyla mülevven ve üzeri çamur kurularıyla mülevves olup evler birbirine yapışık ve basık, girintili çıkıntılı şeylerdi; içlerinde fareler, sansarlar mekân tutmuştu. Evlerin avluları loş, ıslak, solucanlı olup sokaklara çirkâb sızardı. Sokaklarda duvar diplerinde süprüntü, kedi ve köpek ve fare laşeleri, arsalarda, viranelerde öbek öbek kazurat, gelip geçtikçe istikrah etmemek mümkün olamazdı. En işlek caddeleri dahi o kadar dar idi ki karşılıklı damdan dama kediler atlardı...'

Hicrî 1242'de İhtisap Nazırlığı kuruldu. Belediye işleri İstanbul Kadılığı'ndan bu nazırlığa devredildi. Dolayısıyla da temizlik işleriyle İhtisap Nazırlığı meşgul oldu. 1859'da İhtisap Nazırlığı lağvedilince temizlik işleri, o tarihte Zaptiye Müşirliği'ne verildi. 1868'de ilk belediye nizamnamesi yapıldı ve İstanbul'un temizliği

belediye vazifeleri arasına girdi. Yeniden tanzifat memurları tayin edildi, tanzifat arabaları yaptırıldı. Bu suretle İstanbul'da ilk çöpçü teşkilatı kuruldu.

Operatör Cemil Paşa'nın ilk şehreminiliği zamanında bir 'Nezafeti Fenniye Müdürlüğü' kuruldu, tanzifat müfettişleri tayin edildi; sokaklar geceleri yıkanıp temizlenmeye başlandı, hayvanla çekilir çöp arabaları, onlar için ahırlar yaptırıldı; İstanbul ağır masrafla ilk defa ciddi ve fennî temizlik gördü ki, ilk nezafeti fenniye müdürü Mühendis Salahaddin Bey'in bu hususta büyük hizmeti, himmeti görülmüştür.

Birinci Cihan Harbi felaketi bu yenileri altüst etmiş, arazözlere ve hayvanlara el konmuş, genç ameleler askere alınarak tanzifat işi kadınlara ve çocuklara kalmış, Cemil Paşa'nın binlerce lira sarfıyla kurduğu teşkilat mahvolmuştu.

Mütareke'den sonra Cemil Paşa'nın ikinci defa şehreminiliğinde tanzifat işleriyle tekrar, ciddi surette uğraşıldı. Her türlü noksanlar hazırlanıp tamamlandı ve Dr. Vedi Bey isminde yorulmak bilmez bir zat nezafeti fenniye müdürlüğüne getirildi. İstanbul sokakları temizlendi ise de bu yolda yapılan masraf şehremanetini iflasa mahkûm etti. Çünkü tanzifat resmi olarak İstanbul halkından senede ancak 50 000 lira toplanıyor, bu parayı da, şehremaneti istikrazına karşılık olarak Maliye Nezareti alıyordu; halbuki şehremaneti her sene tanzifat işlerine 400 000 - 500 000 lira sarf ediyordu. Bu durumu ne kadar dayanabilecektir, bilinemez."

Osman Nuri Ergin yukarıdaki tarihçede, tahminen 1690 ile 1840 arasında bir buçuk asır İstanbul'un temizlik işlerinde kullanılmış külhanbeylerini kaydetmiştir.

Cumhuriyet devrinde İstanbul'un temizlik işleri, en büyük meselelerinden biri olarak ele alındı. Bu ağır iş İstanbul Belediyesi'nin Temizlik İşleri Müdürlüğü tarafından düzenlenir ve çevrilir;

eski "tanzifat amelesi" ve halk ağzında ve basında kullanılagelen çöpçü tabirleri yerine bu müdürlüğün resmî kayıtlarında "temizlik işçisi" ismi kabul edilmiştir.

Çöplük subaşısı

Tanzimat'tan önceki devirde İstanbul'un temizlik işleri amiri bu unvanla anılırdı. Evliya Çelebi şu malumatı veriyor:

"Tahir subaşı, yani çöplük subaşısı:

Pirleri sahabei kiramdan bir zattır ki Mekke ve Medine şehirlerinin pak olmasını Hazreti Risalet ona tevdi etmişti."

Çöplük subaşısı, kendisine verilen salahiyetle şehrin temizlik işlerinde acemi oğlanlarının emrine verilen gençleri kullanırdı; 1683'ten sonra da acemi oğlanlarına ilave olarak külhanbeyleri şehrin temizlik ameleleri olarak istihdam olundular.

Arayıcı esnafı

İstanbul esnafının ayaktakımından, büyük şehrin semt semt, sokak sokak, süprüntü yığınlarını, enkaz molozlarını, deniz kenarlarını, lağım ağızlarını eşeleyip araştırarak hurdavatla maişetini temin eden insanlardır, içlerinde nadir istisnalarla, pek kıymetli şeyler bulanlar olur derler.

Sokak sokak dolaşan takımı, umumiyetle sırtlarında bir küfe taşır, elinde ucu gayet sivri bir çiviyle teçhiz edilmiş uzun bir sopa vardır; yollar boyunca rastladığı çöpleri bu sopalarla eşeler ve velev ki bir para edecek bir şey bulursa, bunları sopasının çivisiyle mıhlayarak arkalarındaki sepetlere doldururlar. Sahillerde bil-

hassa İstanbul'un Marmara sahillerinde dolaşan arayıcılar adeta seyyar bir atölyeye sahip gibidirler; yanlarında umumiyetle kardeş veya oğul yahut evlatlık bir delikanlı, çapa, kürek, bir iki teneke veya kova, bir tahta tekne bulunur. Sahilleri, lağım ağızlarını kazarlar, kum ve taş çakıl karışık toprağı teneke ve kovalarla deniz kenarına koydukları tenekelere taşıyıp doldururlar; kaba pisliğini deniz suyunda yıkadıktan sonra ve toprağını akıttıktan sonra geri kalanı evvela kalın, sonradan ince bir elekten geçirirler.

Arayıcı esnafın bu ikinci elek üzerinde, yüzük, küpe ve iğne tezyinat eşyasından düşmüş elmaslar vesair kıymetli taşlar buldukları dahi rivayet edilir. Tarihî bir olaydır ki, Osmanlı hazinesinin en kıymetli taşlarından "Kaşıkçı Elması" XVII. asırda Marmara sahilinde bir arayıcı tarafından bulunmuştur.

Evliya Çelebi, XVII. asır ortası için, arayıcı esnafından şu satırlarla bahsediyor:

"Bu taife çöplük subaşısına mensuptur. Kârları nefsi İstanbul'da (saray ve konaklarda) ve şahrahlarda ne kadar mezbele ve hâr ü haşak var ise zenbillerle taşıyıp derya kenarında tenekeler içre yıkayıp içinde akçe ve mangır ve mismar (çivi) ve gayri güna eşya bulup kefaflenirler. Amma bazı mahalde sorguç ve cevahirli kuşak, zıkıymet yüzük taşlarından düşmüş cevahir makulesi zıkıymet şeyler bulurlar ki tabir olunmaz.

Bu taife çöplük subaşısına senevî altmış bin akçe avaid verip İstanbul içre arayıcılık ederler. Pirleri Verrad Berberî'dir ki şerefi İslam'la müşerref olmuştur. Kabri, Abbasiye'de bir bağ içindedir. Bu arayıcı esnafı 500 nefer kadar olup, ta kasıklarına kadar battal siyah çizmeler giyerler. Üzerlerinde kırmızı ve siyah meşin kaftanlar, başlarında Teke ve Hamid külahları ve omuzlarında uzun sırıklar üzerinde çapa demir, arkalarında müdevver ağaç tenekeler ve ellerinde kazmalar ve bazılarının ellerinde süpürge ve kürekler

ve omuzlarında zenbil ve hararlar ve hâr ü haşak sepetleri bir hay ve huy ederek geçerler..."

Yine Evliya Çelebi'den öğrendiğimize göre eskiden yapılması âdet olan büyük esnaf alaylarında, arayıcı esnafı, acemi oğlanlarından sonra geçerler, kendilerini de mezar kazıcıları esnafı takip ederdi.

Dilenciler

İstanbul'da dilenciyle mücadele XVI. asırda başlamış, fakat bu mücadelede dört yüz yıldan beri başarı kazanılamamıştır. "Her kötülüğün anası tembelliktir" derler; dilenci de, o tembelliğin doğurduğu bir piçtir. Ham elli, ham kafalı, bütün sermayesi, hüneri, marifeti alnındaki ar, utanma damarını çatlatıp avuç açmaktan ve insanlığın şefkat, yardım duygularını iblisane sömürmekten ibarettir.

Çalışamayan, hakikî düşkünler, hakikaten yardıma muhtaç olanlar, derin bir yoksulluk girdabı içinde, bin bir dertle kıvranarak, muhayyilemizin hududu dışında mahrumiyetlere göğüs gererek yaşarlar, Dârülaceze'ye sığınamazlarsa, el avuç açma zilletini gösteremedikleri için, her an halaskâr ölümü dört gözle beklerler.

Dilenci, işi icabı, müstekreh kıyafetinin içinde iğrenç ve kokmuş bir pislikte yaşar; buna dayanabilmek için beden yapısı harikulade sağlamdır. Cezaî müeyyideleri kaldırınız, bir kuvvet müsabası olarak tecrübe ediniz, alil ve yaşlı görünür bir dilenciyi, ayak dirediği zaman üç dört zabıta memuru yerinden kıpırdatamaz.

Dilenci, her türlü şenaati irtikâp edebilecek mahluktur. İstisnasız hepsinde, mazlum görünüş bir kabuktur, içinde bir canavar ru-

hu vardır. Diline doladığı tekerleme dışında konuşmaz, cinsî hırslarını kendi aralarında tatmin ederler; kadın, erkek bütün iffet ve namus kaygılarından sıyrılmışlardır. En küçük merhamet duygusu yoktur; çocuk, kıymetli bir alettir, gözünün nurundan mahrum ederler; elini, kolunu, ayağını, bacağını kırarlar. Dilenci, yerini ve fırsatını bulursa paraya tamah ederek adam öldürmekten dahi çekinmez.

İstanbul'da geniş ve kuvvetli teşkilata sahiptirler; çete şirketler kurmuşlardır. Reisleri, patronları, genelkurmayları, karargâhları, faaliyet sahalarını tespit etmiş haritaları, acemileri yetiştiren mektepleri, pay taksiminde ve kusurdan ihanete kadar suç tayininde kanunları, cezaları, patronların, villa, apartman, han misilli emlaki, altlarında otomobilleri vardır. Sahip olmadıkları tek şey vicdandır.

Kendi başına çalışan dilenci, günlük kazancının pek küçük bir kısmını yer, haftalık veya aylık kazancının birikenini bankaya yatırır, zaman olur ki, üzerinde binlerce lirayla dolaşır. Bunlardan çoğunun hayatı daima ölüm tehdidi altındadır; şerirler tarafından takip edilerek ya kulübelerinde yahut şehir içinde bir yangın yerinde, ıssız bir köşede pusuya düşürülüp katledilirler.

İstanbul'da dilenciyle mücadele eden şebekeler, çeteler meydana çıkarmak, teker teker, kafile kafile, sürü sürü dilenci toplamak, yakalamakla başa çıkamaz.

Dilencilik bir ocaktır; Anadolu'nun zabıtaca malum bir bölgesinden çıkıp, yurdumuzun her tarafına yayılırlar. Bu ocakları yok etmek, dağıtmak lazımdır.

Dilencilik memleketimizde içtimaî bir yara, bir çıbandır. Dilenciliği zabıta takibiyle önlemek, kocakarı ilacı, havacıva merhemiyle tedaviye benzer. Bu yaraya, çıbana, operatör eliyle ameliyat lazımdır.

Eski dilenciler

Eskiden, bakacak hiç kimsesi olmamak şartıyla, kadın yahut erkek, bir iş yapamayacak kadar ihtiyar, iki gözden de mahrum, iş görmeyecek derecede sakat, kötürüm, bir yanı mefluç (inmeli), bir kazada elleri, kolları veya ayakları, bacakları kesilmiş olanların dilenmelerine şeran cevaz verilir, İstanbul asayişine memur yeniçeri ağalığınca dilenciler üzerine "Dilenciler başbuğu" unvanıyla tayin edilen bir zabit tarafından bu gibilerin ellerine "cer kâğıdı" denilen bir dilencilik ruhsatnamesi verilirdi. Elinde cer kâğıdı olmayanların dilenmeleri şiddetle yasaktı. Buna rağmen yukarıda da kaydettiğimiz gibi, dilencilik XVI. asırda İstanbul'un en büyük dertlerinden biri olmuştu. Aşağıdaki satırlar, dilenci meselesi üzerine İstanbul kadısına hitaben yazılmış hicrî 982 (miladî 1574) tarihli bir fermanın bugünkü dile çevrilmiş suretidir:

"İstanbul kadısına hüküm ki:

İstanbul'da şeran dilenmeye izin verilmeyecek bazı adamlar ve kadınlar türemiştir. Düşkün ihtiyar, fakir, kör ve sakat olmadıkları, pekâlâ çalışıp para kazanabilecek haldeyken, kimi mahalleler arasında dolaşarak, kimi bir yerde oturup dilencilik etmekte, gelip geçenden para toplamaktadırlar. Bazı kimseler de, kör ve sakat köleler ve cariyeler satın alıp dilendirmektedirler. Bazı taze hatunlar da köhne esvaplar giyerek, dilenciler arasına katılmıştır. Dilencilere başbuğ olan adamı da, bu gibilerin parasını (rüşvetini) alarak, ellerine cer kâğıtları vermiştir. Bu arada (para toplayanın da) edepten hariç işler olduğu da duyuldu.

Şeran dilenmeye mezun olmayanlarla şiddetle mücadele edilecek; bu işe İstanbul Subaşısı Şah Çavuş'u memur ettim. İstisnasız bütün dilenciler teftiş edilecek, halleri dilenciliğe uyanların cer kâğıtları kendilerinde bırakılacak, diğerleri kâğıt gösterseler de,

ellerinden alınıp dilenmekten men edilecek, yasağı dinlemeyenler küreğe gönderilecektir. Dilendirmek için kör ve sakat köle alınıp satılması da men edilecektir."

Dilencilik meselesi üzerine İstanbul kadısına hitap eden hicrî 976 (miladi 1568) tarihli şu ferman da şayanı dikkattir:

"İstanbul kadısına hüküm ki:

İstanbul'da birtakım dilenci Araplar türedi. Sapasağlam oldukları halde, mahalleler arasında dolaşmakta, halka yağlı kara gibi yapışmakta, adeta zorla para almaktadır. Şehir halkından bazı yaramazlar da birer adamın boynuna zincir takarak, "Borçludur..." diye sokak dolaştırıp halkı soymaktadır. Bazı softalar, üçer beşer toplanıp, keza sokak sokak dolaşıp, Kuran ve ilahî okuyarak kapılarda para toplamaktadırlar; bir kısım adamlar da yanlarına bir hasta alarak onu dolaştırıp dilenmektedir, bu hastaların arasında sarı illete müptela olanlar da vardır. Bütün bu rezaletler süratle ve şiddetle önlenecektir..."

Kocaeli Sancağı paşası ile İzmit kadısına hitaben yazılmış hicrî 1173 (miladî 1759) tarihli bir fermanda şunlar okunuyor:

"Cümle azası tam ve sıhhati yerinde olduğu halde İstanbul'da dilenmekte olan 43 nefer dilenci toplanmış ve bir kayığa konularak İzmit'e gönderilmiştir. Her birini muhtelif işlerde kullanmak üzere köylü ve sanatkâr yanına amele ve ırgat olarak dağıtın ve kaçmamaları için, gereken tedbir alınsın..."

Görülüyor ki, dilenciliği, insanlık şeref ve haysiyetini feda ederek kârlı bir iş haline getirenlerle, asırlardan beri başa çıkılamamıştır.

XVI. asırda Avusturya elçisi olarak İstanbul'a gelmiş olan Busbecq dilenciler için şunları yazıyor:

"Dilenciler burada bizde olduğundan fazladır. Mutatları üzere

kendilerinde bir kutsiyet olduğu iddiasındadırlar; yer yer dolaşırlar ve din kisvesi altında dilenirler. İçlerinden çoğu dilenciliklerini mazur göstermek için akıllarında hafiflik olduğunu söylerler; çünkü meczuplar, Türkler arasında daima tevecciihe nail olurlar, Türkler, yarı aptal, meczup kimselerin cennetlik olduğuna itikat ederler.

Dilencilerin birtakımı Arap'tır, bunlar dilenirken bayrak taşırlar, cetlerinin İslam dinini yaymak için o bayrak altında harp ettiklerini söylerler; yoldan geçenlere bir balmumu parçası yahut bir limon, bir nar verirler ve fiyatlarının iki üç mislini isterler; bir şey satmak suretiyle dilencilik zilletinden sözde kurtulmuş olurlar."

Evliya Çelebi ne diyor?

Evliya Çelebi, XVII. asır ortasındaki İstanbul dilencilerini, esnaf-ordu alayını tasvir ederken pek renkli, hareketli bir sahne çiziyor:

"Dilenciler esnafı 7 000 adettir. Bir alay cerrar, kerrar garipler-dir. Her biri yünden, softan hırkaları, ellerinde çeşit çeşit alemleri, başlarında hasırdan ve hurma lifinden destarları olduğu halde, "Ya fettah" ismi şerifiyle cümle körler birbirlerinin omzuna yapışub, kimi anadan doğma ve kimi sonradan olma topal, kimi kambur, kimi inmeli, kimi sarılı, kimi elsiz, kimi ayaksız, kimi çıplak, bir hengâmeyle nice bin bayrakların arasında cerrar şeyhini ortaya alub, şeyh dahi dua edüb yedi bin fukara bir ağızdan, 'Allah Allah' ile amin dediklerinde, sadaları gökyüzüne ulaşır.

Bu tertip üzere dilencilerin şeyhi Alay Köşkü dibinden geçerken durup, padişaha hayır dua ederler. Pirleri, Eşşeyh Safi'dir, Selman belini bağladı. Bu zat, Medine'de metfundur."

Surlar dışındaki mezarlıkların, bilhassa Edirnekapı ile Eyüp

arasında cenaze dilencileri, şehir içinde faaliyet gösterenlerden tamamen ayrı bir tabaka teşkil edegelmişti. Hepsi İstanbulluydu, ayaktakımı da posası, batağın tortusu, anası, babası, karısı, kocası, kızı ve oğluyla fuhuş yolunda pervasız, hayasızdılar; İstanbul şivesiyle konuşurlardı ve ölüm üzerine zengin bir dilenci edebiyatına sahiptiler. Zamanımızda çok azalmışlardır. En canlı tasvirleri, Hüseyin Rahmi'nin, "Hayattan Sayfalar" isimli hikâyesindedir, eserin kahramanı Sürtük Hacer, çok iyi etüt edilmiş bir tiptir. Aşağıdaki satırları oradan naklediyoruz:

"Kiminin elinde testi, kiminde teneke, maşrapa, sopa, değnek, kadın erkek, çoluk çocuk akın akın yola döküldüler...

'Üçler, yediler, kırklar, bülega, fusaha, ulema' diye haykırırken, ağzından salyaları elindeki yazılı bakır tasa akan sebilci... Eyyub'da kebapçılar köşesinde sakat kedi gibi etrafını koklayarak oturan şiş bacak dilenci... Sürücü beygirinin kuyruklarından oltalık kıl çeken hırpani külahlı veledizina... 'Dolap niçin inlersin' ilahîsiyle Unkapanı Köprüsü'nden tamam üç saatte geçen ağır aksak Ruhi Dede...

Kadir geceleri cami papuçluğunda 'Kaçan ki, Hazreti Yunus Aleyhisselam balığın karnında ikamet buyururken...' cümlei iftitahiyesiyle etrafına bakınan cemaatsiz vaiz Molla Uryanî... Baharlarda sarığını koltuğuna sıkıştırarak Silahdarağa meygedesinde 'Ceyhun arayan didei giryanımı görsün!' gazeliyle meclisi ıyşı cezbelendiren hoşneva Zakir Rıza... Cenazelerden aldığı sadakalarla her akşam kulüpte cebinde tek mangır kalmayıncaya kadar kafayı tütsüleyen, sonra da, meyhaneciye, 'Bu gece can verip de, rahat döşeğinden yarın Eyyub'a nakledilecek cenazelerin kredisine, bana bir tekçik sunmaz mısın?' sözleriyle birkaç kadeh daha çeken Zom Salih..."

Geçen asır sonlarında bir dilenci Sâniye'nin Üsküdar'da mü-

kellef bir konağı vardı; okumuş oğlu da, tahsiline eklenen güzelliğinin cazibesiyle, kibar bir aileye damat olmuştu.

17 haziran 1306 (30 haziran 1890) tarihli *Sabah* gazetesinde şöyle bir fıkra vardır:

"Zengin bir dilencinin karısı, bir hizmetçi tutar; akşam dilenci hanesine geldikte, hizmetçi:

– İnayet olsun!.. diyerek kapıdan kovar. Mesele anlaşıldıkta hizmetçi, dilenci evinde çalışamayacağını söyleyip gitmiştir."

Dârülaceze açıldıktan sonra dilencilik yasağı yenilendi; bu yeni yasağın mesnedi de 16 kânunusani 1311 (28 ocak 896) tarihli Dârülaceze nizamnamesi oldu. Kısaltılmış sureti şudur:

"Kendisini geçindirecek hali, takatı olmayan sakatlar ve hastalar, kendilerine şeran bakmakla mükellef kimseleri yok ise yahut yakınları bulunup da kendilerini geçindirmekten âciz ise, bu gibileri barındırmak ve beslemek için Dârülaceze açılmıştır. Kadın, erkek, Müslim, gayrimüslim herkes alınır.

Dârülaceze'ye müracaat etmeyip dilenmeye devam edenler, zabıta tarafından toplanıp Dârülaceze'ye sevk edileceklerdir; taşralı olanlar da, memleketlerine sevk edileceklerdir. Halkı izaç etmeyerek bir şey satarak dolaşacak dilencilere dokunulmayacaktır..."

Ahmed Rasim, *Malumat* gazetesinde, "Şehir Mektupları" başlıklı fıkralarından birinde şunları yazıyor:

"Halkı bihuzur eden fukarai gayri sabirin nerede diye düşünüyordum... Meğer her biri bir tüccar olmuş!.. Polis bizi yakalar, Dârülaceze'ye götürür korkusu ile ufak bir mum kutusuna on-on beş şemalı kibrit koymuşlar, sokak başlarını yine kesmiş oturuyorlar. Gördünüz mü fikri ticareti!.. Herifleri biraz daha sıkıştıracak olurlarsa, belki de, her biri birer köşe sarrafı olur!.."

Zamanımızda dilencilik, mevcut yasağa rağmen tam bir serbestî içindedir. Kadın, erkek, çocuk, ihtiyar, kılık ve kıyafetleri ne

olursa olsun sadakaya muhtaç durumda tek dilenci yoktur. Sakatların büyük bir kısmı ise, her sabah sahneye çıkacak aktör dikkatiyle makyajını yapan sapasağlam insanlardır.

Dilenci defteri

İslam şeriatına göre dilenmesi mazur görülen ve ellerine dilenci tezkeresi verilen acezenin isimlerinin kaydedildiği defter; aslı kadılıkta, birer sureti de, subaşılarda bulunurdu.

Vesikaları tetkik edilmemiş, tasnif edilmemiş, İstanbul Kadılığı arşivinde dilenci defterinin de bulunacağı muhakkaktır; kayıtları her halde son derece dikkate layık olmak gerektir.

Şu hicviye, bir ara kâğıt eminliği yapmış ve hicrî 1140'ta vefat etmiş olan hattat İbrahim Tırsî'ye yazılmıştır:

"Eyleyüb abı ruyini rizan
Derbeder gezme meşrebin kurusun
Dün yazıldın dilenci defterine
Hele Tırsî mürekkebin kurusun..."

Eskiden İslam şeriatına göre dilenmeleri mazur görülmeyecek kimselere bir para karşılığı dilenci kâğıdı temin eden adamlar hakkında kullanılmış deyimdir. Fakat bunlar dilenciliği meslek, iş edinecek olana ruhsat kâğıdı satmaz, ondalıkla, hatta topladığı paranın yarısını kendisine getirmek şartıyla verirdi. Böylece 8-10 dilencisi bulunan bir iratçı, kiraya verilmiş o kadar dükkânı olan bir adamdan daha çok gündelik gelir toplardı; aslında dilenci iratçılığı cezası, zindanda prangabendlik olan ağır suçlardandı.

Dilenci kâğıtları kaldırılıp, dilencilik men edildikten sonra da

çocuk, kadın, ihtiyar birtakım sakat ve illetlileri toplayarak dilendiren ve akşamları da ellerinden kazandıkları paralar alınarak, onları sadece doyuran, eğer yatacak yeri yoksa, sefil bir de in temin eden adamlara da dilenci iratçısı denildi.

Dilenci kâhyası

İstanbul'da eskiden beri asla önlenememiş olan dilencilik, Tanzimat'tan önce hiç olmazsa kontrol altına alınmak istenmiş, İstanbul dilencileri bir esnaf zümresi kabul edilerek, yeri Eyüp Camii olmak üzere "Seele Kethüdalığı" adıyla bir kâhyalığa bağlanmıştı. Halk, "dilenciler kâhyası" derdi. Bu suretle cenaze dilencilerinin çokluğu ve yapışkanlığıyla meşhur Eyüp'te dilencilere birer esnaf ruhsat tezkeresi verilmiş, nispî bir huzur temin edilmişti.

Araba ve arabacılar

İstanbul halkı XVI. asır sonlarına kadar arabaya değil, hatta ata dahi binmemişti, mesafe ne olursa olsun, evi ile işi arasındaki yolu yürümüştü. Dolayısıyla arabaya binmek bir düşünce mevzuu dahi olmamıştır. Cadde adını taşıyanlar da dahil, İstanbul sokaklarının dar oluşu, yüzde doksan beşinin, tek arabayla tıkanması, hatta yarısından çoğuna arabanın sığmayışı bu nakil vasıtasını büyük şehrin ihtiyacı olmaktan çıkarmıştır.

Binek arabası, ancak şehrin uzakça mesirelerine gitmek için kullanılmış, arabaya da istisnasız, kadınlar ile küçük çocuklar bindirilmiştir. Binek ve yük arabaları iki ayrı tetkik mevzuudur, evvela binek arabaları üzerinde duralım:

Binek arabası, sarayı hümayun haremi için bir ihtiyaç olmuştur, fakat, Tanzimat adını verdiğimiz münevver mutlakıyet devrine, XIX. asır ortasına kadar nadiren kullanılmıştır. Valide sultanlar, haseki sultanlar, hanım sultanlar şehir sokaklarında dolaştırılmamışlardır. Sayfiye, yalı, köşk ve kasırlarına haremi hümayun kayıklarıyla gitmişlerdir. Şehir içinde dolaşan nüfuslu valide sultanlardan Kösem Mahpeyker Sultan ile Hatice Turhan Sultan, devirlerinin ağır hanto arabalarına mükellef ve muhteşem tahtırevanlarını tercih etmişlerdi.

İstanbul'dan uzun yolculuklara çıkılırken de, araba bir ihtiyaç olmamıştır. Yolcu, seyahatte can güveni için atlı olarak bir kervana katılmak mecburiyetinde bulunmuş, at yolculuğuna dayanamayanlar da develer üstünde mahfeye binmişlerdir. Müddeti, beş aydan iki yıla kadar değişen seferlere çıkan padişahlar da gaza yollarını at üzerinde almışlardır. Yalnız iki hükümdar, bacaklarından rahatsız olan Fatih Sultan Mehmed ile yetmiş iki yaşında gazaya giden Kanunî Sultan Süleyman, son seferinde hanto arabalara binmişlerdir.

Bu iki tarihî arabanın şekilleri hakkında kesin bilgimiz yoktur. Gayet ağır, gayet büyük, muhakkak ki ziynetli ve pek konforlu, haşmetli seyyar odalardı; yaylı olmadıkları da muhakkaktır. Her ikisinin de şehir dışında, birinin Üsküdar, diğerinin de Davutpaşa Sarayı'nda o seferler için sureti mahsusada yapıldıkları da söylenebilir; Fatih, sarayından Üsküdar'a saltanat kayığıyla geçmiş, Kanunî de son seferlerine çıkarken, saraydan Davutpaşa'ya kadar beyaz bir atın üstünde gitmişti, ne garip tesadüftür ki iki araba da birincisi Gebze'den, ikincisi de Zigetvar'dan sahiplerinin tabutlarını hamil olarak dönmüşlerdi. Eski Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Haluk Şehsüvaroğlu, arabalar üzerine bir makalesinde, Kanunî'nin Zigetvar Seferi'nde bindiği arabanın müzedeki bir minyatürden nakden resmini neşretmiştir. Bu resim, arabanın aslı hakkında etraflı bilgi edinmek için kâfî vesika değildir; yalnız şeklini kabataslak göstermektedir. Arabanın yarı açılmış perdelerinden, Kanunî'nin kavuklu tabutu görülmektedir. Şehsüvaroğlu, "Dört tekerlekli, iki atlıydı. Üstünde yeşil kumaştan bir sayeban bulunuyordu ve bu örtü bir yandan, iki tarafa açılıyordu. Kenar tahtaları, devrin tezyinî motifleriyle süslüydü" diyor.

Minyatürde de at gösterilmesi ne gibi zarurettan doğmuştur bilmeyiz, fakat bu ağır arabanın iki atla çekilmesine imkân yoktur.

Perdesinin yalnız bir yandan açıldığı da asla kabul edilemez. Padişahın, güzergâhlardaki kullarını selamlamasına mânidir; minyatürde yalnız bir yanın açılması tersim zaruretidir.

Sultan II. Bayezid tahtından çekildiğinde, menfası olan Dimetoka yoluna arabayla çıkmıştı. Bu arabanın şekli hakkında da bir şey bilmiyoruz.

XVII. asır başlarında, Sultan II. Osman'ın feci ölümüne varan ihtilalde, iki defa tahta oturtulan mecnun I. Mustafa'nın anasının da saraydan Et Meydanı'ndaki Orta Cami'ye, sarayın bir hasta arabasıyla getirildiği rivayet olunur. Saray hasta arabaları iki tekerlekli olup, zülüflü baltacılar tarafından çekilirdi. O müthiş günde sarayda bir at arabasının hazırlanmadığı kabul olunabilir. Genç Osman da, Orta Cami'den Yedikule Zindanı'na, bir çarşı arabasına (yük arabası) bindirilerek götürülmüştür.

Bir meşhur harem arabasını XVII. asır ortasında Sultan IV. Mehmed, sevgili hasekisi Rabia Gülnuş Sultan için yaptırmıştı. Bilgimiz, tekerleklerine varınca gümüş kaplı olduğu, bundan ötürü de "Gümüş Araba" adını aldığından ibarettir. Padişah, Rabia Gülnuş Sultan'ı haftalarca devam eden sürgün avlarına, Belgrad'a kadar da Avusturya seferlerine bu arabanın içinde götürmüştü.

Haseki Sultan'ın hizmetinde müteaddit cariyeler bulunacağına göre, çok büyük ve ağır bir şey olacağı muhakkaktır. Bu arabanın şeklini tahayyül etmek de zordur.

İstanbul'da ilk arabalar

Binek arabasının İstanbul içinde nakil vasıtası oluşu, Sadabad'a Asafabad'a gidecek kibar ve ricale mahsus bir imtiyaz olarak başladı. Paris civarında Versailles köşklerine nazire olarak,

köşkler, kasırlar yapılırken, yine Fransız zadegânını taklit yolunda devrin zarafet havasına uygun, pek mükellef ve müzeyyen binek arabaları yaptırıldı.

Devrin şairleri, yeni yapılan kasırlara, yalılara, saraylara, tarih kasideleri yazarken, bu arabaları da ihmal etmemişlerdir. Mesela *Atıf Divanı*'ndaki şu gazel, Lale Devri'nin seçkin simalarından Defterdar İzzet Ali Paşa'nın çift atlı, döşemesi al çuhadan ve altın toplarla müzeyyen arabasını anlatan kıymetli bir vesikadır:

"Zehî gerdune kim aksetse hüsnî çeşmi ihsane
Temaşadan dönerler dideler miratı hayrane

Ne dem ki olsa rengîn çuhaî ile puşide
Bakılsa dikkat ile benzemez mi kasrı mercane."

Sultan III. Ahmed'in iki oğlunun sünnet düğününde şehzadeleri Aynalıkavak Kasrı'ndan alıp, düğün yeri olan Okmeydanı'na götüren araba da altı atla çekilen muhteşem bir saray koçusuydu: perdeleri enli kumaşlardan kesilmiş, içi dışı altın yaldızlı, kitabelerle müzeyyen sayebanın üstü de gümüş topuzlarla tezyin edilmişti.

İstanbul'da ata tercihen arabaya binen ilk hükümdar, yeniçerileri kaldırdıktan sonra Sultan II. Mahmud olmuştu. Kibar ve ricalin İstanbul sokaklarında hususî binek arabalarıyla dolaşmaları ve kira binek arabalarının taammümü de onun devrinde başladı.

"Nisa taifesi bindikte..."

Hicrî 1242 yılı muharreminin sonlarında (1826 ağustosu sonlarında) neşredilen İhtisap Ağalığı (İstanbul Belediyesi) nizamname-

sinde, kira araba ve arabacıları hakkında şu satırlar okunmaktadır:

"Arabaları olduğu mahalde şakirt namıyla lüzumundan ziyade adamı kullanmayıp elan mevcut olan arabacı ve şakirtleri cümleten ehli ırz olmak üzere, tahrir ve kefillere raptolunduktan sonra, fimabat arabacılar, şimdiki teşebbüs eyledikleri bol biniş ve cüppe ve şalvar ve bellerine kuşandıkları lahur ve car şalı sefihane kıyafeti külliyen ve umumen terk ile ehli ırz heyetinde, yenleri dar çuha biniş ve cüppe ve kendileri başlarına dört parmak kenarlı ve şakirtleri iki parmak kenarlı yeşil kalpak giymeleri ve sakalsız ve müzellil arabacı olmayıp, arabasına nisa taifesi bindikte, kendileri zinhar arabanın önünden ve ardından başka yerde gitmeyip ve arabanın penceresi yanında durmayıp, doğrudan doğruya ırz ve edepleriyle gidip gelmelerine ve kıyafetlerinde uygunsuzluk olur veyahut hilafı nizam, arabanın yanında gider ise, ihtisap ağası ahz ü girift ve tedbirlerine ihtimam eyleye..."

Çamlıca'da kız kardeşinin köşkünde ölen Sultan II. Mahmud'un tabutu, Üsküdar İskelesi'ne bir öküz arabasıyla indirilmişti.

Abdülmecid devrinde araba merakı adeta bir salgın halini aldı, bilhassa saray kadınlarının, sultanların pek süslü saray arabaları şehir teferrücleri o derece ifrata düşmüştü ki, müverrih Cevdet Paşa, Sultan II. Hamid'e verdiği *Maruzat* adındaki rapor tarihçesinde, "Saray kadınlarının arabaya binmemeleri için Serasker Rıza Paşa'nın, Sultan Abdülmecid'den aldığı emirle saray arabalarını birbirine zincirle bağlattığı söylendi" diyor.

Sultan Abdülaziz ve Abdülhamid devirlerinde ise İstanbul, herhangi bir Avrupa şehri gibi her köşesinde kira binek arabası bulunabilen bir belde oldu.

Hususî ve taksi otomobillerin çoğalmaya başladığı Birinci Cihan Harbi mütarekesi yıllarıyla, Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar,

büyük şehrin başlıca nakil vasıtası, kupa yahut fayton, kira arabalarıydı; elektrikli tramvaydan evvel de, atlı tramvay, ihtiyacı karşılamadığından, hem kira arabaları daha çoktu, hem de herkes arabaya binemeyeceğinden, kira beygirleri, sürücü beygirleri vardı.

İkinci Cihan Harbi'nin en buhranlı yıllarında, benzin stokunu korumak için hususî otomobillerin seyrüseferden men edilip, taksiler de benzin tahdidiyle beraber çift ve tek numaralılar diye nöbetle yarı yarıya sefere çıkarıldığı zaman, her nasılsa bozulmamış bir miktar kira faytonu yakın geçmişin hazin yadigârları olarak İstanbul sokaklarında bir müddet görünmüşlerdi.

Ceridei Havadis'te rastlanan (1840) birkaç satış ilanından, eski İstanbul arabalarını, bu arada bilhassa yarım karpuz şeklinde ilk londoları tahayyül etmek mümkün olabiliyor; bu ilanlardan bir tanesi ise, bilhassa kaydedilmeye değer:

"Gayet musanna, tekellüflü, kendisi dudu yeşili renkte, altın rıh serpmeli, sair mahalleri böcek sırtı âlâ mavi boyalı ve çok yeri yaldızlı, içi açık kavrulmuş kahve renginde âlâ çuha kaplı, şeritleri, kaytanları ve püsküllleri sakız alı ipek ve klabdanlı, sekiz yaylı, içine binen zat kendi kullanır şekilde, icabında hantocu yeri yapılabilir bir araba 15 000 kuruşa satılıktır."

Diğer bir ilanda da "Yarım karpuz biçiminde iki beygir koşulur sandık takımı yeni bir arabanın 3 000 kuruşa satılık olduğu" bildirilmektedir. Bir başka ilanda, yine yarım karpuz biçiminde satılık bir arabanın "alt kısmı erguvanî, sandığı ceviz tahtası, etrafı sekiz parmak oyması dahi siyah boyalı, koşumlarının Nemçekâri" olduğu tarif edilmektedir.

Pek kibar bir İstanbullu olan Zülüflü İsmail Paşazade Celaleddin Germiyanoğlu da bana şu kıymetli notları tevdi etmiştir:

"Bizim eriştiğimiz zaman, 1900 yılı etrafı, İstanbul'un binek arabalarını saray, konak ve kira arabaları diye üçe ayırabiliriz.

Saray arabalarının başında saltanat arabası gelir. Sultan II. Hamid cuma selamlığı denilen cuma namazına bu arabayla gider, cuma namazlarını daima Yıldız Camii'nde kılar, namazdan sonra kış ve yaz daimî ikametgâhı olan Yıldız Sarayı'na, merasim sona ermiş bulunduğundan, bizzat kullandığı çift atlı bir saray faytonuyla dönerdi. Saltanat arabasına senede bir defa da, hicrî şaban ayının on beşinci günü, Topkapı Sarayı'nda Hırkai Şerif'i ziyarete giderken binerdi.

Saltanat arabası cuma selamlığında gayet yavaş giderdi, yaverler arabayı iki yanı sıra yürüyerek takip ederlerdi. Hırkai Şerif'i ziyarette ise arabayı süratle sürdürtür, yaverler de atlı olarak takip ederdi. Saltanat arabasında padişahın karşısında daima zamanın seraskeri olan müşir otururdu.

Saltanat arabası çift çift dört atlı, arabacı oturağı sırmalı, fenerleri, bordürleri altın yaldızlı muhteşem bir faytondu. Sultan Hamid, arabanın körüğünü daima yarı açık bulundurur, halk, yüzünü şöyle bir görür, kaybederdi. Arabayı, arabacıbaşı kullanırdı, yanında bir ispir otururdu. Arabayı çift çift çeken dört attan soldakilerin üzerine de birer süvari neferi bindirilirdi. Bu dört kişi, kırmızı veya yeşil çuhadan, som sırmalı işlemeli cepken ceket, kenarları sırmalı pantolon ve ayaklarına siyah çizme giyerlerdi. Çizmenin üst kısmı, baldır üstüne gelen ağzı tahminen on santim eninde beyaz sahtiyanla çevrilmişti. Arabaya dördü de aynı renkte, aynı boyda dört kadana koşulurdu.

Sultan Hamid'in cuma namazı dönüşünde kendi sürdüğü saray faytonuna gelince, arabacı oturağı yoktu, önü açık, dizginler ufkî bir maden çubuk üstünden geçerdi, arabacıbaşı bu faytobrik'i cami avlusuna getirir, kendisi saraya yaya dönerdi. Gayet sade, fakat son derece zarif bir arabaydı. Bunun da körüğü hep yarı açık bulunurdu.

Diğer saray arabaları umumiyetle kapalı, sade, kupa arabalar-

dı. Arabacıları ve ispirleri daima siyah elbise ve siyah çizme giyerlerdi, kıyafetleri için söyleyecek şey yok, sade ve çok temiz olduklarıdır. Bu arabalara kadınlar bindiği zaman, arabacının yanına ispiri yerine siyah redingotlu bir haremağası otururdu, bazen bir haremağası da soldaki atın üstüne bindirilirdi. Saray arabaları 'Istablı Âmire' denilen has ahırda muhafaza edilirdi, kadrosu kalabalık bir teşkilat olup amirleri 'Istablı Âmire müdürü'ydü.

Konak arabalarına gelince, şimdiki hususî otomobiller yerine o zaman yüksek devlet ricalinin ve zenginlerinin birer ve hatta birkaç binek arabası bulunurdu. Satın alınma bedelleri, bakımları, atların masrafları, arabacılarla seyislerin, ispirlerin aylıkları, boğazları, üst ve baş masrafları ile, o devrin bir konak arabası zamanımızın en mükellef otomobilinden kat kat masraflı, hakikaten bir lükstü. Şurasını da ehemmiyetle kaydetmek lazımdır ki, nazırların dahi makam arabaları yoktu, hepsi, masrafları keselerinden ödenen kendi arabalarına binerlerdi.

Konak arabaları ya kapalı kupa yahut körüklü faytondu; bazen de, icabında üst kısmı çıkan, çifte körüklü lando-landon olurdu. Konak landoları en pahalı, en lüks arabalardı.

Konaklarda arabacı ve ispirlerinin belli bir üniforması olmamakla beraber daima koyu renk, ekseriya siyah ve önü kapalı ceket, aynı kumaştan pantolon, ayaklarına da parlak rugan çizme giyerlerdi.

Konak arabalarına da, saray arabaları gibi aynı boyda, aynı renkte ikiz diyebileceğimiz çok bakımlı atlar koşulurdu. Araba devrinin sonlarına doğru ki, sahipleri küçükbeyler tarafından kullanılan spor tipi brik-faytonlara, renkleri tam tezat teşkil eden, mesela demiri kır ile yağız atlar koşulmaya başlanmıştı.

Faytonların iç döşemesi umumiyetle koyu renk, siyah, koyu kahverengiydi; yine o zamanlarda bazı gösteriş meraklıları fayton-

larına, kendi ağızlarınca, frapan döşemeye başladılar, kanarya sarısı, nar çiçeği, çilek pembesini tercih ettiler. On yedi yaşındaydım, çok iyi hatırlarım, zamanın azılı paşalarından biri, evlatlarını rencide etmemek için isim vermiyorum, koşumlarına ince çelikten örülmüş zırh tertibi bir şeyler takıtıp, Fenerbahçe gezisinde lüks faytonuyla şangır şungur tımarhane kaçkını gibi dolaşırdı."

Atlı binek arabaları arasında bir de Polonez Köyü arabaları vardı ki, son yirmi yıl içinde, İkinci Cihan Harbi başından bu yana onlar da ben gibi kalmıştır; yazın bir dinlenme ve eğlence, mevsiminde de av yeri olan bu köy ile köyün Boğaziçi'nde iskelesi olan Paşabahçe arasında gidip gelirlerdi. Aslında çift at koşulur sırıklı bir yük arabasıydı. Dört köşesinde bulunan dört direk üzerine Frenkkâri tente gerilmiş, başı ve ardı ve bir yanı boydan boya perdeyle kapanmış, bir yanı da boydan boya açık, şilteler, yastıklarla döşeli; arabaya on-on iki; çocuklar da katılırsa, yirmi kişi yan yana, bacaklar, ayaklar dışarı uzatılarak yahut sarkıtılarak oturulurdu. Polonez Köyü arabalarının Paşabahçe'ye gelmeleri pek şenlikli olurdu; cuma günü akşamı gelirler, geceyi Paşabahçe'de iskelenin hemen arkasındaki meydancıkta geçirirler, ertesi sabah da pazar tatiline çıkmış bazı Avrupalı ailelerle tatlısu Frenklerini alıp, geçiminin ana yolu pansiyonculuk olan köylerine götürürlerdi. Bu arabalar Polonez Köyü'nün öyle bir hususiyetiydi ki, sırf onlara binmek için gelenler de pek çok olurdu.

Yük arabalarına gelince, büyük şehrin günlük hayatında fetihten beri ihtiyaç olmuştur; konakların, sarayların, her türlü inşaatın, çarşıların, pazarların çeşit çeşit ağır yükü arabalarla taşınmış, yazın sayfiyelere çıkanlar, göç eşyalarını iskelelere yük arabalarıyla indirmişlerdir. Tarih kaynaklarımızda yük arabalarına "çarşı arabası" adı altında rastlanır. Bu ismi, kira binek arabası olarak anlamak da mümkün ise de, kira binek arabalarının bulun-

madığı devirlerde dahi çarşı arabası tabiri kullanılmıştır.

Daha evvel yük arabacılığı, mesela kayıkçılık, mavnacılık gibi teşkilatlanmış değildir. Çeşitli mesleklere süluk ederek geçinen şehir halkının ayaktakımı ile İstanbul civarındaki köylünün elinde yük arabaları mevcuttur ve bunlar da şehrin o yoldaki ihtiyacını karşılamaktadırlar. Aynı zamanda yük arabacılığı, icabında hamallık yapmaya da mecbur sırım gibi vücut yapısı, acı kuvvet isteye gelmiştir.

Arabacılar

Ekâbir ve ricalin eski konak arabalarında da arabacıların ve yamakları olan ispirler ile seyislerin hem kıyafetlerine itina edilmiş, hem de kendileri vücut yapısı, eli ayağı düzgün, kaşı gözü yerinde, hatta erkek güzeli olarak seçilmişlerdir. Bir konağa arabacı, ispir olarak girip de servet için kart kocaya varmış taze hanımefendisinin yahut toy küçükhanım efendisinin gönlünü çelen, nadir istisnalardan olsa da, küçükhanımla evlenip, konakta damatlığa yükselen nevcivanlar olmuştur.

Üsküdarlı Vasıf Hoca merhum bir arabacı kantosunun hazin hikâyesini şöyle anlatmıştır:

"Yılını tayin edemeyeceğim, Kantocu Peruz'un en ateşli zamanıydı. Avrupa Tiyatrosu'nda her gece hayranlarını birbirine katardı. En çok on yedi yaşında, gül goncası yosmaydı, Mestan adında Şumnulu bir konak arabacısı nevcivana tutkundu; Mestan, yaşını doksan oldu, bir eşini görmediğim afeti devrandı, on dokuz yaşında var yok, koyu kumral bıyıklı duman duman, Rumeli kesimi ve süt mavisi çuha cepken potur giyer, şakır şakır sırma işlemeli, başında al fesi, arkaya yıkık kâküllerini de alnına dökünce, Peruz'un

değil, tiyatroyu dolduran İstanbul kalenderlerinin de aklını tarumar ederdi. Hafızamda yanılmıyor isem Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa'nın arabacısıydı, o münasebetle de tersanelilerle düşer kalkar, yüzü gözü de o bıçkınların kanadı altında gün günden açılırdı.

Zürefadan biri, oğlanın şanında bir kanto tanzim edip Peruz'a vermiş, arabacı Mestan'ın bahriyelilerle tiyatroya geldiği bir akşam okudu. Bitirir bitirmez de ağlaya ağlaya içeri kaçtı, öyle bir fori koptu ki, tiyatronun yıkılacağını sanarak dışarı kaçanlar oldu. Peruz'dan, Mestan'ın geldiği zamanlar bu kantoyu dört beş defa dinledim. İşittiklerim masal gibidir, küberadan birinin kızı, arabacı güzeline gönül vermiş, araya kadınlar koymuş. 'Mücevherlerimi alayım, beni memleketine kaçırsın, paşa babama evlendikten sonra kendimizi affettiririm' demiş, 'affetmezse, elmaslarım, ölünceye kadar bizi geçindirir' demiş; kaçmışlar, fakat Silivri'de yakalanmışlar, kızın ne olduğu malum değil, Mestan'a zaptiyede öyle bir dayak atılmış ki, kan kusmuş, hastaneye kaldırılırken de yavrucuk ölmüş. Vakanın dedikodusu yayıldıktan sonra Peruz bir daha o kantoyu okumamıştır."

İstanbul arabacılarının kamçıları, uzunluğuyla meşhurdu; kamçının, gelip geçenleri okşadığı, bazen de yağmurlu havalarda, şemsiyelere sarılıp sürüklediği olurdu. Erkekler o zamanlar yağmurlu havalarda umumiyetle kukuleta giyerlerdi; arabacılarda ise, kukuleta, yağmura karşı korunacak yegâne vasıtaydı. Fırtınalı havalarda gözlere düşen bu kukuletalar, kazalara sebep olurdu.

Bekçiler

Mahalle bekçileri İstanbul'un günlük hayatında, dirlik ve güven bakımından asırlar boyunca o kadar önemli bir yer almıştır ki, adı büyük şehrin edebiyatına girmiştir.

Cumhuriyet devrinde bekçi, üniforma giydirilmiş, ücretli, aylıklı ve kaymakamlıklar tarafından tayin edilir, bir polise yardımcı, bir zabıta memuru olmuş, hizmet ettikleri mahalle veya semtin polis karakoluna bağlanmıştır. Bekçilerin bekçilik vazifesinin dışında halkla hiçbir teması kalmamıştır ve mahallenin gediklisi olmaktan çıkmıştır.

Edebiyatımızda zengin hatırası olan, İstanbul'un eski mahalle bekçileridir; Anadolu'dan gelen, sağlam ve müheykel vücut yapısına sahip, sağlam iffet ve namus kefaletine bağlanmış ve mahallenin malı olmuş, mahallenin hariminde bir bekâr uşağı olarak yerleşmiş, arada sılaya giden, yerine kefili olduğu birini bırakan, mahallenin beslediği; malını, canını, ırzını huzuru kalple emanet ettiği eski bekçiler, öylesine ki İstanbul'da müşterek unvanları "bekçi baba" olmuştu.

Müsellah değildiler, ellerindeki ucu demirli ağır bekçi sopaları yegâne silahlarıydı. Yatsıdan sonra, mahalle mahalle, büyük şehir onların olurdu; kaba taş döşenmiş sokaklarda sopalarını mut-

tarit darbelerle vura vura geçerken, evlerin içine tam bir güven havası yayılırdı; bazen de gür sesleri, uyuyanları dehşet ve heyecanla yataklarından fırlatırdı; İstanbul sık sık yangın afetine uğrayan büyük bir ahşap şehirdi, gece yangınlarını şehre mahalle bekçileri ilan ederlerdi; gür sesleriyle, faraza:

– Yangın vaaaar!.. Samatya'da... Sulu Manastır'da!.. diye bağırırlardı.

Vazifeleri gece sokakları dolaşmak, gece yangınlarını haber vermek, matbaanın ve gazetenin bulunmadığı devirlerde hükûmet emir ve yasaklarını mahalle halkına ilan etmek veya bu maksatla halkı mahalle mescidine davet etmek, ölüm, doğum, düğün olan evlerin ve konakların kış odununu kesmek, sakalık, yazın sayfiyeye gidenlerin evlerini beklemek, kiralık evlere kiracı bulmak, kiraya vermek, hülasa mahalleye taalluk eden her şeyi yapmaktı. Ekseriya mahalle kahvesinin üstündeki bekçi odasında yatarlardı.

Memleketlerinin kıyafetini asla değiştirmezlerdi, hatta memleketlerinin ağzıyla konuşurlar, ancak İstanbul ağzının birkaç nezaket hitabını benimseyip alırlardı.

Bütün mahalle halkını tanırlardı. Uygunsuzları bilir, herhangi nahoş bir hadiseyi önlemek için, göz kulak olurlardı. Sır ifşa etmezlerdi. Bir mahallede evine zina yolundan erkek alan alüftelerin, eski mahalle hayatının acı cilvelerinden, evleri basıldığı zaman, bekçi baba, imam efendi ile baskıncı kafilenin de başında bulunurdu. Ramazanlarda da, halkı sahur yemeye kaldırmak için gece dolaşır davul çalardı; davul çala çala dolaşırken arada maniler okurdu. Ekseriya davul çalıp mani okumak için yanına bir ramazan yardımcısı alır, onun hakkını da bayramda topladığı bahşişten verirdi. Bu yardımcı bazen genç bir hemşerisi olurdu. Mektup yazar, ramazan için özel olarak getirtir, odasında yatırır, baskısı ve kefaleti altında tutar; bayramdan sonra da memleketine

gönderirdi. Ramazanlar o genç için de bekçilik stajı olur ve bir gün bekçi baba İstanbul'dan kesin olarak ayrılırken yerini alırdı. Bazen de davulcu manicisini mahallenin fakir delikanlıları arasından seçerdi.

İnkılap Müzesi Kütüphanesi'nde Muallim M. Cevdet'in kitapları arasında Sultan I. Abdülhamid'in bir sır kâtibi tarafından kaleme alınmış hicrî 1188 (miladî 1774-1775) yılına ait bir not defteri vardır. Bu padişahın günlük vakacıkları kaydedilmiştir. İstanbul'un mahalle bekçileri üzerine de şu şirin fıkra var:

25 ramazan 1188 salı günü (miladî 18 kasım 1774) öğleden sonra padişah Topkapı Sarayı'ndaki Sofa Köşkü'nde, İstanbul'un mani okumaktaki hünerleriyle meşhur mahalle bekçilerinden iki nefer bekçiyi huzuruna kabul etti ve onlara ikindiye kadar bekçi manileri okuttu; mahalle hayatından taklitler yaptırdı. İki bekçi sahur yemeğine kadar sarayda misafir edildi.

İffet ve namus erbabından oldukları, sağlam ve zincirleme kefaletlerle bağlı oldukları halde bekâr uşağı bekçiler arasında genç irisi, gençlerin de kaşı gözü yerinde, eli ayağı düzgün olanları mahalle halkınca hoş görülmezdi; onun için eski mahalle bekçileri daima otuz-otuz beş yaşın üstünde, yapısı sağlam, ağırbaşlı, tecrübeli, olgun, kâmil ve mutlaka sakallı kimseler olurdu; bundan ötürü, istisnasız hepsi "bekçi baba" diye anılırdı. Üsküdarlı halk şairi Vâsıf Hoca'nın bana verdiği notlar arasında genç ve yakışıklı bekçiler için bir destan vardır, kimin yazdığı tespit edilmemiştir; güzel bir bekârın, bekçilikle mahalleye girmesini tehlikeli göstermektedir:

"Taze-rû civandan olursa bekçi
Gülistan içine bağlarım keçi
Cariye halayık besleme kızdan
Oynaşın bulacak bir ay en geci

Oyalı yemeni sarar başına
Fesini de eğer samur kaşına
Karanfil bıyığı burarak geçer
Konağın önünde kız oynaşına

Mintan allı güllü, çorap çiçekli
Cepkenin altında çaprast yelekli
Kundurada nalçaları çatırdar
Puşusu var püsküllerı ipekli

Sallanır yürürken şalvarın ağı
Pençei afitap bekçi uşağı
Reşk eder endama selviyle kavak
Levendane atar iken ayağı

Çamaşır, süpürge bırakır işi
Halayık cariye varsa kaç kişi
Kafes ardı dolar nalça sesine
İşmarlıdır ol civanın geçişi

Ya konağın kızı, nazlı bülbülü
Anın da oynamış bekçiye gönlü
Ol bekâr uşağı zeberdest oğlan
Mahalleye olur bela püsküllü

Hanım kız kaçmadan oğlana bir gün
Konakta yapmalı efendim düğün
Dün odun yarıcı ya saka idi
Mesnedi ikbalde bugün gördüğüm

İffeti, namusu elhak ki tamam
Geriye kalan çamaşır hamam
Mihri muacceli yüz altın ile
Çağırın kıysın nikâhı imam."

Evliya Çelebi'de bekçi

Çarşı ve mahalle bekçilerinin en eski ve güzel bir tasviri *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'ndedir; büyük muharir XVII. asır ortasında şöyle anlatıyor:

"İstanbul bekçileri:

12 000 neferdir, 40 000 derler, fakat mübalağadır; 300 neferi Eski Bedestan ve Yeni Bedestan bekçileridir ki gedikli, ulufeli adamlardır. Geri kalanları her gece sabaha kadar İstanbul içinde köşk beklerler. Bu esnaf, subaşıya tâbi olduğundan ordu alayında fanusları yakıp ellerinde ucu demirli sopaları, bellerinde kılıç, ok ve yaylarla palastan esvap giyip, başlarına acip serpuşlar ve gûnagûn sivri külahlarla yerlere sopa vurarak hırsız kaçarmış şekilde:

– Bre koma, kaçtı haaa!.. Vardı haaa!.. gibi şeylerle temaşacıları güldürürler."

Ahmed Rasim *Muharir Bu Ya!..* adlı eserinde (1926) "Bekçi!.. Sen sus!.." serlevhasını taşıyan makalede İstanbul'un eski mahalle bekçilerini şöyle tasvir ediyor:

"Şehremaneti yaramaz, gürültücü çocuk avutur gibi bekçilerin eline bir düdük verdi, susturdu. Ne canım 'Yangın var!..'lar, ne de sopa vuruşları kaldı. Köftehorların bazısı da sopa ile saat vurarak hatta çeyrek geçeyi bile bildirirdi.

Doğrusu şapka bunları da açtı!

Daha evvelki kıyafetleri de hemen hemen sabitti. Az gençlerin

başlarında, koyu vişne renginde, dalgalı yemeni sarılı 'arakçin' yahut 'hartavî' denilen, ihtiyarlarında üstü abanili yahut sarıklı serpuşlar bulunur, sırtlarında mevsimine göre salta, cepken, aba, haydari biçim ceket gocuk, bacaklarında sıkma dizlik, şalvar, ayaklarında kundura mest, kış yaz memleket işi renkli yün çorap, bellerinde kuşak, bazılarında sarkıtma, boyundan atma sürgülü gümüş kordon, saat bulunur, böyle bir kıyafetle sokak dolaşarak Anadolu kıyafetlerinden birkaçını temsil ederlerdi."

Ahmed Rasim eski bekçilerin günlük mahalle hizmetleri sırasında diğer yazarlarda rastlamadığımız ölü yıkayıcılığından bahsediyordu; imamlar ölüyü yıkarken suyu bekçiler dökerdi, üstat bir de fıkra naklediyor:

"İmam ölüyü yıkar, bekçi de su dökermiş. Bir iki maşrapadan sonra meyyitin karnından bir gürültü gelir. İmam derhal lifi, sabunu elinden atar, kaçmaya başlayınca bekçi lakayt arkasından bağırırmış: 'Korkma imam efendi, huyu çıkıyor!..'"

Ruşen Eşref Ünaydın *Ayrılıklar* adındaki güzel eserinde "Davulcunun Manileri" serlevhasını taşıyan makalede ramazanın on beşinci gecesi bahşiş toplamaya gelen İstanbul'un eski mahalle bekçilerini şu satırlarla tasvir ediyor; yazı 1918 mütarekesinden sonraki kara işgal günlerinde kaleme alınmıştır: "... düşüncelerden davul sesiyle ayrıldım. Türklerin geçirdiği belki en küskün ramazanın bu olduğunu unutarak çocuk gibi sevindim. Abanî sarıklı ve poturlu bekçi, elinde muşamba fener, kapıya dikildi. Sopasını taşa vurdu. Manici bugünlere pek uygun düşen titrek ve solgun bir sesle dedi ki:

"Besmeleyle çıktım yola
Selam verdim sağa sola
A benim devletli beyim
Vakti şerif hayır ola

Dambır da dandan dambır da dan
Dambır da dandan dambır da dan!.."

Eskiden böyle bekçi kapıya geleceği akşam sofrada ne telaş olurdu. Çocuklar yemekten biraz evvel sıvışmak isterlerdi. Kafesler sürülür, manicinin yolu beklenirdi. İftardan yeni kalkan erkekler, beyaz entariler, Şam hırkalarıyla minderlere bağdaş kurarlar, orucun keyfini gidermek için bol kahvelerle kehrüba saplı yasemin çubuklarda Beyazıt sergisinden alınma güzel kokulu sigaralar içerler, başlarında gürültü istemezlerdi. Kadınlar üst üste kafes arkalarına yığılırlar yahut lambayı üfleyerek kafesleri açarlardı.

Cesareti, tek başına gece yarıları sokaklarda sopasını vura vura dolaşırken beliğleşen bekçi, o akşam söz belagati karşısında silik kalırdı.

Efendilerinden bahşişini istemek için parasıyla tuttuğu uyanık zekâlı, sözü, ahengi düzgün şehrî maniciye bir vilayet adamı hayret ve gururuyla, bön ve iyi bir tebessümle bir bakışı vardı ki unutmak kabil değil;

Bu seferki manici –askerden yeni döndüğü sırtındaki Alman ceketinden belli, zayıf, esmer bir genç– davulu taşımaktan yorulmuş gibi duvara yaslandı..."

Mahmut Yesari *Amca Bey* mecmuasına yazdığı bir makalede eski mahalle bekçilerini şöyle anlatıyor:

"Fakat zamanımızın bekçileri gibi, eski bekçi baba, evlerden, apartmanlardan çekişe çekişe pazarlık ederek aylık toplayan bekçilerden değildi. Vaktiyle, bekçinin içtimaî hayatta mevkii vardı. Çocuklar, bekçi babadan korkarlardı. Yalnız çocuklar mı? Büyükler de ondan çekinmez değillerdi.

Halbuki o, dünyanın en yumuşak başlı adamıydı. Belinde ta-

bancası yoktu. En sert kış gecelerinde, kara koyun postu gocuğunu sırtına geçirir ve ucu demirli lobut sopasını eline alır, sokaklarda dolaşmaya çıkardı.

O zamanlar polis düdükleri ve polis yoklamaları yoktu. Bekçi baba, lobutunun demir saplı ucunu taşlara vurarak, rasathaneden daha ayarlı, saati haberlerdi.

Evlerde saatleri duranlar, ayarları şaşıranlar, kulak kabartırlardı:

– Sus ayol şimdi bekçi geçecek, saati vuracak.

Bekçi baba, geçer, saat acele ayar edilir.

– Biz üç buçuk sanıyorduk. Üçmüş...

Evlerde eksik olmaz, ya torun, ya kerime, ya mahdum, bir çığlık koparır:

– Haminne dur. Bekçi buçuğu da çaldı.

Bekçi baba lobutunun demir ucuyla saat başlarını tak tak vururken buçukları da taşlarda sürüyerek hafifçe tıkırdatırdı.

'Bekçi baba mahallenin kilidi, küreğiydi.' 'Ölünün vasisi dirinin kefiliydi.' 'Hallali müşkilat', 'melek üs-siyane', ne derseniz deyiniz oydu. Mahallenin ölüsü, dirisi, ona emanetti.

Yetim torununu alıp gece yarısı misafirliğe gidecek, –faraza– Şerife Hanım, evinin anahtarını bekçi babaya teslim eder:

– Gelince alırız; sen, göz kulak oluver. Bekçi baba, kalın kaşlarını çatarak, posbıyıkları arasından ağır bir sesle cevap verir:

– Sen merak itma!..

Fukara Şerife Hanım'ın iki odalı kulübe azmanı evine göz kulak olmaktan ne çıkar!

Karşıki muhasebecilerin konağı da var. Tıklım tıklım eşya dolu. Mahalle konağının zenginliği, fukara komşuların dillerinde destan!.. Muhasebeciler de yazlığa gidecekler mi, anahtarı bekçi babaya bırakırlar.

Bekçi baba, bir değil, iki değil, üç değil, beş değil, emanet anahtarları bilir, sahiplerini tanırdı.

Bekçi baba, sessiz cansız mahallenin hareket adamıydı. Düğün evlerinin kapılarında inzibatı o temin eder, cenaze çıkan evlerde de aynı vakarla hizmet ederdi.

Yangını da haber verirdi:

– Yan... gun... vaaar! diye öyle göğüsten höngürderdi ki, en ağır uykuluları sıçratarak uyandırırdı. O zaman, bu ses, 'alarm' işaretiydi.

Eskiden, 'İstanbul'un yangını, Anadolu'nun salgını' müthiş korkunç şeylerdi. Bir yangında, bir ev yanmaz, bütün bir mahalle hatta bir semt, kül oluverirdi. Bir yangın dört beş mahalleyi tehdit ederdi. Sıçrayan kıvılcımlardan, iki üç sokağı birden alevlerin sardığı görülmüştü. Şehirde kâgir, beton evler, hemen yok gibiydi. Koca bir mahalle, yarım saat içinde, çıra gibi yanardı.

Bekçi baba, kiraz mevsimi, zengin konaklarına, odun yarmaya çağrılırdı. Bu odun yarmak, bir marifetti. Çünkü, sobalık, çamaşırlık, mutfaklık, ayrı ayrı kesilecek. Şimdiki gibi elektrikli testereler yok, 'Gırr!' diye saniyede kesip atmıyor.

Bekçi baba, başına kırmızı benekli yazma mendilini sarıp, aba ceketini çıkarıp da, 'Tuh!' diye avuçlarına hohlayıp balta sapına yapışınca, sobalığı, çamaşırlığı, mutfaklığı, bir çırpıda çıkarırdı!..

Bayramlarda en zenginden fakirine kadar, bütün mahalle onu getirirdi. Her evden, keselerine göre, yazma mendil, gömlek, arşınlarla basma ve para verilirdi.

O, mahallenin, kendisini sevdiğini, kendisine bağlı olduğunu bildiği halde, şımarmaz, kara koyun postu gocuğunu giyer, ucu demirli lobutuyla, saatleri, dakikaları vurarak mahallenin sokaklarını, kışın en dişlek gecelerinde bile, hiç şikâyet etmeden dolaşırdı. Onun belinde tabancası yoktu. Fakat onun sopasının sesi,

hırsızları, serserileri, çakaralmaz tabancalardan daha çok korkuturdu."

İstanbul Polis Mektebi müdürlüğünde bulunmuş Mustafa Galib Bey'in *Nizamatı Umumiyei Zabıta* adındaki eserinde (eserin neşri tarihi rumî 1337, miladî 1921) çarşı ve mahalle bekçileri hakkında 29 nisan 1330 (miladî 12 mayıs 1914) tarihli bir muvakkat kanun sureti vardır ki, ananelere dayanan eski mahalle bekçiliğinden zamanımızdaki bekçi nizamına bir geçiş devrinin vesikasıdır. Dört maddelik bu muvakkat kanunun metni şudur:

"Madde 1: Şehir ve kasabalarda çarşı ve mahalleler için bekçi istihdamı mecburîdir.

Madde 2: Çarşı ve mahalle bekçilerinin yirmi beş yaşından aşağı ve altmış yaşından yukarı olmaması ve bir gûna cinayet ve muhilli namus ve iffet ve cünha ile mahkûm ve sui hal ve hareketle müştehir bulunmaması şarttır.

Madde 3: Bekçilerin memuriyetleri İstanbul'da polis müdürü ve vilayetlerde en büyük mülkiye memurları tarafından tasdik edilmek üzere sureti intihabı ile bunlara verilecek ücretin miktarının tayini, ne tarzda verileceği, bu ücretin nereden ve ne suretle toplanacağı, her yerin örf ve teamülüne ve ihtiyacına göre o yerin meclisi umumîsine bırakılmıştır. Bekçi ücretinin toplanmasında Tahsili Emval Kanunu'nun hükümleri tatbik olunur.

Madde 4: Çarşı ve mahalle bekçileri mahallî zabıtanın nezareti altında olup zabıtai mânia ve adliye vazifelerinde ona yardımla mükelleftir. Bu vazifeleri ifa sırasında polisin malik olduğu hak ve salahiyete sahiptir."

Ahlak zabıtası

Bugün İstanbul halkının sağlık durumunu koruyan ahlak zabıtasının başlıca vazifeleri şu maddeler üzerinde toplanır:

1 – Fahişeler ile umumî evlerin sıhhî ve inzibatî durumunu daima göz altında bulundurmak.

2 – Fuhuş yoluna saptığı halde vesika almamış olan kadınları (gizli fahişeleri), vücutlarını sapık zevklere alet etmiş uygunsuz erkek çocuklar ile gençleri, zabıtaya kaydettirilmeyerek fuhuş icrasına tahsis olunan evleri (gizli umumhaneleri), fuhuş kastıyla buluşma yeri olarak kullanılan evleri (randevuevlerini) meydana çıkarmak.

3 – Muhabbet tellalı ve simsarlarını takip etmek; bu bakımdan oteller, pansiyonlar, gazinolar, hanlar, hamamlar, deniz hamamları ve plajlar gibi umumî yerleri daimî bir kontrol altında bulundurmak.

Gizli fuhuş ile ahlak zabıtasının sivil teşkilatının uğraşması bir zarurettir. Fakat sivil memurların da raporlarını şüpheler üzerine değil, suç delillerini, yerlerini ve tarihlerini kesin olarak tespit ederek vermek mecburiyetinde olduklarını asla unutmamalıdır.

İstanbul ahlak zabıtasının vazife ve mesuliyetinin çok ağır ve nazik olduğu kabul edilir. Ahlak zabıtası memurlarının sağlam

kültür sahibi olması, türlü taassup kaynaklarına dayanan amansız sabit fikirlere sahip bulunması, bir sahada cemiyete son derece faydalı birtakım ruh hastalarını fuhuşla meluf hayta ve hezele gürühından ayırt edebilmesi, umumî heyecanı mucip olan fuhuş yüzünden cinayetler müstesna, fuhuş takibatının daima mahrem olduğunu asla unutmaması, bunun içindir ki, gazete muhabir ve fotoğrafçılarının fuhuş takibatına ve baskınlarına asla şahit olmaması, bu gibi vakayiin basına intikal etmemesi lazımdır.

Maalesef son yıllarda İstanbul'daki fuhuş takibi ve baskınlarına gazete muhabir ve fotoğrafçılarının sureti mahsusada davet edildikleri ve çekilen hazin ve perişan resimlerin gazete sayfaları üzerinde teşhir edildiği görülmüştür.

Zaptiye ve polis teşkilatından evvel, 1945 (hicri 1262) yılına gelinceye kadar İstanbul'daki ahlak zabıtası işleri de, şehrin bütün zabıta işleriyle beraber Seraskerlik emrindeydi.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından evvel de İstanbul'un en büyük zabıta amiri yeniçeri ağası, ahlak zabıtasının amiri de ocağın büyük rütbeli zabitlerinden subaşı ağaydı.

Subaşı ağa, uygunsuz kimseleri bir mahkeme kararı olmadan tevkif ve hapsedebilir, içinde fuhuş icra edildiğinden şüphelendiği evleri de semtin mahkeme naibi ve mahallenin imamıyla basabilirdi.

İslam dininin namusun muhafazasına verdiği önem, büyük şehir İstanbul'un tarihi boyunca, her ne isim altında bulunursa bulunsun, İstanbul ahlak zabıtasının manevî yardımcısı olmuştur. "Mahalle namusu" İstanbulluların üzerine titredikleri bir kıymet olmuş, asırlarca bekâr uşağı taifesi, mahalle içine sokulmamış, semt semt bekâr odaları, bekâr hanları yapılmış, kadın ve erkek uygunsuz takımına karşı mahallenin namus havası bir ahlak zabıtası vazifesini görmüştür.

Subaşı ağa ve adamlarına da bekâr hanlarının ve bekâr odalarının bulunduğu semtlere nezaret işi kalmıştır ki, bu arada Fatih, Samatya, Kumkapı, Hocapaşa, Sirkeci, Tahtakale ve civarını, Bahçekapı'yı, Galata ve etrafını, bilhassa Tophane'yi zikretmek lazımdır. Kasımpaşa ve civarının ahlak zabıtası ayrı bir teşkilata, Kaptanpaşalık'a bağlıydı ve oranın en büyük zabıta amiri de Tersane kethüdası ağaydı.

Şehrin Marmara sahilleri, Boğaziçi sahilleri, sur dışında Küçükçekmece'ye ve Anadolu yakasında da Bostancı'ya kadar uzanan sahillerin zabıta amiri de bostancıbaşı ağaydı.

Subaşı, Tersane kethüdası ve bostancıbaşı ağaların o devirlerde kullandığı başlıca zabıta nizamı "zencirleme kefalet"ti. İş bulmak için İstanbul'a gelen bekâr taifesinin büyük şehirde yerleşip kalabilmesi çok zordu. Rumeli'de Küçükçekmece Köprüsü'nde, Anadolu'da da Bostancıbaşı Köprüsü'nde (Bostancı'da) bir yoklama yapılır, İstanbul'a gidenlerin kimin yanında kalacakları, hangi işi tutacakları kayıt ve tespit edilirdi. İstanbul'da da kefilsiz olarak hiç kimse hanlara, bekâr odalarına ve medreselere kabul edilmezdi.

Herhangi bir sanat işinde, devletçe tayin edilmiş miktardan fazla kalfa, çırak, yanaşma, işçi ve amele çalıştırılamazdı. Her üç senede bir de bütün çarşılar, dükkânlar, hanlar, hamamlar, iskeleler sıkı bir teftişten geçirilir, hamal, kayıkçı ve tellal makulesi ile dükkân ve imalathane çırak ve işçilerinden, fırın uşaklarından fazla bulunanlar, kefilleri dahi olsa, İstanbul'dan çıkarılıp memleketlerine gönderilirdi.

Asırlar boyunca İstanbul zabıtası, hareketlerini daima göz önünde bulunduramayacağı bir nüfus kalabalığını "nice fesatlar ve şenaatler ve fuhşiyata" yol açacak bir mesele olarak görmüştür.

IV. Murad'ın ölümünden bir yıl evvel, 1639'da İstanbul'da yapılan büyük esnaf alayını tasvir eden Evliya Çelebi XVII. asırdaki

ahlak zabıtası bakımından dikkatle okunmaya değer şu bentleri kaydetmiştir:

"Esnafı zenkahbegân (muhabbet simsarları, çöpçatanlar):

Nefer: 212. Hâşâ ki, pirleri ola. Esnafı hizan dilberan (uygunsuz delikanlılar) neferdir. Bunlar bir alay haneberduş hizan ulufeci celaftır ki, kendi kadir ve kıymetlerini bilmeyip, Babulluk'ta, Fundalık'ta, Kumkapı'da, Sanbola'da, Meydancı'da, kilise ardında, Tatavla'da vesair fisk mahallerinde sürü sürü gezüb boğazı tokluğuna sayd olunurken, subaşının dâmına düşüb defterli olurlar. Neuzübillah daha bunlar gibi nice esnafı mühmelan vardır ki, tahrir ve tasvirinden kalem utanır; bunları subaşı bilir, gayrileri bilmez. Alayda subaşı ile gûnagûn şakalar ederek geçerler..."

Divanı Hümayun defterlerinde kayıtlı 1565 yılına ait bir vesikadan, Galata'da oturan Arap Fati, Narin, Kirtelü (Giritli?), Athases Kamer ve Balatlı Aynî adında İstanbul ahlak zabıtasının kaydettiği en eski beş fahişenin adını öğreniyoruz. Mahallenin ihbarı üzerine yapılan zabıta tahkikatında bunlardan Arap Fati gizlenip izini kaybettirmeye muvaffak oluyor, diğerleri de evleri cebren sattırılarak İstanbul'dan sürgün ettirilmek üzere tevkif ediliyor. Daha evvel Arap Fati'nin evinde baskın veren, Kalafatçı Mahallesi'nde bulunan kendi evinde de namahremle basılan ve kapısının önüne gelen imam, müezzin ve cemaate, "İmamınıza ve şeriatınıza lanet!" diye küfreden bir yeniçeri avreti de tecdidi iman ettirildikten sonra, eri gelinceye kadar zindana atılıyor.

10 ağustos 1567 tarihli bir fermanla, İstanbul kadısına, mahallelerde fahişelerin ne sebep ve ne suretle olursa olsun asla himaye edilmemesi, fuhuşu sabit olan avratların derhal sürgüne gönderilmek üzere hapse atılmaları emrediliyor.

24 mayıs 1573 tarihli Eyüpsultan kadısına hitaben yazılmış bir fermanda da şu şayanı dikkat satırlar okunuyor:

"Kaymakçı dükkânlarına bazı kadınlar kaymak yemek bahanesiyle girip oturup namahremlerle cem olup şeriata aykırı vaziyetler ve tecavüzleri olurmuş. Kaymakçı dükkânlarına kadınların girmesinin yasak edildiğini dükkân sahiplerine muhkem bildiresin."

Birincikânun 1580 tarihli ve peremeciler kethüdasına hitaben yazılmış bir fermanda da şunlar okunuyor:

"Taze avratların leventlerle beraber peremelere binüp gezmeye gitmelerine şiddetle mâni olasın."

XVI. asırda bazı uygunsuz esirciler de, esir alım satımından ziyade gizli fuhuşla meşgul olurdu. Bunlar ellerindeki cariyeleri esir pazarına götürürler, güya müşteriymiş gibi pazara gelen levent tayfasına sureta bir pazarlıkla bir miktar pey akçası alıp, cariyeyi teslim ederlerdi; cariye levendin odasında birkaç gece kapatılır ve şu özrü çıktı diye iade edilirdi; hatta bazı fahişe avratlar, bu uygunsuz esirciler vasıtasıyla, baskın tehlikesi olmadan bekâr tayfasıyla kapanmak yolunu bulurlardı. Bu yüzden, kadın ve erkek esircilerin zencirleme kefaletine çok dikkat edilir, fakat her türlü şiddete rağmen esirciler arasında muhabbet tellallığı yapanlar daima bulunurdu.

İstanbul ahlak zabıtası tarihinde fuhuşla mücadelenin bir maddesi de kadınların açık saçık gezme düşkünlüğü, lüks ve moda iptilasıydı.

Sokullu devrinin sonlarında olan şu vaka da şayanı dikkat olduğu kadar tuhaftır:

Kuklacı Mustafa denilen bir adam, Katırcı Hanı'nda bir yer açar, buraya uygunsuz takımından dokuz nefer şabı emret (henüz bıyıkları terlemeye başlamış genç delikanlı) oğlanlar toplar, saçlarını uzattırır, allık, aklık, saç boyasıyla avrat gibi düzüp kuşar, feraceleyip yaşmakladıktan sonra da bu oğlanları bazı evlere götürür, evli kadınlarla buluşturur; nihayet kız kıyafetindeki oğlanlar-

dan biri baskın verir, Katırcı Hanı basılır Kuklacı Mustafa ve saçlı oğlanlar yakalanır; her biri bir tarafa sürülür, fakat vaka İstanbul'da gürültülü dedikodular uyandırır, bu yüzden pek çok kimseler şüphe üzerine karılarını boşarlar, hanümanlar viran olur.

İstanbul'da ahlak zabıtasının en âciz devirleri, XVII. asır ortaları ile Yeniçeri Ocağı'nın en kuvvetli manada bir haşarat yatağı olduğu XVIII. asrın sonlarından, ocağın lağvına kadar geçen yıllardır. Bu devirlerde kül halinde bütün zabıta teşkilatı felce uğramış, söz ayağa düşmüş, kızoğlanlar değil, dörtkaşlı delikanlılar bile sokağa çıkamaz olmuşlardı.

XVII. asır ortasında II. Osman'ı tahtından düşüren kanlı ihtilalle başlayan ve I. Mustafa'nın bir buçuk sene süren saltanatı ile IV. Murad'ın ilk yıllarını dolduran büyük anarşi devrini gözleriyle görerek tasvir eden bir muharrir, *Tarihi Gılmanî* müellifi Mehmed Halife, yeniçeri zorbalarının sokaklarda alenen ve ayak üzere fiili şeni ve livata yaptıklarını yazar. Nihayet ocaklarının kanlı bir şehir muharebesiyle kaldırılmasına varan son yeniçeri azgınlıklarının tafsilatı ise başta Cabî Said'in elyazması vakayinamesi gelmek üzere Şanîzade'de ve Cevdet Paşa'nın tarihinde vardır.

1810 (hicri 1225) vakayiinden

Sadaret Kaymakamı Osman Paşa'nın zevcesinin, sevici bir çengi karıyla geceleri Babıâli hareminde saz ve nakkareyle gulguleli ahenkleri etraftan işitilirdi. Kaymakam Paşa ise, zevcesinin mağlubu olduğu cihetle, çengiye irat tanzimiyle meşgul olurdu. Padişaha aksedince, paşa azledilerek Limni'ye, zevcesi Bursa'ya sürüldü, çengi karı da idam olundu.

Balıkpazarı semtinde birkaç hamal bir ırz ehli hatunu tutup,

cebren ve kahren odalarına götürecek oldukta, hatunun feryadı, etrafta bulunan esnafa tesir etti; rica ve mülayemetle ellerinden kurtarmak istediler, hamallar inat ve ısrar edince, halk gazaba gelip hatunu ellerinden cebren almaya kalktı, hamallar silaha davranıp hemcinslerinden birkaç nefer eşkıya daha onlara katılınca, sopa ve taşla hücum eden esnaf, hamalları kaçırmaya muvaffak oldu ve biçare kadını adeta küçük bir sokak muharebesiyle kurtarabildi.

1811 (hicrî 1226) vakayiinden

Üsküdar'da Balaban İskelesi arkasında ve debbağhane civarında ve dahili deryaya yakın diğer köşe ve kenarlarda bulunan bekâr odaları, öteden beri Dârünnedvei eşkıya ve erazili eşhasa meva olup bu esnada bazı eşkıya, birkaç ehli ırz hatunları, cebren mezkûr odalara götürmek üzere yoldan çevirecek olduklarında, Üsküdar ahalisi toplanıp kurtarmakla keyfiyeti Babıâli'ye ihbar etmeleri üzerine bu odaların yıkılması için ferman çıkıp, bostancıbaşı, sekbanbaşı ve mimar ağa recebin üçüncü çarşamba günü Üsküdar'a geçip iki yüz kadar bekâr odalarını yıktılar, bazılarında, çocuklu kahpeler için beşikler çıkmışu. (*Tarihi Cevdet*, IX.)

Veba salgınında (1812)

Veba salgınının başlıca sebeplerinden biri fısk ve zina çokluğu olduğundan, uygunsuz takımının oturdukları bekâr odalarının yıkılmasına ferman çıktı; kaymakam paşa, mimar ağa ve ocaklıdan bir miktar zabitle Bahçekapı'ya gelip Melekgirmez Sokağı'ndaki ve kayıkhaneler üzerindeki odaların cümlesini birkaç saatte yıktı-

lar. Kaptanpaşa da, Galata ve Kasımpaşa taraflarındaki kalyoncu ve kalafatçı erazili odalarını yıktırdı, bazı kâgir hanlarda olan erazil ve fahişeler de çıkarılarak odaları mühürlendi. Yıkılan, yıkılmayıp da mühürlenen odaların bazılarında vebadan yeni ölmüş erkekler ve fahişelere rastlandı.

1818 vakayiinden

Hasköy'de yeni fahişe münazaasıyla bir kumbaracı, tersane vardiyanlarından bir Kürt'ü katletmekle, ertesi gün on beş kadar Kürt toplanarak bir kumbaracı kahvehanesini basıp, birkaç bigünah kumbaracıları katlettiler; bunun üzerine iki taraf gayrete gelip, rast geldikleri yerde kumbaracılar Kürtler'i, Kürtler kumbaracıları katleder oldular.

Tayyarzade Ata Bey de, *Enderun Tarihi*'nde Sultan III. Selim'in silahşorluktaki maharetinden bahsederken, bir zabıta vakası nakleder:

Padişah bir gün kalyon kaptanı kıyafetinde tebdil gezerken, Sultanahmet Camii altında, Sokullu Mehmet Paşa yokuşunda, yalınayaklı, pırpırı bir yeniçeri tulumbacısının, ırz ehli bir kadını tecavüz etmek kastıyla o civardaki bir viraneye cebren sürüklediğini görür; kadın padişaha yalvarmaya başlar. Sultan Selim evvela tatlı bir dille vakaya müdahale eder ise de, serseri hemen bıçağını çeker, fakat padişah daha çevik davranıp palasını sıyırır ve müteaviz tulumbacıyı bir darbede belinden ikiye biçer!..

Sultan Selim gibi şair, musikişinas, şefkatli, merhametli, munis, kandan nefret eden bir insanın velev ki, bir şenaate mâni olma ve nefsini müdafaa yolunda da olsa pala sallayıp adam öldürmesi kolay inanılacak vaka değildir. Bu fıkranın, o zamanlar asayişin ne

kadar bozuk olduğunu göstermek bakımından kıymeti vardır.

II. Abdülhamid'in istibdat devrinde ise büyük şehrin ahlak zabıtasında gayri ciddi bir faaliyet görülür: genç mekteplilerin Galata ve Beyoğlu taraflarında gezip dolaşması, kadınların faytona binmesi, hatta babaları, kardeşleri ve kocalarıyla bile olsa, erkekle bir arabaya binmesi yasaktır. Bir ara kadınlar için bir açık saçık gezme yasağı bile ilan olunur. Buna rağmen yer yer türemiş kabadayı tipleri görülür ki, bunlar bekâr odalarında, kahvehanelerde, bostanlarda, mısır tarlalarında, fulya bahçelerinde, hamamlarda, deniz hamamlarında türlü şenaat ve rezaletleri alenen işlemekten çekinmezler, bu yollarda İstanbul'da derin akisler yapan cinayetler işlenir. Namlı saray hafiyelerinin aleti olan birtakım şerirler, şenaatleriyle ve ırz şekavetiyle övünürler. Bir hafiye Fehim Paşa çetesi, büyük şehir tarihinde iğrenç hatıralar bırakır; zabıta bunlara karşı aciz gösterir. Galata ve civarı, duvarsız ve çatısız muazzam bir batakhane manzarası arz eder. Darüşşafaka gibi şefkat ve himayesine aldığı çocukların ve gençlerin ahlak ve iffetleri üzerinde çok titiz müesseseler, bir talebesinin Galata'da, Tophane'de, Beyoğlu'nda avare dolaşırken yakalanmasını, mektepten tart cezası vermek için kâfi bir suç kabul eder. Askerî rüştiyeler, askerî idadiler, talebelerini mektep dışında aynı dikkatle korumuşlar, semtleri halkından dahi olsa, kayıkçı, arabacı, tulumbacı, kahveci takımından kimselerle, hatta şöyle böyle bir aşinalıklarını dayak, senlibenli ülfetle düşüp kalkmalarını ise hapis cezasıyla önlemeye çalışmışlardır.

Akranı olmayan güruhla bu cezalara rağmen münasebetini devam ettirenler de mektepten tart edilmiştir.

Ceridei Askeriye, Ceridei Bahriye, Ceridei Mahakimi Adliye ve günlük gazetelerin zabıta sütunları, şaşılacak derecede bol iffete tecavüz ve harfendazlık ve bu yüzden işlenen, yaralama ve katil

vakalarıyla doludur. Bu devrin yüksek ve kibar mahfillerinden de bilahara romanlara mevzu teşkil edecek skandallar sızmıştır. Kalpakçılarbaşı ve şehrin göbeğinde Direklerarası piyasaları, bostanlar, çiçek bahçeleri dillere destan olur. Yaz akşamları Direklerarası'ndan, gizli umumhanelerin namlı fahişeleri, lüks arabalar içinde birer prenses edasıyla geçerler.

Birinci Cihan Harbi sonunda İstanbul'un İtilaf Devletleri kuvvetlerinin işgali altında kaldığı yıllar ahlak zabıtası tarihinde iğrenç ve korkunç sayfalar dolduran bir devridir.

Komünistlerin kurbanları

Bir taraftan İstanbul'da, Bolşevik İhtilali'nden canını kurtarmış felaketzede Beyaz Ruslar dolu. Erkekleri, Çarlık ordusunun generalleri, zabitleriydi yahut ressam, musikişinas, sahne artisti gibi pek aydın bir yüksek tabakaya mensuptu. İstanbul'da rızık peşinde kadınları, kızları, körpe oğlanları koşup dolaştı, hepsi makbule geçti, bu Rus güzelleri ağzında dolaşan bir kelimeye nispetle "haraşo" adını aldı. Çarlık generalleri, sırtında apoletleri sökülmüş kaputu, patlak çizmesi, armasız kasketiyle, bir köşe başında boynuna astığı bir tahta kutu içinde hicabından bağıramadığı için sessiz bir put gibi durarak kibrit, çeşitli sigaralar satarken, karısı bir izbe odada yırtık yamaladı, kızı ve oğlu gazinolarda, pastanelerde ve onların şehre ayak basmasıyla açılan ilk İstanbul barlarında garson ve komi oldular. Sapsarı saçlarıyla ve mavi gözleriyle munis munis sokuldular, bol bol koklandılar, öpüldüler, sadece aldıkları paraya bakarak hiç tereddüt etmeden her tabakadan erkeğin koynunda sabahladılar.

Kız veya oğlan, sabahın ilk saatlerinde anasının ve babasının

yanına cepleri dolu döndüğünde bir "haraşo" takdir nidasıyla karşılandı.

İstanbul'a meteliksiz ve aç gelen Beyaz Ruslar, iki sene içinde İstanbul'dan Avrupa'ya çantaları, koyunları, koltukları, para ve mücevherle ve valizleri eşyayla dolu olarak gittiler. İstanbul'da açık bir fuhuş yarası bıraktılar.

Diğer taraftan, harbin ve mağlubiyetin doğurduğu açlık ve sefalet de, bazı Türk kadınlarını fuhuş girdabına sürükledi.

O devrin İstanbul Musevîleri, azınlıklar arasında pek asil vatandaş oldular, işgal kuvvetlerine, Türk gibi, düşman gözüyle baktılar; Ermeniler kararsızdı, içlerinden çıkan yabancı yardakçısı pek az oldu. Fakat Rumlar için İstanbul'un işgali, Bizans'ın tarih leşinin hortlaması gibi oldu; öylesine şımardılar ve işgal kuvvetlerine öylesine yaltaklaştılar ki, zenginleri dahi bu yakınlığı fuhuşa kadar götürdü; kız, bir Fransız zabitinin, oğlan da, sapık zevkli bir İngiliz çavuşunun koynuna koşa koşa, seve seve fahr ve gurur duyarak atıldı.

Türkler arasında da birtakım maceraperest ahlaksızlar çıktı. İstanbul'da bekâr hayatı sürmeye mahkûm işgal kuvvetlerinin genç zabitleri ile ecnebi ve Türk birtakım maceraperestlerden mürekkep öyle bir "ecnebi kibar mahfilleri" vücut buldu ki, fuhuş teşekkül hikmetinin içindeydi; Yakup Kadri'nin *Sodom ve Gomore* adındaki romanı, bu devrin tarihe verilmiş edebi bir raporudur.

Cellatlar

1826'ya kadar Osmanlı Devleti'nin, askerî disiplinle yetiştirilen ve cellatbaşının nezareti altında devlet cellatları bulunmuştur; cellatların İstanbul'daki kışla-koğuşları da Topkapı Sarayı Hümayunu'nda "Hamlacılar Ocağı" denilen saray kayıkçılarının koğuşları yanındaydı. "Cellat Ocağı", sarayın en büyük zabitlerinden ve doğrudan padişaha bağlı bostancıbaşı ağanın emrindeydi; çok geniş ve mühim bir teşkilat olan bostancı ocaklarından biri sayılırdı.

Tarih kaynaklarımızda idam hükümlerinin infazı sahneleri anlatılırken bazen, "cellat" tabiri kullanılmadan, sadece ve mesela, "Bostancılar kement atıp kârını tamam etti" gibi cümlelerle belirtilen bir idam hükmünü infaz edenler daima cellat ocağındaki bostancılar olmuştur; çok geniş olan bostancılar teşkilatının diğer ocaklarındaki bostancı neferlerinin de cellatlık görevinde kullanıldığı asla düşünülmemelidir.

Cellatbaşının "yamak" unvanı altında bir muavini vardı, eğer idam hükmünü bizzat cellatbaşı infaz edecekse, yanına yardımcı olarak muhakkak yamağını alırdı. Cellatbaşılar ancak pek mühim kimselerin idam hükümlerini infaz ederlerdi. İdam mahkûmları arasında yalnız yeniçeri neferleri, yine kendileri tarafından öldürülürdü.

Osmanlı tarihinde en namlı cellatlar, XVII. asırda Kara Ali, onun yamağı Hammal Ali ve Kara Ali'den sonra başcellat olan Süleyman'dır. Evliya Çelebi, Kara Ali'nin portresini şöyle çiziyor:

"Bu kolun üstadı kâmili Kara Ali'dir ki bazularını sıvayup tigi ateştâbını kemerine bendedüp, sair işkence edecek aletlerini kemerine asup, el ve ayak kıracak baltaları iki yanına takıştırup, sair yamakları dahi aletleriyle kemerlerini süsleyüp yalınkılıç merdane cümbüş ederek geçerler ki neuzübillah hiçbirinin çehresinde nur kalmamış zehir adamlardır."

Fakat şairin şu sözü ne kadar doğrudur:

"Hükmi sultan olmaz ise gelmez hata cellattan..."

Cellatbaşı dahil, cellat ocağının bütün efradı istisnasız Hırvat dönmesi veya Kıptî'ydi. İdam fermanı bostancı ağaya verilir; mahkûm, mühim bir şahsiyet değilse infazda bostancıbaşı bulunmazdı. Cellatlar, idam hükümlerinin infazından başka, tevkif edilmiş bir sanığın söyletilmesi için işkence işiyle de görevliydiler. Cellat ocağında tüyler ürpertici işkence aletleri vardı.

İşkence çeşitleri

Siyasî mahkûmlar, yağlı kementle boğulurdu; bazen, idamdan sonra başı, "şifre" denilen gayet keskin hususî bir usturayla gövdesinden ayrılır, ya "İbret Taşı"nın üstüne konulur ya da sarayın şehre açılan büyük kapısının, "Babı Hümayun"un önüne atılırdı. Sabıkalı hırsızlar, bilhassa gece hırsızları, şehrin tensip edilen bir yerinde, umumiyetle suçun işlendiği semtte, hatta bazen girdiği evin veya dükkânın, hanın kapısında asılırdı; katiller umumiyetle

işkenceyle öldürülürdü. Askerlerin yani sipahi veya yeniçerilerin başları kesilir, cesetleri, ayaklarına taş bağlanarak denize atılırdı. Bazen de mahkûma gizli malını söyletmek için, idamından evvel herhangi bir suretle cellatlar eliyle işkence tatbik olunurdu. İdam edilecek kimseler, ferman çıkıncaya kadar bostancıbaşı tarafından tevkif olunurdu, buna "bostancıbaşı hapsine verilmek" denilirdi. Bostancıbaşı hapsinden sağ kurtulanlar pek azdır. Mesela Sadrazam Rauf Paşa gibi ki, II. Mahmud, "O genç ve güzel başa kallavî pek güzel yakışıyor, kıyamam" diye idam fermanını vermemişti.

İşkenceyle idamın üç korkunç şekli vardı: çengel, çarmıh, kazık. Çengel, İstanbul'da, Eminönü'ndeydi; kalın kalaslardan yapılmış kale burcu gibi bir şeydi, bir adam boyundan yüksek yerine, muhtelif büyüklükte ve uzunlukta, başları yukarıya doğru kıvrık ve sivri, keskin, bir tarak şeklinde bir sıra, kasap dükkânlarında olduğu gibi, çengeller konmuştu. Mahkûm ana doğması soyulur, elleri ayakları bağlanıp makaralı iplerle yukarı çekilir ve sonra birden bu müthiş çengellerin üzerine bırakılırdı; vücuduna saplanan çengeller bazen derhal öldürürdü, ekseriya da ölüm, müthiş acılarla uzun sürerdi. Çengel cezasına eşkıya, bilhassa korsanlar çarptırılırdı. Kaptanpaşalar donanmayla Akdeniz'den dönerlerken hemen daima bir miktar korsan tutup getirirlerdi. Bunlardan bir kısmını kadırgaların direklerine astırır, limana pürdehşet girer, bir kısmını da çengele saklardı. Çarmıh cezası da eşkıyaya ve bilhassa casuslara tatbik edilirdi, mahkûm gene ana doğması çırılçıplak soyulur, kolları ve bacakları açık, yüzükoyun bir çarmıh üstüne sımsıkı bağlanır, omuz başları ve butlarının kaba etleri bıçakla oyularak buralara gayet iri yağ mumları dikilir ve yakılır, çarmıh üzerindeki mahkûmla beraber bir devenin üstüne konularak şehirde dolaştırılır, teşhir edilirdi; mahkûmun canı pek olup ölmezse, akşamüstü asılırdı. XVII. asır ortasında asi Abaza Mehmed Pa-

şa'nın İstanbul'da tutulan casusları böyle idam edilmişlerdi. Kazık da, müthiş acılarla muhakkak öldüren bir cezaydı: mahkûm keza çırılçıplak soyulur, elleri ve ayakları bağlanır, bilek kalınlığında gayet sert ağaçtan yapılmış bir yağlı kazığa çakılarak oturtulur, ekseriya da omuzlarına, çarmıhta olduğu gibi bir çift yağ mumu dikilir, gezdirilerek teşhir edilirdi. Bu da şakilere ve korsanlara tatbik edilen cezalardandı.

XVI. asır sonlarında, bostancıbaşılardan Ferhad Ağa, bir defaya mahsus olarak bir de "top" cezası icat etmişti: suçlu, genç bir yeniçeriydi, bir imamın nikâhlı genç karısını kandırıp kaçırmış, kadının saçlarını keserek oğlan kıyafetine sokmuş, pervasızca bir müddet yanı sıra gezdirmişti. Üsküdar'da yakalandı, Tophane'ye götürüldü. Ferhad Ağa, çengeli, çarmıhı, kazığı az gördü, delikanlıyı çırılçıplak soydurttu, bilek, dirsek, diz ve ayak mafsallarını demir çekiçlerle kırdırıp zavallıyı yağlı paçavralara sararak bir havan topunun namlusuna gülle gibi tıkdırttı, sonra topu ateşleterek havaya fırlattı, paramparça etti.

Mahkûmları söyletmek için cellatlar tarafından tatbik edilen işkencelere gelince, başlıcaları şunlardı: usturayla diri diri deri yüzmek, saçları kesilen başa ateşte kızıl hale getirilmiş demir tas giydirmek, cımbızla sinirleri çekmek, bir uzvun içine sonda gibi burgu sokmak, kaynar sudan soğuk suya ve soğuk sudan kaynar suya sokup çıkarmak, çekiçle kol ve bacak, el ve ayak kemiklerini kırmak... İdamından evvel kendisine bu korkunç işkenceler tatbik edilmiş devlet adamları, XVII. asır defterdarlarından Yahnikapan Abdülkerim Paşa ile Sadrazam Melek Ahmed Paşa'nın kethüdası (yani dahiliye nazırı) Gadde kethüdadır.

Bir de cellatsız idam cezası vardı ki "recim (taşa tutma)" denilirdi. İslam şeriatına göre bir Hıristiyan'la münasebette bulunduğu tespit edilen Müslüman kadınlarının bu cezaya çarptırılma-

ları gerekirdi ki, bütün imparatorluk tarihi boyunca, tek bir kadın, bu suçla suçlanarak, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sadaretinde Sultanahmet'te Yılanlı Sütun yanında recmedilmişti. Cellatlar, kadını, kolları içerde olarak göğsüne kadar toprağa gömer, sonra halk tarafından taş yağmurına tutularak linç edilirdi ki, eski müverrihlerimiz, linç karşılığı "keşkeş etme" tabirini kullanmışlardır.

Taşraya cellat gönderilirdi

Usulen, bir devlet adamı idama mahkûm olunca, ferman kendisine bostancıbaşı tarafından eteği öpülerek hürmet gösterilir ve teselli yollu sözler söylenir ve aptes alıp iki rekât namaz kılmasına müsaade olunurdu; bu tebliğ ekseriya da metanetle karşılanırdı. Mesela Viyana bozgunundan sonra, Belgrad'da idam edilen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, namazından sonra "Vücudum toprağa düşsün" diyerek odanın kilimlerini toplatmış, uzun sakalını kendi eliyle kaldırarak celladın kemendi geçirmesine yardım etmiş ve cellada "Sanatını maharetle yap!.." demişti. Gene XVII. asır vezirlerinden Hezarpare Ahmed Paşa ise, celladı karşısında görünce "Vay kâfir kahpe oğlu!.." diye bağırmış, mukavemet göstermiş, bir ahıra sürüklenerek götürülmüş, cellat, paşanın başındaki kavuğu alıp kendi başına, kendi başındaki kirli külahı da paşanın başına koyduktan sonra onu bir yumrukta çökertip boynuna yağlı kemendi atmıştı.

Taşrada, cellat gönderilip idam edilen siyasî mahkûmların, hükmün infazından sonra hemen daima başı, yolda bozulmaması için bal doldurulmuş bir kıl torba içinde cellat tarafından İstanbul'a getirilir ve payitahtta yıkandıktan sonra teşhir ve defnedilirdi.

Cellat Çeşmesi

Topkapı Sarayı'nda, Babı Hümayun ile Babüsselam (Orta Kapı) arasındaki Birinci Avlu denilen meydanda, Babüsselam'a yaklaşırken sağ taraftaki duvar önünde görülen çeşmedir. Bu çeşmenin önünde sütunumsu bir taş vardır, onun da adı "İbret Taşı"dır; çeşmenin de, bu taşın da hatıraları çok kanlıdır. Kafası cellat satırıyla uçurulan veya boynuna dolanan cellat kemendiyle boğulduktan sonra başı gövdesinden ayrılan binlerce bedbaht insanın kelleleri bu İbret Taşı'nın üstünde teşhir edilirdi ve cellatlar satır, bıçak ve usturalarındaki insan kanlarını bu çeşmede yıkayıp akıtırlardı. Lülesi koparılmış, yer yer kırılmış, harap bir haldedir.

Cellat mezadı

Bir mahkûm cellada verildi mi, esvabıyla beraber üzerinden çıkan her şey cellatların olurdu; bu eşyalar toplanır ve senede bir veya iki defa büyük bir mezatla satılır, tutar bedelleri cellatlar arasında taksim edilirdi. Buna "cellat mezadı" denilirdi. Cellat mezatlarında ekseriya çok kıymetli eşya bulunurdu ve sahipleri cellat elinde can verdiklerinden, bir uğursuzluk yorularak hakiki değerinden çok ucuza satılırdı, fakat cellat mezadından bir şey satın almak da her kişinin yapabileceği şey değildi.

Bazı devlet adamları, zenginler, celladın pençesi yakalarına yapışmadan, üzerlerinde bulunan kıymetli kürkleri, yüzükleri, saatleri, keselerini çıkarırlar, orada bulunanlara "Beni anar, bir Fatiha okutursunuz!" diye hediye ederlerdi. Müverrih Peçevili İbrahim Efendi, cellat mezadı ve uğursuz eşya üzerine fevkalade şayanı dikkat bir fıkra naklediyor.

İstanbul'da Atatürk Bulvarı üzerinde Bozdoğan Kemeri'nin hemen yanı başında Belediye Müzesi yapılmış güzel medresenin bânisi, XVI. asır sonu saray ricalinden kapı ağası Gazanfer Ağa'dır. Padişah III. Murad üzerindeki sonsuz nüfuzuyla rüşvet yolundan büyük bir servet yapmıştı. O zamanlar İstanbul'da Rasim Ağa isminde namlı bir saatçi ve kuyumcu vardı. Hakikaten büyük sanatkârdı. Gazanfer Ağa, bu zata fevkalade kıymetli elmaslarla müzeyyen altın bir koyun saati yaptırmıştı (cep saatinin daha büyüğü, koyun kısmında muhafaza edilen saat). Saatin cevahirini de kendisi vermişti. Kapı Ağası Gazanfer Ağa, bir askeri ihtilalde cellada verilince, ağanın meşhur murassa altın saati koynundan çıkmış,, cellat eline düşmüştü. Cellatlar başlı başına bir servet olan bu saat için bir mezat yaptılar. Saati cellat mezadından Tırnakçı Hasan Paşa satın almıştı. Az sonra Hasan Paşa da idam olundu, saat yine cellat mezadına düştü.

Bu sefer de bu harikulade güzel saati pek ucuz bir bedel mukabili Kasım Paşa satın aldı. Bir iki ay geçti geçmedi, Kasım Paşa da cellada verildi. Saat onun da koynundan çıktı ve üçüncü defa cellat mezadına düştü. Bu sefer de Gazanfer Ağa'nın meşum saatini Sadrazam Derviş Paşa satın aldı ve küçük kardeşine hediye etti. Tarih kaynakları, bu zatın ismini bilmiyorlar, pek genç yaşında, sadrazamın himayesiyle Eğriboz sancak beyliğine tayin edildiği için "Civan Bey" lakabı takılmış ve adı unutulmuştur.

Peçevili İbrahim Efendi Civan Bey'le Eğriboz'da bey konağının deniz üstüne kurulmuş salaş taraçasında sohbet ediyorlarmış. Söz saatten açılmış, İbrahim Efendi saat meraklısıymış, Civan Bey koynundan murassa bir saat çıkararak müverrihe göstermiş; İbrahim Efendi "Ömrümde bu kadar güzel saat görmedim!" deyince, Civan Bey de o güzel ve kıymetli saatin başından geçenleri anlatmış. Peçevili, elindeki saati hemen bırakarak, "Böyle uğursuz saati insan düş-

manına vermez... Paşa nasıl olmuş da size hediye etmiş!.." demiş. Bu söz Civan Bey'e tesir etmiş, hemen hançeriyle saatin elmaslarını çıkarmış ve bir çekiçle de çarklarını kırarak denize atmış.

Denizin dibinde saatin parıltısı görülüyormuş; Civan Bey ile İbrahim Efendi taraçada oturuyorlarmış. Bir atlı gelmiş, Civan Bey'e vazifesinden azledildiğini tebliğ etmiş, Civan Bey şaşırmış, "Azlimi mucip bir şeyimiz yoktu..." demiş. Gelen adam, "Beyim... Beyim!.. Derviş Paşa idam olundu... Sizin dahi idamınız için ferman çıkıp, bostancılarla gönderildi... Sonra şefaatçileriniz himmet ettiler... İkinci bir fermanla ben gönderildim ve idamınıza memur olanlara, yarım saat evvel yetişebildim!.." cevabını vermiş.

Cellat Mezarlığı

Eyüp'te, Karyağdı Bayırı'nın arkalarında münferide ve zamanımızda metruk bir mezarlıktı. Dört köşe küfeki taşından ve hemen hepsi gayet iri, 1,70-1,90 metre boyunda kabir şahidelerinin hepsi yazısızdır. Bu mezarlık, toplum ahlakının en asil örneklerinden biri olarak son derece şayanı dikkattir; cana kıymış bir caninin, idamla ölümünden sonra, cesedini mezarlığa kabul eden cemiyetimiz, resmî bir görev de olsa, bir ücret karşılığı adam boğan veya kesen celladın ölüsünü mezarlıklarına kabul etmemiş, onlara ayrı bir mezarlık yapmıştır.

1950'den sonra bu Cellat Mezarlığı'na gitmek imkânı bulunamadı. O tarihten bu yana, İstanbul'da şehir dışında alabildiğine geniş iskân faaliyeti olmuş, yeni yeni isimlerle adeta köyler, kasabalar kurulmuştur. Eyüp'ün arkasında Karyağdı Bayırı ve dolaylarında da Taşhtarla kasabası kurulmuştur; bu arada Cellat Mezarlığı da kaldırılmış ise, cemiyet tarihimiz bakımından büyük kayıptır.

Dayak

Yakın geçmiş zamana kadar "dayak atma" mutlaka sopayla, değnekle dövmek anlamında kullanılırdı. Çünkü dayak, dayanacak değnek, asa, sopa demektir. Bir kimseyi sopa, değnekle dövmeye de "dayak atmak" denilir. Yine yakın geçmişe kadar toplum hayatımızda, mekteplerde, asker ocaklarında, suçlu esnafın cezalandırılmasında resmen atılan dayaklar vardı.

Dayak, ya kaba et üzerine yahut çıplak ayak tabanına atılırdı. Çıplak ayak tabanına atılacak dayakta suçlu yere sırtüstü yatırılır; dayak için, ayakları bileklerden bukağı içine alıp tabanları, sopa veya değneği yapıştıracak olana yerden kaldırıp havada tam hedef tutan ve falaka denilen bir alet vardı. Kaba etine dayak atılacak suçlu ise yere yüzükoyun yatırılırdı.

Yeniçeri Ocağı'nın kanlı bir şehir muharebesiyle kaldırıldığı 1826 yılına kadar İstanbul zabıtası bu asker ocağının elindeydi. Kendilerinden gayri halktan bir kimseye dayak atılma cezasının tatbikine memur yeniçeri neferlerine "falakacı" denilirdi. Padişahın devlet idaresinde mutlak vekili olan sadrazamlar, devlet merkezi İstanbul şehrinin de valisi, en büyük idare amiri yerindeydiler. Çarşamba günleri sadrazamların çarşıları ve esnafı teftişe çıkması bir gelenekti. Bu teftişlerde sadrazanın kalabalık maiyeti

arasında falakacılar da bulunur, muhtekir veya hilekâr olduğu tespit edilen, görülen esnaf hemen o anda dükkânının ve halkın gözü önünde falakaya yatırılırdı ve emredilen sayıda değneklenirdi ve çoğu zaman dayak yiyenlerin tabanları yarılır, ayak üstüne basamaz olurdu.

Zamanımızın polis karakolları yerinde olan yeniçeri kolluklarında da bir falaka mutlaka bulunurdu. Uygunsuz bekâr uşakları, şıkırdım delikanlılar, kadınlara, gençlere harfendazlık eden yaramazlar suçüstü yakalandıklarında, kolluklarda, yeniçeri ağalığı tarafından verilmiş yetkiyle kolluk amiri olan çorbacılar tarafından falakaya yatırılırdı.

Son yeniçerilerden Çardak Kolluğu çorbacısı ve hak şairi Galatalı Hüseyin Ağa, Mısırçarşısı'nda Kuleli dükkânın çırağı Attar Benli Ömer şanında yazdığı bir destanda kendi kolluğundaki bir dayak faslını şöyle anlatıyor:

"Kolluk divanının vakti ikindi
Bir sarik tutuldu dediler şimdi
Getirin göreyim nerde o gidi
Bir taze yiğitmiş zebenlest feta

Zencire vurulmuş eli ayağı
Tığ gibi purpur bekâr uşağı
Didiler bu ittir soyan çardağı
Güzellikte Yusuf misali yekta

Didim hiç tanımam hüsünle hatır
Sarikin cezası ip ile satır
Falaka bendei siyaset yatır
Dayak şu şehbaza ihsan ü atâ

Dedim hüküm yüzdür yalun tabana
Yiğit ağlar der ki kıyma sen bana
Yüz değnek satıra bedeldir ağa
Aşbazlık dalgası oldu bu hata

Siyehçerde civan misali pelenk
Perişan kâkülü sünbülü çelenk
Gamze işmarından aldım nakış renk
Emr ü fermanına olmuş alesta."

Sultan II. Mahmud zamanında Mısırçarşısı'nın Ketenciler Kapısı karşısında meşhur bir helvacı dükkânı vardı, o dükkân hâlâ durur ve yine helvacı dükkânıdır. Gayet güzel, genç bir tezgâhtarı varmış, müşterilere türlü diller döker, türlü işmarlar çakar, helvaları da eksik tartar, "Çapkının kaşı gözü hakkıdır" diyen müşteriler oğlanın hırsızlığına aldırış etmez, o da kendine kalan şu kadar okka helvayı bir yolunu bularak el altından satarmış. Bir gün karşısına tebdil gezen Sultan Mahmud çıkmış ve helvacı güzeli eksik tartmada suçüstü yakalanmış; sokakta falakacılar da beklermiş, delikanlıyı falakaya yıkmışlar. Şu kıtalar da Galatalı Hüseyin Ağa'nındır:

"Helvacı eşbehi şuhı dilara
Meğer kârı imiş hile dübara
Tecziye oldu vacib ül-icra
Yoktur halasının asla çaresi

Büyüktür didiler bunun günahı
Yüz değnekle tedip gerek gümrahı
Şehraha yıktılar ol dem o şahı
Dayakla pak olur bu yüz karesi

Pây dilberine geçti bukağı
Gayetle yamandır hünkâr dayağı
Kan revan içinde iki ayağı
Bihuş kaldı yerde ciğerparesi."

Büyük şehrin günlük zabıta vukuatında yakalanan türlü suçlardan şeri mahkemelere sevk edilen de hafif suçunun derecesine göre dayak cezasına mahkûm olurdu; o zaman, dayak için hâkim huzurunda falakaya yatırılırdı.

Başta yeniçeriler, bütün kapıkulu asker ocaklarının disiplin nizamında dayak cezası vardı.

Acemi oğlanları falakaya yatırılırdı ve değnek çıplak tabanlarına vurulurdu. Yeniçerilere ise dayak, yüzükoyun yatırılarak kaba etlerine atılırdı. Dayak, aşırı edepsizlik, serkeşlik, amire itaatsizlik, sarhoşluk, sokakta ırz ehline harfendazlık (laf atma) suçlarında atılırdı. Ocak geleneği olarak, suçlunun mensup olduğu ortanın yoldaşları huzurunda, fakat akşam yemeğinden sonra, tek bir mum ışığı altında hemen hemen karanlıkta tatbik olunurdu.

Dayak yiyen neferin kim olduğu elbet ki bilinirdi, lakin dayak esnasında yüzü seçilmez, bu suretle koğuş arkadaşları arasında askerlik haysiyet ve şerefi korunmuş olurdu.

Dayak, yere serilen bir kilim üstünde nefer yüzükoyun yatırılarak, kalınca kızılcık değneğiyle kaba etlerine vurulmak suretiyle atılırdı. Aynı ortanın kıdemli neferlerinden dört kişi ayrılır, dayağa yatırılan neferin ikisi ayaklarından, ikisi de kollarından bastırarak kıpırdamasına mâni olurdu, dayağı da odabaşı ağa atardı. Dayağa getirilen nefere tekdir, tevbih yerine de, dayağa nezaret eden çorbacı ağa sadece, "Aşk olsun yola!" derdi.

Acemi oğlanları falakaya yatırılırken, yeniçeri neferlerinin kaba etlerine dayak atılması, ne hikmete dayanır bilemeyiz. Herhal-

de taban yaraları kapanıncaya kadar yere basamayıp zelilane sürünmesi de hoş görülmediğinden olacaktır.

Dayağı hak etmiş neferin sabıkası yok ise, değnekler sembolik, hafifçe vurulurdu. Dayağın son haddi, şiddetle vurulmak şartıyla 240 değnekti. Fakat bir seferde hiçbir insan vücudu buna tahammül etmeyeceği için bu azamî ceza arka arkaya 80'er değnek olarak tatbik edilirdi. Bir yeniçeri ortasının en büyük zabiti olan çorbacı ağa, suçlu bir neferine kendi hükmüyle en çok 40 değnek attırabilirdi. 40 değnekten fazla dayak cezası ancak Ağa Divanı denilen yeniçeri mahkemesinde verilirdi; cuma geceleri ve ramazan ayı içinde dayak cezaları tatbik edilmezdi.

Eski asker ocaklarından devren kalmış bir ceza olarak Meşrutiyet'e kadar askerlere ve askeri okullar talebesine de dayak atılırdı ve dayak cezaları askeri mahkemelerce verilirdi. Eskiden olduğu gibi suçlu nefer veya talebe falakaya yatırılmaz, yüzükoyun bir kilim üzerine yatırılarak tıpkı yeniçerilerde olduğu gibi kaba etleri değneklenerek dövülürdü. Hasan Baba adında bir kimsenin yayınladığı *Nizamiye Kapısı* isimli bir eserde, Kuleli Askerî İdadîsi'ndeki dayak sahneleri tafsilatıyla anlatılmıştır; fakat bir takma isim olduğu belli Hasan Baba bu eserini gayetle avamî bir dille yazmıştır, geçmişi edeple nakil yerine, tehzil bayağılığına düşmüştür.

Eski sübyan mekteplerinde de mektep hocalarının çocukları falakaya yatırma yetkisi vardı, bu yetki çocuk velileri tarafından da öylesine bir hak bilinmişti ki, bir çocuk mektebe verilirken: "Eti senin, kemiği benim" denilirdi. Bazı sadik hocalar, dayak yetkilerini pek zalimane kullanırlardı.

İlk rüştiye mekteplerinde de dayak cezası olmuş, sübyan mektepleri gibi oralarda da çocuklar falakaya yatırılmışlardır. Biri Sultanahmet'te, diğeri Süleymaniye'de ilk açılan iki rüştiyeden, Süleymaniye Rüştiyesi'nin talebesi olmuş Aşçı Dede İbrahim Bey'in pek

kıymetli hatıralarında çok şirin bir dayak sahnesi nakledilmiştir:

"Ders cihetinden Süleymaniyeliler, yazı cihetinden Sultanahmetliler birinciydi, ama bizim içimizde hüsnü gibi hattı da güzel Ziya Bey vardı, bu Ziya Bey, Adana valisiyken vefat eden meşhur şair Ziya Paşa'dır. Benim gibi Kandillili olup mahalle mektebinde birlikte okumuştuk. Dolayısıyla beni pek severdi. İkimiz de on dört-on beş yaşlarındaydık; lakin o, o kadar zeki ve fatindi ki, sual ve cevapta birinci, hoca Numan Efendi'yi durdurdu, Numan Efendi'nin ziyadesiyle sevgilisi, bir tanesiydi. Bir gün nâzır İmamzade Efendi mektebe geldi, bizi imtihan edecekti, Ziya Bey:

– İbrahim, sen içeri imtihana girince kapının önüne otur, ben perdenin arkasından sana söylerim, imtihanı verirsin, dedi.

Canıma minnet, memnun oldum. İmtihana toplu olarak girdiğimizde diğer çocukların cevap vermedikleri suallere ben cevap verirdim. İmamzade memnun olur bana aferin oğlum der, öbürlerinin de yüzüne tükürürdü. Bu arada Ziya Bey sesini perde arkasından fazlaca çıkarmış, İmamzade işitti, Numan Efendi'ye:

– Perdenin arkasında birisi var, çabuk şu habisi tutup bana getir, dedi:

Numan Efendi dışarı çıkıp da Ziya Bey'i görünce ele vermemek için:

– Kimse yok efendim...

Fakat İmamzade ısrar edince, zarurî Ziya Bey'i tutup getirdiler ve İmamzade'nin emriyle falakaya yatırdılar. Biçare Numan Efendi elleri titreyerek Ziya Bey'in ayaklarına yavaşça bir iki değnek vurup İmamzade'nin eteğini öptü:

– Kulunuzu bağışlayın!.. demesiyle Ziya Bey'i falakadan kaldırdılar..."

Büyük muharrir, İstanbul'un büyük evladı Ahmed Rasim, çocuklar ve mektep hatıralarının önemli kısmını *Falaka* isimli ese-

rinde toplanıştır. Pek şirin hatıralar arasında dayağıyla meşhur Hafız İsmail adında bir mektep hocasının, mektebinin talebesi olmayıp, hariçten terbiye için getirilen çocukları da falakaya yatırdığını anlatıyor ve falaka dayağının çeşitlerini sıralıyor:

"Mest üstüne hafif; mest çıkarılarak çorap üstüne az ağır; ıslak yalın üstüne daha ağır; kuvvetli bükmelerle zincirli falakada ıslak yalın ayak üstüne pek ağır; bu son vaziyette vurulan sopa, ayağın tabanından birdenbire kaldırılmayıp, sopanın taban ile teması sıkı sıkıya muhafaza edilerek yavaş yavaş bütün taban üzerinden deriyi parçalayarak geçirilmesi en ağır."

Merhum Vâsıf Hoca da bir karakol dayağı üzerine şu vakayı anlatıyor:

"1878-1880 arasında on beş-on yedi yaşlarındaydım; benden üç yaş kadar büyük Yusuf Şah adında güzelliği dilere destan olmuş bir delikanlı vardı ki, Üsküdar'ın Doğancılar yangın tulumbası sandığının uşaklarındandı. Yosma hanımlardan biri güzel oğlana göz koymuş, fakat oğlanın yoluna saldığı kılavuzlar, çöpçatanlarla Yusuf Şah'ı kandırarak evine getirememiş, muradına erememiş, muhabbeti gayza, kine çevrilmiş. Bir gün çarşı boyundan arabayla geçerken, gençlik, zıpırlık, bıçkınlık şanından tulumbacı şehbazı da gafletle kadına laf atmış:

– Hanımın yüzüne pek bakma, işmarını aldım, ama bir altın saat ile bir elmas yüzük almadan gelemem, demiş.

Yosma da fırsatı kaçırmamış, hemen karakola şikâyet etmiş. Koca çarşı boyu, yüzlerce şahit. Irz ehli hatuna pervasızca laf atma, o zamanın tabiriyle 'harfendazlık' suçundan Yusuf'u çarşı karakoluna almışlar. Karakol kumandanı bu gibi vakalar üzerinde titiz, asabiyetle durur ve dayağıyla meşhur bir amansız, gaddar adamdı ki, halk tarafından takılmış lakabıyla Cellat Süleyman diye anılırdı.

Yusuf Şah'ı hemen falakaya yatırmış. Hiç unutmam, bir cuma günüydü, vakayı gözümle gördüm. Dayak sahnesini görmedim, görmedim anıma, delikanlının feryadını karakol önünde biriken halk arasında dinledim, sesi hâlâ kulaklarımdadır. Önce avazı çıktığı kadar bağırdı. Sonra sesi perde perde alçaldı ve bir inilti halinde kesildi. Tam o sırada karakola bir asker paşa girdi, onun da:

– Karakol kumandanı mısın, cellat mısın, alçak herif! diye gürlediğini ve Allah'a sığınarak atılmış bir şamar sesi duyduk. Bu paşa kimdi bilemiyorum. Sonra öğrendik ki, Yusuf Şah'a kırk değnek vurmuşlar. Destancılıkta ustam Âşık Razî, Yusuf Şah'a dayak atan zaptiye çavuşunu şu manzumeyle hicvetmişlerdir:

'Koşardı ayakla o hümapervaz
Yanıp pelenk misal yangıncı şehbaz
Ne reva dayakla enin ü avaz
Busegâhım iken o şahta ayak
Nasıl kıyarsın da atarsın dayak.

Lanetle yâd olsun kahpenin adı
Bir nigârın şerri, fitne fesadı
Dayağa yıktırdı kaddi şimşadı
Busegâhım iken o şahta ayak
Nasıl kıyarsın da atarsın dayak.

Be zalim kırılsın kubat ellerin
Be kâfir yüzülsün senin de derin
Gayyayı cahimdir elbet ki yerin
Busegâhım iken o şahta ayak
Nasıl kıyarsın da atarsın dayak.'"

Bekâr uşakları

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarındaki geniş topraklarının herhangi birinin bir bucağındaki memleketinde orta halli tabakanın altında, hatta fakr u zaruret içinde yaşarken, bir iş tutup para kazanmak için, "taşı, toprağı altındır" denilen İstanbul'a gelen bekâr uşaklarının büyük şehirdeki hayatı, şehrin asayiş ve inzibatı bakımından mühim bir mesele olmuş, bekâr uşakları hakkında nizamnameler yapılmış ve hükûmet tarafından bunların tatbiki ciddiyetle, titiz bir dikkatle takip edilmiştir.

Bekâr uşağı nizamına riayet etmeyerek İstanbul'un asayiş ve inzibatını bozan bekâr uşakları da şiddetle cezalandırılmış, bu arada ırza tecavüz ve sirkat vakalarının failleri dahi idam olunmuşlardır.

"Bekâr uşağı" tabirinde yaş haddi yoktur. Genci, irisi, tüysüz olanı, mürahık (buluğ çağına girmek üzere genç), nevhat civan, ciharebru delikanlı, olgun erkek, bedenen çalışabilen zinde ihtiyar cümlesi bu sıfat altında toplanmışlardır.

Memleketlerinde evli ve hatta çocukları olanlar, oğlunu da yanına alıp gelenler, İstanbul'da bekâr uşağı olmuşlardır. Ancak İstanbul'da evlenenler, bekâr uşağı nizamına tâbi olmaktan kurtulmuş, İstanbul'un kendi halkından sayılmıştır.

Taşradan gelenler için alınan tedbirler

Bekâr uşaklarının İstanbul'da yaşama tarzı için alınan başlıca tedbirler şunlardır:

1 – Esnaf olup, herhangi bir iş tutanlar için: mensup oldukları esnaf loncalarında zincirleme kefalete bağlama. Çarşı boylarında, daima kontrol altında bulunmak üzere, dükkânlar üzerine yapılan odalarda, hamam, değirmen odalarında, şehirliden olan ustanın, fırıncının, değirmencinin kefaleti altında yatıp barınmak yahut toplu iskâna tâbi tutulup, bekâr odalarında ve bekâr hanlarında yatmak.

Bekâr uşaklarının bu kolu, kendilerine kefil olup da, kiralayacak şehirli çıksa dahi mahalle içinde asla yatıp kalkamazlardı.

2 – Şehirliden birinin hizmetine girip her ne isim altında olursa olsun (seyis, arabacı, kayıkçı) uşak olanlar, efendilerinin kefaleti altında ve ancak efendilerinin meskeninde, evinde, konağında yatabilirlerdi.

Bir suç işleyen bekâr uşağının kefili ve zincirleme kefilleri, bekâr uşağının suça tekaddüm etmesi gereken uygunsuz hallerini, suç işlemeye müsait görünen meşrep ve tavırlarını, gidişini haber vermedikleri için mesul edilirler, ceza görürlerdi.

Fetihten, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı tarihe kadar (1453-1826) hemen dört asır boyunca İstanbul'da belediye işlerine İstanbul Kadılığı bakar ve şehrin asayiş ve inzibatına ve Yeniçeri Ocağı ile Bostancı Ocağı memur edilmiş bulunurken, bekâr uşaklarının nizamı ve kontrolü İstanbul kadısı efendiye, yeniçeri ağasına, bostancıbaşı ağaya ve esnaf loncaları teşkilatına bırakılmıştı.

1826'da Yeniçeri Asker Ocağı ile Bostancı Ocağı kaldırıldığında, şehrin emniyet idaresi, yeni kurulan Asakiri Mansurei Muhammediye seraskerliğine verildi. Yine aynı 1826 yılında, az sonra da

belediye işleri İstanbul Kadılığı'ndan alındı. Kadılık, yalnız şerî ve adlî bir yüksek makam oldu, belediye işleri için bir "İhtisap Ağalığı" kuruldu ve bir "ihtisap nizamnamesi" yapıldı. İşte bu ihtisap nizamnamesinde İstanbul'daki bekâr uşaklarının ahvali, tafsilatıyla müşahede edilmiş ve kadimden beri tâbi olageldikleri nizam hemen hemen aynen muhafaza edilerek tespit edilmiştir. Bu kıymetli vesikanın bekâr uşakları hakkındaki hükümlerini aşağıya alıyoruz:

Serseriler, şehirde toplanmayacak

İstanbul'da başıboş ve serseri makulelerinin toplanmasına son derece dikkat edilecektir.

İstanbul'a Anadolu ve Rumeli'den gelen eşhas, pürüzlü bir işini halledip memleketine dönmek üzere gelir yahut İstanbul'da bir iş tutup geçinmek için gelir. İstanbul'da ihtiyaçtan fazla çoğalmalarına dikkat edilecek olanlar İstanbul'da iş tutup geçinmeye gelenlerdir.

Evvela İstanbul, Üsküdar, Galata ve Boğaziçi iskelelerinde ne miktar hamal ve kayıkçı ve hamamlarda ne miktar tellak ve natır ve çarşı boylarındaki dükkânlarda ne miktar bekâr uşağı esnaf ve çırak vardır, İhtisap Ağalığı ile her semtin mahkemei şeriyesi tarafından tayin edilecek güvenilir kimseler ve her bir esnafın kâhyaları ve yiğitbaşıları tarafından isimleri, yüz şekilleri, vilayetleri ve kefillerinin isimleriyle yazılıp tespit edilecektir ve bu iş yapılırken eski kefaletle kalmayıp kefaletler yenilenecek, icap ederse yeniden kefilleri alınacaktır.

Tanzim edilecek olan bu defterlerin bir nüshası her semtin mahkemesinde, bir nüshası İhtisap Ağalığı'nda, bir nüshası da ait

oldukları esnaf kâhyalıklarında duracaktır (ihtisap ile kâhyalıklardaki defter, bekâr uşaklarının ahvalini kolay takip için iş üzerine tanzim edilmişti, mesela hamam uşakları defteri, hamamcılar kâhyasında, kayıkçılar defteri, kayıkçılar kâhyasında, hamallar defteri, hamallar kâhyasında ve birer nüshaları da İhtisap Ağalığı'nda. Mahkeme defterleri ayrıydı, mesela Eyüp Kadılığı sınırı içinde kaç hamam uşağı, kaç kayıkçı, kaç hamal vardır ve tabiî bunlar da yukarıdaki maddede zikredildiği şekilde tespit edilmiş olarak).

İstanbul'a izinle girilirdi

Elinde mürur tezkeresi (İstanbul sınırını geçme tezkeresi) olmayan İstanbul'a giremez.

Mürur tezkereleri, İstanbul'a gelenler tarafından geldikleri yerden, kendi vilayetlerinden alınacaktır.

Mürur tezkerelerine, gelenlerin ne için geldikleri, bir iş takibi için mi, bir iş tutmak için mi, yoksa Asakiri Mansure'ye asker yazılmak için mi, mutlaka kaydedilmiş olacaktır.

Bir iş tutmaya gelenlerin tezkeresine hangi işi tutmak için geldiği de yazılacaktır (mesela tellak mı, kayıkçı mı, hamal mı olacaktır).

Rumeli'den gelenlerin mürur tezkirelerine Küçükçekmece'deki karakolda, Anadolu'dan gelenlerinkine de Bostancıbaşı Köprüsü'ndeki karakolda bakılacaktır (bu iki nokta fetihten beri İstanbul şehrinin sınırı sayılmıştır). Bu iki karakolda Asakiri Mansure'den birkaç nefer ile ihtisap ağasının güvenilir doğru bir adamı bulunacaktır. Kendinden mevcut olup (vaktiyle bostancıbaşılığa bağlı ve bostancılar nezaretinde olan) bu iki karakoldan başka ihtisap ağasının bir güvenilir doğru adamı da Yarımburgaz'daki derbentçilerin yanında bulunacaktır.

Şehre giriş

Anadolu tarafından gelenler, Bostancıbaşı Köprüsü'nde, Rumeli'den gelenler de Küçükçekmece ve Yarımburgaz'da bulunan karakollara uğramadan ve ellerindeki mürur tezkeresini orada göstermeden İstanbul toprağına asla giremezler.

Yukarıda adı geçen üç karakoldan birine uğramadan tavukçu yolundan (patika, keçiyollarından) gelip İstanbul toprağına girenler, ellerinde mürur tezkereleri de bulunsa, haklarında cezaî işlem yapılır.

Karakollarda mürur tezkirleri dikkatle muayene olunur, sureti karakolda bulunacak bir defterin giriş tarafına aynen kaydedilir ve mürur tezkeresinin üzerine "İhtisap'a" diye yazılarak tezkere sahibine iade edilir.

Şehir sınırı karakollarına tezkeresini kayd ve üzerine havalesini yaptırtan, şehir sınırını geçip İstanbul toprağına girer ve şehre girer girmez de doğruca Çardak İskelesi'ndeki ihtisap ağası konağına giderek elindeki mürur tezkeresini gösterir.

İhtisap Ağalığı'nda da "Anadolu defteri" ve "Rumeli defteri" diye iki defter bulunacaktır. Sınır karakollarında kaydını yaptırıp gelmiş olanların mürur tezkereleri, geldiği tarafa göre bu defterlerden birine kaydedilecek, gelenin eşkali ve İhtisap Ağalığı'na müracaat ettiği günün tarihi de yazılacaktır.

Üç karakoldaki defterler her hafta sonunda İhtisap Ağalığı'na getirilecek ve ağalıktaki defterlerle karşılaştırılacaktır.

A) Ağalık defterinde isim fazlası çıkarsa (ki zayıf ihtimaldir, zira "İhtisap'a" havalesi olmadığı için kaydı sırasında tutulmuş olacaktır) sınırdan kaçak geçmiş olanlar tespit edilmiş olacaktır. Tecziye edilmek üzere aranıp bulunacaktır.

B) Karakol defterlerinde isim fazlası çıkarsa, İstanbul'a gelmiş

olması gereken adamlar ne olmuştur, nerededir, şiddetle aranacaktır.

C) Karakoldan geçiş ve ağalığa müracaat tarihleri arasında birkaç günlük fark varsa, bu adamlar bulunup bu günleri nerede geçirdikleri ehemmiyetle tahkik olunacaktır.

Bu nizamnameden evvel İstanbul'a gelmiş olan ve bundan böyle gelecek olan bekâr uşakları için, münasip semtlerine uydurularak İstanbul'da 3-4, Üsküdar, Galata ve Eyüp'te 1-2 bekâr hanı tahsis olunacaktır.

Bu bekâr hanlarında bekâr uşakları, Müslüman ve gayrimüslim diye ayırt edilmeden karışık olarak iskân edileceklerdir.

Gelenler bir işe, sanata girinceye kadar, ihtisap ağası tarafından o hanlardan birine gönderilecektir.

Şehre yerleştikten sonra ve geri dönerken

Gelenler, ağalığa ilk müracaatlarında hangi işi tutacağını kaydettirmiş olacağından, ağalıkça bir bekâr hanına gönderildikten birkaç gün sonra, evvela hemşehrisinden bir kefil bulup, ağalığa getirmeye ve onu da ismi ve şekliyle kaydettirmeye mecburdur. Bu kefilin de bir başkasının kefaleti altında olması şarttır.

Gelen bekâr uşağının yanında tüfeği, tabancası varsa, fişekleri İhtisap Ağalığı tarafından alınacak ve emaneten saklanacak, silah sahibinde kalacaktır.

Bekâr uşağı sonra hangi dükkâna, fırına gireceğini yahut hangi iskeleye kayıkçı veya hamal olacağını veyahut hangi hamamda uşak olarak işleyeceğini söyleyecek ve evvelce mürur tezkeresinin kaydedildiği yerin altına yazılacaktır. Bunun üzerine tahkik olunacak, o dükkânda, fırında, iskelede, hamamda çalışan, işle-

yenler kifayet eder sayıda ise, İstanbul'da fazla adamı yığılmaması için yeni gelen bekâr uşağı memleketine iade olunacaktır.

İhtisap ağası "İhtisabı İstanbul" diye bir mühür kazdıracaktır.

Bu nizamnameden önce ve bundan böyle İstanbul'a gelip bir işte çalışmakta olanlardan memleketine dönmek isteyenler veya yeni gelip de, gireceği işte yer bulamayıp memleketine iade olunanlar İstanbul Kadılığı'ndan dönüş için bir mürur tezkeresi alacaklardır.

İstanbul Kadılığı'ndan alınacak dönüş mürur tezkeresi de, gelirken alınan tezkerenin aynı tafsilatını ihtiva edecektir. Bekâr uşağı bu tezkereyi İhtisap Ağalığı'na götürecek, ihtisaptaki defterde kaydını bozduracak, dönüş tezkeresine de "Kaydı bozulmuştur" diye yazılacak ve ihtisap mührüyle mühürlenecektir.

Ellerinde böyle dönüş mürur tezkeresi olmayan bekâr uşaklarına, yukarıda adı geçen üç sınır karakolunda İstanbul'dan çıkış izni verilmez ve ahvalinin, çıkış sebebinin tahkiki için tevkif olunur.

Ellerinde usulünce tanzim edilmiş mürur tezkeresi olanlar mutlaka sınır karakolundan geçmeye ve orada tezkerelerini kaydettirmeye mecburdurlar.

Bekâr uşağı İstanbul'da mevud eceliyle ölürse, kefili ve çalıştığı yerin adamı İhtisap Ağalığı'na gelerek, ağalıktaki defterde adının yanına öldüğünü kaydettireceklerdir.

Sınır karakollarında, İstanbul'a girerken ve İstanbul'dan çıkarken adam başına 4, hayvan başına 2, yani piyade bekâr uşağından 4, atlı bekâr uşağından 6 para tezkere harcı alınır. Her ne sebeple olursa olsun, başka hiçbir para alınmaz.

İstanbul'da (Nefsi İstanbul, Üsküdar, Galata, Eyüp) bekâr uşaklarının ikametine tahsis olunan bekâr hanlarının ahşap hanlar olması şarttır.

Bekâr uşakları, bu hanlardan sabahları işlerine gitmek üzere çıkarlar, akşamları da belli saatlerde hanlarına dönerler.

Hanlardaki odalarında cephane, fişek saklayamazlar. Saklar ve görülür ise, han odabaşısı ve hancı derhal İhtisap Ağalığı'na ihbara mecburdur; bu gibiler hemen tevkif edilir ve cezalandırılır.

Hamal, kayıkçı vesair bekâr uşaklarının bekâr hanları dışında, şurada burada bekâr odası kurup kalmaları yasaktır (İstanbul'un türlü hadiselere, vakalara sahne olan kadimden beri pek meşhur olan bekâr odalarının bu nizamnamede kaldırıldığını görüyoruz).

Yüz ifadesinin önemi

Sınır karakollarında İstanbul'a gelen bekâr uşaklarının ellerindeki mürur tezkeresinin kaydıyla iktifa edilmeyecektir. Gelen bekâr uşağının yüzünün şekline, tavır ve hareketine, kılığına kıyafetine, bilhassa dikkat edilecektir. Askere yazılmaya veyahut bir efendi kapısında uşak olmaya veya herhangi bir iş tutmaya geliyorsa, yüzünde meymenet var mı, yok mu; hali tavrı emniyet veriyor mu yahut asker, uşak veya iş işleyecek takımından olmayıp şöyle serserice gelmiş, müfsit ve şerir olduğu şüphesini uyandırıyor mu? Şüpheli adam olduğu kanaatine varılırsa, mürur tezkeresine, "Adeta İhtisap'a", emniyet vermiyorsa "Fakat İhtisap'a" diye kaydedilecektir. Şüphe hangi noktadan ise, o hususta, İhtisap Ağalığı'na tertip edilir bir şifreye göre bir rakamla ayrıca kaydedilecektir.

Sınır karakollarından elindeki mürur tezkeresi "şüpheli" işaretiyle gelmiş olan bekâr uşağı, İhtisap Ağalığı'nda sorguya çekilir, hal ve şanı gereği gibi aydınlatılır, uygunsuzluğu meydana çıkarsa, Babıâli'ye ihbar ve oradan gönderilen adamlara teslim olunur.

Vakai Hayriye'den sonra İstanbul'daki bekâr uşaklarının haşarat ve baldırı çıplak makulesinden 20 000'den fazla bekâr uşağı, ellerine mürur tezkereleri verilerek kayıklara doldurulmuş, oradan, memleketlerine gitmek üzere Gelibolu ve İzmit iskelelerine tart edilmişlerdi. Zamanla bilhassa bunların İstanbul'a tekrar girmesi şiddetle men edilmiştir.

Adalardan gelen bekâr uşaklarının mizaçları, Anadolu ve Rumeli halkının mizacına uymaz, asla bağdaşamazlar. Bundan dolayı Adalı (Ege Adaları) bekâr uşaklarına ayrı bir han tahsis edilecektir.

Yoklamalar

İhtisap Ağalığı tarafından "hamamlar yazıcısı" diye ve "hamallar yazıcısı" diye iki memur tayin edilecektir. Bunlar iki ayda bir, iskeleleri ve hamamları teftiş edeceklerdir. Defterlerle tespit edilmemiş hamal, natır, tellak, tellak şakirdi bulduları mı, İhtisab Ağalığı'na getirecekler, kim olduğu, ne suretle girdiği araştırılacaktır. İhtisap ağasının haberi olmayarak ve kefilsiz çalışıyorsa, hamamın hamamcısı ve iskelenin hamallar kâhyası derhal İstanbul'dan tart edilecek, hamam da kapatılacaktır. Ziyade şiddet lazım geliyorsa, hamamcılar kâhyası ile hamamcılar yiğitbaşısı da cezalandırılacaktır.

Dışarıdan gelen bir bekâr uşağı kayıkçı, mavnacı, salapuryacı, ne olacaksa ve hangi iskelede işleyecekse, o iskelenin kâhyası ve işleyeceği işten kefiliyle ihtisap ağası huzurına gelip, kaydı yapılacaktır. Bunların yoklamaları da, kayıkçılar da, hamallar ve hamamlar usulüne tatbik olunacaktır.

Duvarcı, sıvacı, nakkaş ve yapı meselesi bekâr uşakları da böy-

ledir. Bu adamların defteri, mimarbaşı ağa tarafından tanzim edilip, İstanbul'un bunlardan ne miktar adama ihtiyacı olduğunu da keza mimarbaşı ağa tayin edecektir; defterin bir nüshası İhtisap'a verilecektir. Bunların ara yoklamaları da mimarbaşı ağa tarafından yaptırılarak İhtisap'a bildirilecektir. Bu bekâr uşaklarının Müslüman olanları, isimleri, eşkali vechiyesi, kefillerinin isimleriyle ve kaç nefer oldukları tespit edilerek tüccar taifesinin bulunduğu hanlarda yatabilirler. Yalnız silah bulundurmaları katiyen yasaktır.

Kayık yapıcı, kalafatçı, kürekçi, makaracı, tulumbacı esnafı arasındaki bekâr uşakları da bu usule tâbi olup, Tersane Kethüdalığı'na bağlıdırlar.

Bir efendi kapısında hizmetkâr olan taşralı yersiz yurtsuz bekâr uşakları, efendisinin kefaleti altında o çalıştığı kapıda yatıp kalkar. Kapısından çıkarıldığında, yersiz, başıbozuk kalacağından, hizmetine son veren adam, sebebini beyanla eline bir tezkere vermeye mecburdur, bekâr uşağı bu kâğıtla İhtisap Ağalığı'na müracaat eder ve yeni bir kapı bulunca, yine İhtisap Ağalığı'na gelerek öbür efendiden aldığı kâğıdı yırtırır, yeni kapısının yeni kefiline kaydettirir.

Çıkarıldığı kapıdan elinde tezkeresi olmayan hizmetkâr bekâr uşağı hanlarına kabul edilmez ve yeni bir kapıya hizmetkâr olarak giremez.

Hizmetkâr bekâr uşağı, çalıştığı kapıdan hoşnut kalmayıp çıkmak isterse, efendisinden aylık, yıllık vesair alacağı varsa ve o adam uşağından hakkı olan bu parayı ödememek için eline tezkeresini vermemek ve bu eziyet, tazyikle onu bu hakkını istemekten vazgeçirmeye çalışırsa, uşak İhtisap'a şikâyet eder; İhtisap, o efendi tüccar ise mensup olduğu lonca vasıtasıyla, memur ise, en büyük amiri vasıtasıyla bu gadrin önüne geçer.

Kürt ve Arnavutlara gelince

Arnavut ve Kürt'ün, ayaktakımının İstanbul'a yerleşip çoğalması hiçbir vakit caiz değildir. Halen mevcut olanlara ilişilmeyecek, yeniden gelenler önlenecektir.

Yedikule dışındaki salhanelerde olan bekâr uşağı Arnavutlar, kasapbaşı ağa tarafından deftere tespit edilecek, bu defterin bir nüshası, İhtisap'a verilecek, sık sık yoklanacaktır, defter fazlaları İstanbul'dan çıkarılacaktır.

Fırınlarda, dükkânlarda ve imaretlerdeki ekmekçi, simitçi ve fodlacı bekâr uşağı Arnavutlar, dükkânlardaki paçacı bekâr uşağı Arnavutlar da böyledir. İşin çevrilmesine yeterinden fazla adam bulunmamasına dikkat edilecektir.

Salhaneci, kasap, fırın uşağı ve paçacı Arnavut bekâr uşakları da, asla silah bulunduramazlar.

Mevsimlerinde zaman zaman İstanbul'a kasaplık hayvan sürüleri getiren Cihanbeyli ve Alişanlı aşiretleri Kürtlerinden gayri, bekâr uşağı Kürt tayfası hiçbir sebeple İstanbul'a giremez.

İstanbul'a erzak, odun ve kömür getiren gemi ve kayıkların reis ve tayfaları olan bekâr uşakları daima göz önünde tutulacaktır, geceleri İstanbul'da kaldıkları müddetçe gemilerinde, kayıklarında yatacaklardır. Hali, tavrı şüpheli görülenler hemen İhtisap Ağalığı'na ihbar edilecektir.

Mahalle içlerinde arka sakası yahut atlı sakalardan taşralı bekâr uşağı olanlar gece mahalleler içinde kalamazlar, bekâr hanlarında yatarlar. Ancak yangın çıktığında gece kaldıkları handan çıkıp, mahallesine kaçıp, hizmette güçlük olduğundan saka bekâr uşaklarının, mahalle imamının ve halkının kefaletiyle sakası bulunduğu mahallede bir bekâr odasında ikametine izin verilir. Fakat odalarında asla silah bulunduramazlar. Mahallelerde ihtiyaç-

tan fazla bekâr uşağı saka olamaz.

Vefa Hanı'ndaki midillicilerin nezareti ve sayısı, kiracıbaşı ağaya bırakılmıştır. Kiracıbaşı olacak adam, gayet doğru bir adam olacaktır. Midillici bekâr uşaklarından hiçbir fert, Vefa Hanı'ndan başka bir yerde kalamaz. Vefa Hanı'na midillici ve beygir sürücüsü bekâr uşaklarından gayri kimse girip çıkamaz veya bunlar münasebetsiz bir yerde tutulursa, eğer ihbar etmemişse, kiracıbaşının hakkından gelinir.

Saraçhane'deki bekâr uşağı saraçlar, kadimden beri devam edegelen nizamlarına tâbidirler. Ancak yeniçerilik zamanında Saraçhane'ye zabit girip saraç bekârlarının ahvalini teftiş edemezdi; şimdi bütün çarşılar gibi Saraçhane de, serasker paşa, İstanbul kadısı, Asakiri Mansure binbaşısı ve ihtisap ağası tarafından teftiş edilir ve içlerine saraçtan gayri bekâr tayfası karışmamasına dikkat olunur.

Uzunçarşı esnafı, destereci, eğeci, bıçkıcı, sırıkçı, kantarcı, kovacı ve at cambazı bekâr uşakları, sairleri gibi defterli ve kefilli dükkânların üstünde ve ahırlardaki bekâr odalarında kalırlar; içlerine yabancı karışmamasına, lüzumundan artık almamalarına dikkat edilir, teftişleri de sair bekâr uşakları gibidir.

Bütün bekâr uşaklarının kıyafetlerinin işlerine uygun olması şarttır. Sefihane kılık kıyafetle nümayişler katiyen yasaktır.

Nefsi İstanbul'da, Üsküdar'da, Galata'da, Eyüp'te bekâr uşakları için mevcuttan gayri han ve bekâr odaları inşası memnuyken, bir müddetten beri (yeniçerilerin azgın zorbalığı yüzünden), mülkî nizamlara bakılmayıp her tarafta bekâr odaları, bekâr hanları, üstü odalı kahvehaneler ve dükkânlar yapıldı. Bundan böyle halen mevcut olan kâgir ve ahşap hanlardan maada, yeniden bekâr hanı ve bekâr odaları yapılması kesin olarak yasak edilmiştir.

Mevcut olan bekâr odalarının tamiri lazım gelse, halen şekli ne ise muhafaza edilecek, katiyen ilave yapılmayacaktır.

Halen mevcut dükkânlar üzerindeki bekâr odalarında dükkân sahibi bekâr uşağından gayri kimse yatamaz, "Vilayetimden gelmiş hemşehrimdir veya akrabamdır" diye odasına bir nefer bekâr uşağı dahi alamaz.

Halen mevcut olup, İstanbul halkının kendilerine gelir temini için yaptırtmış olduğu bekâr odaları dükkâna tebdil edilecektir.

Metnini biraz açarak naklettiğimiz bu nizamnamenin bir maddesinde Vakai Hayriye'den sonra haşarat ve baldırı çıplak makulesi 20 000'den fazla bekâr uşağının İstanbul'dan çıkarıldığını kaydettik; bu 20 000 nefer bekâr uşağı, yeniçeri kırımının artığıdır. Vakai Hayriye üzerine yazdığı *Üssi Zafer* adındaki eserinde sahaflar şeyhizade Esad Efendi bu sürgünü şöyle anlatıyor:

"Lağımcıbaşı Dede Mustafa Ağa, bu muharrir, vezirin fermanı ile evvela Hocapaşa Hanı'ndan 200 miktarı hamal ve ırgat makulesi eşhası zaideyi yazdık ve ellerine mürûr tezkeresi verip Bağçekapısı'ndan mavnalara doldurup Üsküdar yakasına geçirdik. Sonra bu fakir, maiyetinde bir nefer mürûr tezkeresi kâtibiyle saray meydanında bir çadırda çalıştım; aynı işe bostancıbaşı da yanında bir kâtiple Yalıköşkü'ne memur edildi. İstanbul'un her tarafından takım takım devşirilen her bir nevi bekâr uşakları oralara getirilir, ellerine mürûr tezkerelerini verir, silahsız olarak Yalıköşkü'nden kayıklara doldurur, zahire nazırı da her gün gelir, kumanyalarını verir, Anadolu'dan olanları İzmit'e, Rumeli'den olanları Gelibolu'ya gönderirdik. 20 000'den ziyade adamı bu suretle İstanbul'dan tart ettik."

Bekâr uşakları üzerindeki baskı, Tanzimat devrinde kalktı. İstanbul'da zabıta vakaları da derhal arttı.

Unutmamalıdır ki, İstanbul asayiş ve inzibatının en bozuk olduğu zaman, XVIII. asrın son yıllarıyla, XIX. asrın ilk yılları içinde, Yeniçeri Ocağı'nın bir haşarat yatağı olduğu, İstanbul'daki bütün bekâr uşaklarının ocağa yazılıp yeniçeri olduğu yahut vücutları-

nın görünen uzuvlarına (el, kol, bazu, baldır) ocak nişanları dövdürerek yeniçeri taslakçısı olduğu zamandır.

Bu eli bayraklı şehir eşkıyasının yapmadığı rezalet ve melanet kalmamış, alabildiğine çoğalan ve içleri kefilsiz bekâr uşaklarıyla dolan bekâr hanları, bekâr odaları, kahvehaneler üstüne yapılan odalar birer "dârünnedvei haşarat" olmuş, kendi aralarındaki taze-rûlarla şehirlinin süflî tabakasından hiz oğlanlar ve fahişe avretler ile olan çirkin münasebetlerle kalmayıp ırz ehli hatunları ve gençleri cebren ve kahren ve hatta alenen oralara kaldırmaya başlamışlardır.

Kabul etmek lazımdır ki, fetihten Tanzimat'a kadar geçen dört asır içinde İstanbul'un asayiş ve inzibatını temin etme yolunda bekâr uşaklarına karşı pek zalimane muamelede bulunulmuştur. Yeniçeri ağası, subaşı ağası, asesbaşı ağası, bostancıbaşı ağa gibi zabıta amirleri, suçlu veya maznun, bir veya birkaç bekâr uşağını, muhakemesiz idam ettirebilmişlerdir. Bu yolda en müthiş vaka da, hicrî 934 (miladi 1528) yılında kaydedilmiştir. Kanunî Sultan Süleyman ilk yıllarında, 24 şubat 1528'de, Sultanselim Camii yanında bir eve, gece hırsızlar girmiş, ev halkını tamamen keserek, çaldıkları eşyayla kaçmışlardı. Bütün gayretlere rağmen, katil hırsızlar bulunamadı. "İstanbul'daki bekâr uşaklarının işidir" denildi, birisi hakkında şeran en küçük bir suç delili yokken mumcu, tellak, aşçı, odun yarıcı 800 nefer bekâr uşağı rastgele toplanarak çarşı boyu sokaklarda idam olundu. Bu facia, "Frenk", "Makbul" ve "Maktul" lakaplarıyla anılan Pargalı İbrahim Paşa'nın sadaretinde olmuştur. Müverrih Peçevili İbrahim bu vakayı, "Eşkıyayı öyle yıldırdı ki, ondan sonra bu makule fesat zuhur etmedi" diye bağlıyor.

Biz, bu huzurun sebebini, kendi yerine yüzlerce masumun öldürülmesine bir hırsız katilin de tahammül edememesinde görmekteyiz.

Şiddetli cezalar

Eskiden, İstanbul'un herhangi bir mahallesinde oturabilmek için kefalet şarttı. Hırsızlık işi de yersiz yurtsuz kimselerin kârı olduğundan, her vakada zabıta, bekâr hanlarını ve çarşılarda dükkân üstü bekâr odalarını arardı; yukarıda da bahsetmiştik, bir bekâr uşağı hırsızlık suçundan yakalandı mı, mahkemeye verilmez, vakanın yerine ve ehemmiyetine göre padişahın, sadrazamın, hatta zabıta amirlerinin emriyle derhal idam olunurdu.

Vakanüvis Raşid Efendi, hicri 1133 (miladi 1720-1721) vakaları arasında anlatıyor:

Hasköy'deki kiremithanenin ustalarından ve kendi esnafı arasında gayetle zengin olarak tanınmış bir gayrimüslümün evine birkaç hırsız girer, bir miktar eşya kaldırıp kaçar. Devrin padişahı Sultan III. Ahmed, "Tahtımın yanında böyle bir vaka olur mu?" diye son derece hiddetlenir, Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'ya hırsızların derhal bulunmasının ve cezalarının verilmesini emreder, hırsızlar bulunmazsa, zabıta amirlerinin ihmal ve liyakatsizlikle ceza göreceklerini bildirir.

Fatih'te, Karaman çarşısında bir dükkânda çalınan maldan birkaç şey bulunur, hırsızlık töhmetiyle bekâr uşağı bir oğlan yakalanır, delikanlı on sekiz nefer arkadaşlarını ele verir, onlar da kaldıkları bekâr hanlarında ve odalarında bulunur, çalınan eşyanın bir kısmı da onların menzillerinde çıkar. Bu on sekiz bekâr uşağı, şehrin muhtelif kalabalık yerlerinde, emsaline ibret olmak için asılarak idam olunurlar.

Kalendermeşrep divan şairlerinin "şehrengiz" adı verilen manzum risalelerle güzellikleri övülen esnaf civanlarının çoğu İstanbul'un diyar garibi genç ve dilber bekâr uşaklarıdır. Bunlar bilhassa meddah masalları kahramanları arasında bulunan sirkeci, hel-

vacı, saka, yemenici, saraç, kahveci güzelleri, dükkân üstü odalarda, kayıkhanelerde, kahvehanelerde, saraçhanelerde yatıp kalkan bekâr uşağı güzellerdir, hepsi toy, şehir oğlanları gibi yırtılmamış, açılmamış, levendane, şehbazane tavırları, mühmel kılık ve kıyafetlerinin ayrı cazibesiyle, İstanbul hanımlarını, bey, paşa kızlarını, hanım sultanları çileden çıkarıp, yalın ayaklarına düşürmüşlerdir.

Hamam çıplağı tellak bekâr uşağı on bir nefer gencin hal tercümesi de 1686-1687 arasında hamamcılar kâhyası olan Derviş İsmail tarafından *Dellaknamei Dilküşa* adını verdiği bir risalede toplanmıştır.

Bekâr uşakları arasında şehir eşkıyası tipleri de hikâye kahramanları arasına girmiştir. XVII. asır ortasında Köprülü Mehmed Paşa'nın sadaretinin ilk yıllarında geçmiş büyük bir vakayı tasvir eden, fakat en az bir asır sonra kaleme alındığını zannettiğimiz "Yelkenci Yusuf" hikâyesinin eşkıyadan Çengelköyü'nde bostan yanaşması Arnavut Deli Zeynel ile Üsküdar'da Balaban iskelesinde kayıkçı civanı hançer güzeli Mustafa'nın hamisi Ellidokuz'un Kara Bekir, Langa limanı iskelesinde kayıkçı bekâr Yedibela Ferhad bunlardandır.

Son yeniçerilerden Çardak Kolluğu çorbacısı ve halk şairi Hüseyin Ağa'nın destanlarının kahramanları da çoğunlukla bekâr uşaklarıdır. Bu destanlarda maceraları nakledilerek, güzellikleri övülmüş yüze yakın isim vardır; şaki tipi olarak da Fındıklı kayıkhaneleri üstündeki bekâr odalarında oturan ve cihana meydan okuyan hamlacı Kurdoğlu Cafer'dir; gençliği, bıçkınlık, baldırı çıplaklık yollarında geçmiş olan Galatalı Hüseyin Ağa'yı bu adam yetiştirmiştir.

Hatıraları destanlara, şiirlere, hikâyelere, vakanüvis ve müverrih kalemleriyle ve arşivdeki vesikalarla tarih kütüğüne geçmiş bekâr uşakları, büyük şehir hayatının bir hay ü huy âlemini temsil

ederler. Bu hayat, Tanzimat'tan sonra da devam etmiş, zamanımıza ulaşmıştır; fakat artık "bekâr uşağını" İstanbul'un halkından ayırt etmiyoruz.

Üsküdarlı halk şairi Vâsıf Hoca merhum şunları yazıyor:

"Eskiden bekâr uşakları ayrı bir nizama tâbi olarak bekâr hanları ile bekâr odalarında yatar kalkarmış; zamanımızda bekâr taifesi yine hanlarda, şurada burada barınırlar ama harekâtı kayıt ve şart altında değildir; taşradan aklına esen, bir mitil yorganı omuzlayınca İstanbul'a gelir, aklına estiği zaman da ekim zamanı der, harman der, kopup geldiği yere döner yahut sılaya gider; amele, irgat, rençper, kayıkçı, hamal, natır, tellak, hamurkâr, pişirici hangisine sorsanız, kendi ağzındaki sıfatı bekâr uşağıdır, 'Bekâr uşağıyım...' der.

Eski tulumbacılık zamanında, bilhassa belediye daireleri tulumbacıları hep bu bekâr uşaklarıydı. Mahalle sandıkları uşakları arasında diyar garibi bekârlar çoktu. Onlar da toplu olarak tulumbacı koğuşlarında kalırlardı.

Meşhur kantocu Peruz'a, bekâr uşağı bir tulumbacı âşık olmuştu; o zamanlar mahudenin âşıkları toplansa, tabur teşkil eder. Oğlan kaş göz yerinde, güzel, fakat yarım pabuç hırpani, yosmanın bir tebessümüne razı, hiç yüz bulmadı; bir eyyam yandı durdu, sonra ayağını tiyatrodan kesti; ayağını kesmesine sebep de Peruz'un söylediği şu kanto oldu:

'Benim adım Peruz'dur, şöhreti çok dansözüm
Sen ise tulumbacı, tutmadı seni gözüm...'

Mazlum çocuktu, bıçkın boyundan olsa, vaka olurdu. Fakat sonra öğrendik ki, yosma oğlanı sevmiş, bana yalvardı:

– Vâsıf Efendi, şairsin, ağzımdan oğlana bir şey yaz, sahnede

okuyayım, gönlünü alıp aşıkımı davet edeyim!.. Elbet kulağına gider, bekâr uşağım teşrif eder... dedi.

Kendi kantosundan mülhem olarak şu yaveyi yazdım verdimdi, sahnede okudu mu, bilmiyorum:

'Yandım tulumbacı ben aşkına yandım Allah...'

Yine o sahnelerde dinlemişimdir, kim söylerdi hatırlayamadım:

'Tarlalar otlu olur
Bekârlar bitli olur
Allah'ın hikmetinden
Güzeller dertli olur'

diye bir şey vardı."

Günümüzdeki bekâr uşakları

Zamanımızda İstanbul'a bekâr uşağı akını, üzerinde ehemmiyetle durulacak bir haldir, şehir nüfusu, iş hacmi ve insan eline ihtiyaç ile ölçüsüz, ayarsız olarak artmakta, işsiz bekâr uşaklarının çoğalması da büyük şehrin günlük hayatının huzurunu kaçırmaktadır. Manzara, Anadolu'dan bir göç halini almıştır. İstanbul bu göçlerin tek hedefi değildir, bekâr uşaklarını Ankara ve İzmir de çekmektedir, fakat en ağır yük İstanbul'un sırtına yüklenmektedir. "Gecekondular" adı altında, İstanbul'un eteklerine 2 000-3 000, hatta 10 000, hatta 25 000 evlik kasabalar eklenmiştir. Gelen bekâr uşağı, kısa bir müddet sonra ailesini de getirerek bekâr uşaklığından çıkıp, yurt değiştirmiş muhacir olmaktadır.

İstanbul'a yamanmış yeni kasabalar, su, yol, elektrik, temizlik vasıtası, emniyet bakımlarından İstanbul Belediyesi'ni ve zabıtasını bunaltacak hale gelmiştir.

Eskiden, yukarıda tafsilatıyla kaydettik, İstanbul'u bekâr uşağı akınından korumak için çok sıkı tedbirler alınmıştı. Zamanımızın kanunî mevzuatı artık aynı tedbirleri almaya imkân vermemektedir, fakat tamamen kayıtsız kalınacak bir mesele değildir; büyük cemiyet meselesi, davası olmuştur. Bu dava üzerinde kemali ciddiyetle durması icap eden ve hükûmete aydınlatıcı bilgiyi toplayacak olan müessese, İstanbul basınıdır; basın da kaygısızdır. Bu konuda ilim adamlarımızın mütalaaları tamamen meçhulümüzdür.

Bekâr uşağının evlenmesi

İstanbul'da bir iş tutmaya, para kazanmaya gelmiş bekâr uşağının büyük şehirde kefalet bağları ve bekâr nizamı denilen göz hapsi altında yaşamaktan kurtulması, bekâr hanlarından veya odalarından çıkıp, bir mahalle içine girebilmesi için sakalık veya bekçilik gibi hizmetler hariç, muhakkak evlenmesi gerekirdi. Fakat bekâr uşağı, kimseyi tanımadığı için araya, o devrin tabiriyle "oğlana babalık yapan" bir kılavuz girerdi. Kılavuz bazen bu işi hakikaten baba gibi insanî duygularla yapar, İstanbul'da bir ev açabilecek kadar para biriktirmeye muvaffak olmuş delikanlıya münasip bir kız bulur, kız tarafını da ikna eder, oğlanı bekâr hayatının türlü mahrumiyetinden ve bilhassa fuhuş yollarına sapmaktan, o yolların kötü akıbetinden kurtarırdı.

Bir bekâr uşağına bulunan kız da, ekseriya fakir ailenin evladı, hatta hem fakir, hem de bir öksüz veya yetim olurdu yahut konağın evlenme çağına gelmiş cariyesi, halayığı, beslemesi olurdu. Ki-

lavuzlar bazen de bu işi para karşılığı yapar, kılavuzluğu meslek edinmiş kimseler olurdu. Ya oğlan bunlardan birine baş vurur, münasip ırz ehli bir kız bulunmasını ister yahut kız tarafı, herhangi bir sebeple kısmeti çıkmayan kıza, bekâr uşağı taifesinden namuslu, çalışkan, çapkınlığı ve bıçkınlığı yahut herhangi bir lekesi olmayan bir oğlan bulunmasını isterdi.

Bekâr çamaşırcıları

Bekâr çamaşırcıları, İstanbul'un günlük hayatında önemli yer tutmuş esnafı arasındadır. Tanzimat'tan önceki devirde bekâr odalarıyla hanlarının bir bekâr çamaşırhanesiyle devamlı münasebeti vardı; bekâr uşağının çamaşır yıkayıp kurutmaya yer ve zaman imkânları olmadığı için haftanın tespit edilmiş bir gününde çamaşırcının hamalı, yıkanmış temiz çamaşırları getirir, parası ile kirli çamaşırları toplar giderdi. Çamaşırhaneler, çamaşırcı dükkânları, İstanbul'un ayaktakımının oturduğu semtlerde, mahallelerdeydi.

Bekâr çamaşırhanelerinde çamaşır yıkayıcı olarak çalışanlar da yine birtakım bekâr uşaklarıydı. Bekâr çamaşırı yıkayan kadınlar, artık yarı erkekleşmiş, ar damarı çatlamış soyundan mahalle karılarıydı; çamaşırları yıkadıkları bekâr uşakları ile kendileri yahut elleri altında bulunan uygunsuz kadınlar arasında fuhuş rezaletleri eksik olmazdı.

İstanbul zabıtasının yeniçeriler elinde bulunduğu ve şehir eşkıyası halini aldıkları son zamanlarında bekâr çamaşırhaneleri adeta birer umumhane olmuşlardı. Bekâr çamaşırcılarının yine bekâr uşaklarından olması, çamaşırhanelerde kadın işçi kullanılmaması, çamaşır getirme ve alma bahaneleriyle bekâr uşaklarının, çamaşırhanelere girmemeleri, bu işlerin de çamaşırhanelerin kendi adam-

larıyla gördürülmesi daima ihlal edilen nizamlardan biri olmuştur.

XVII. asır ortasında, Evliya Çelebi, bekâr çamşırcılarını, hamamcılara yamak esnaftan biri olarak gösteriyor ki şunlardır: tellaklar, natırlar, çamaşırcılar, lekeciler, kilciler. Ordu-esnaf alayını tasvir ederken, bekâr çamaşırcılarını şöyle anlatıyor ki, hepsinin erkek olduğu aşikârdır: "Dükkân 300, neferat 500. Bunlar araba üzerindeki dükkânlara esvap yıkayub sererek geçerler."

Bekâr hanları, bekâr odaları

"Fetih"ten Tanzimat'a kadar, dört asır boyunca İstanbul'da bekâr uşaklarının toplu olarak iskân edildikleri yerlere verilmiş olan isimlerdir.

Zamanımızda da, yurdumuzun herhangi bir köşesi halkından olup, iş hacmi dar olduğu için, yoksulluk içinde yaşayan ve büyük şehir İstanbul'a para kazanmak için gelenler pek çoktur; beldenin, bilhassa son yıllarda nüfusunu süratle ve gayrî tabii olarak kabartan şey, bu diyar garibi bekâr uşağı amele, irgat, işçi akınıdır. Fakat artık, "bekâr uşağı", İstanbul'da yaşayış hürriyeti tahdit edilen, kendilerini daima göz önünde, kontrol altında bulundurmak için belli, hükûmetçe tayin edilen hanlarda ve odalarda oturmaya mecbur kılan bir damga olmaktan çıkmışlardır; zamanımızın İstanbul bekâr uşakları, şehrin yerleşmiş halkından farksız, maddi imkânları ölçüsünde dilediği yerde oturmaktadır. Bir kısmı yine hanlarda, bekâr odalarındadır, fakat buralar da artık yalnız bu diyar garibi bekâr taifesinin oturduğu yer olmaktan çıkmıştır. İçlerinde şehrî bekârlar da barınmaktadır.

Eski bekâr hanlarının hepsinin isimlerini tespit edemedik. Bekâr hanı oldukları kesin olarak bilinen Vefa meydanındaki büyük

Vefa Hanı ile Sirkeci civarında Hocapaşa Hanı, Uzunçarşı'da Silahtar Hanı'dır. Vefa Hanı yıkılmıştır, en küçük bir izi bile kalmamıştır. Silahtar Hanı, içine küçük atölyeler yerleşmiş ve harap halde durmaktadır. Fakat eski bekâr odalarının dış manzarası, iç görünüşü, planı tamamen meçhulümüzdür.

Tarih kaynaklarımız arasında eski bekâr hanlarından ve bekâr odalarından bahseden tek eser, Evliya Çelebi'nin ölmez *Seyahatname*'sidir. Aşağıdaki satırlar, Evliya'dan edindiğimiz bilgidir:

"Bekâr odalarının, hâkim ve zabitleri vardır. Ancak kefili olanları odalara koyarlar; XVII. asır ortasında başlıca bekâr odaları şunlardır:

Yolgeçen Odaları: En büyük bekâr odalarıdır. 400 hücrelidir. Ama lüzumunda bin adet eli silahlı yiğit çıkarır.

Cephane Odaları: Mahmutpaşa yanında.

Pertevpaşa Hilalci Odaları: Süleymaniye'de.

Karaman Çarşısı Odaları: Kırk bekârhane.

Gedikpaşa Odaları: Gedikpaşa'da.

Azeb Odaları: Yedi adet odalardır, Unkapanı'nda.

Mercan'da Pabuççu Odaları: Sekiz adet bekâr odalarıdır.

Bir kere Kanunî Sultan Süleyman Han yeniçerilere kırılarak gazaba geldiğinde:

– Terbiyeli olun, yoksa sizi Mercan çarşısında pabuççu bekârlarına kırdırırım!.. demiş.

Bu söz pabuççu bekârlarına vardığında derakab eli mıştalı, beli puşkalı kırk bin namdar yarar fetalar 'Allah Allah!..' diyerek Babı Hümayun'dan içeriye girmiş ve bir gülbanki Muhammedî çekmişler. Süleyman Han işittiğinde, ileri gelenlerini huzuruna çağırıp:

– Nedir şehbazlarım? diye sormuş.

– Demin yeniçerileri kırdırmak için bizi istemişsiniz, ferman padişahımızındır, işte bir göz kırpması içinde kırk bin yiğit hazır

başur, eğer sabaha kalacak olursa seksen bine çıkarız, ferman buyurun!.. demişler.

Süleyman Han haz idüb:

– Benden ne diler iseniz dileyin!.. dedikte:

– Padişahım! Malımız suki sultanîde bahası malum olmak için bir pabuç ve mest yüz, iki yüz hesap ile satılsın!.. diye rica etmişler, ricaları kabul edilmiş. Birçok bekâr odaları vardır. Bunların her birinde ikişer yüz adam vardır ki, sarıcaarı erlerdir."

O tarihte İstanbul'un şöhretli bekâr odaları arasında, kendi adına nispetle anılan semtte "Saraçhane Odaları" ile Kasımpaşa'da "Debbağhane Odaları" vardı. Bunlar, bu bekâr uşaklarının hem sanatlarını işledikleri, hem de içinde barındıkları birer kışla-imalathaneydi. Evliya, Saraçhane'yi hiç tarif etmiyor, Kasımpaşa Debbağhanesi'nden ise bekâr odaları diye aydınlatmadan şöyle bahsediyor:

"Kasımpaşa'da, ezcümle debbağlar esnafı gümrah taifedir; 300 kadar büyük kârhaneleri vardır ki, her birinde yirmişer otuzar zeberdest pehlivanlar işler. Bu taife arasına bir kanlı veya hırsız girse, cümlesi başkaldırıp o mücrimi hâkime vermezler. Amma o mücrim de ölünceye dek bunların içinde halas olamaz. Bir hizmete tayin ederek sanatı öğrenir ve haramîlikten müstağni olur.

300 adet debbağ dükkânı, 50 adet tutkalcı kârhanesi, lebideryada 70 adet kirişçi kârhanesi vardır. Cümlesi bekârlar pazarıdır. Kavga oldukta, 5 000 tüvana debbağ bekâr şehbazlar çıkar ki, her biri demirden insana benzer."

Yeniçerilik ve bekâr uşakları

Evliya Çelebi'nin bu notlarından açıkça anlaşılıyor ki, bekâr odaları ve hanları bir misafirhane, otel yahut bir kışla-imalathane,

bekâr uşaklarının başına buyruk barındıkları yerler değildir. Yeniçeri Ocağı teşkilatında olduğu gibi odabaşı denilen koğuş zabitlerinin nezaretinde ve odabaşılarının da üstünde müessese amirlerinin idaresinde disiplinli yerlerdir. Kefilsiz adam alınıp barındırılmakla da, dolayısıyla yabancı, bilhassa serseri, uygunsuz güruhu, oda sakinlerinden bir bekâr uşağının misafiri olarak dahi kabul edilmemektedir. O hayatı yaşamış gibi güvenle söyleyebiliriz, bekâr hanlarının ve odalarının kapıları sabah ezanında açılmakta ve akşam namazından sonra da kapanmakta, hatta yatsı namazı handa veya odalarda kılınmaktaydı.

O sıralarda "oda", koğuş manasına kullanılırdı; bu kelimenin çoğulu "odalar" da, kışla anlamına gelirdi, nitekim İstanbul'daki iki yeniçeri kışlasının isimleri "Eski Odalar" ve "Yeni Odalar"dır.

XVIII. asırda devşirme kanunu kaldırılıp, Yeniçeri Asker Ocağı'nın kapısı herkese açılınca, hemen hepsi ayaktakımından olan, daha yerinde bir tabirle İstanbul şehrinin ayaktakımını teşkil eden bekâr uşakları, hemen yolunu bulup, ocağa yazıldılar; ocağın disiplini süratle bozularak, İstanbul'un bir eşkıya yatağı haline geldi. Bekâr hanları ve odaları da evleviyet ile, tamamen kontrolsüz, disiplinsiz, müverrih Cevdet Paşa'nın güzel tabiriyle birer "dârünnedvei haşarat" oldu. ("Dârünnedve", Peygamberimiz'in aleyhinde bulunanların toplandığı yerin adı; tezvir ve fesat erbabının meclisi.)

Son bekâr odalarının halini anlatmak için, o devri yazmış olan müverrih Cevdet Paşa'nın kendi adına nispetle anılan meşhur tarihinden iki parça nakletmekle iktifa ediyorum; hicri 1226 (miladî 1811) vakayiinden:

"Üsküdar'da Balaban İskelesi arkasında ve debbağhane civarında ve sahili deryaya yakın diğer köşe ve kenarlarda bulunan bekâr odaları, öteden beri dârünnedvei eşkıya ve erazili eşhasa me-

va olup, bu esnada bazı eşkıya, birkaç ehli ırz hatunları cebren mezkûr odalara götürmek üzere yoldan çevirecek olduklarında, Üsküdar ahalisi toplanıp kurtarmakla keyfiyeti Babıâli'ye ihbar etmeleri üzerine, bu odaların yıkılması için ferman çıkıp, bostancıbaşı, sekbanbaşı ve mimar ağa, recebin üçüncü çarşamba günü (24 haziran) Üsküdar'a geçip, iki yüz kadar bekâr odalarını yıktılar. Bazılarında çocuklu kahpeler için beşikler çıkmıştı."

Hicrî 1227 (miladî 1812) vakayiinden:

"Veba salgınının başlıca sebeplerinden birisi, fisk ve zina çok olduğundan, uygunsuz takımının oturdukları bekâr odalarının yıkılmasına ferman çıktı; kaymakam paşa, mimar ağa ve ocaklıdan bir miktar zabitan, Bahçekapısı'na gelip Melekgirmez Sokağı'ndaki kayıkhaneler üzerindeki odaların cümlesini birkaç saatte yıktılar. Kaptanpaşa'da, Galata ve Kasımpaşa taraflarındaki kalyoncu ve kalafatçı erazili odaları yıktırıldı. Bazı kâgir hanlarda olan fahişeler de çıkarılarak, odaları mühürlendi. Yıkılan ve yıkılmayıp da mühürlenen bazı odalarda, vebadan ölmüş erkeklere ve fahişelere de rastlandı."

Cevdet Paşa'nın bu fıkrası, son bekâr odalarına alenen fahişe kapatıldığını açıkça gösteriyor ve odaların umumiyetle ahşap olduğu anlaşıyor.

Yıktırılan ve mühürlenen odalardan çıkarılan bekâr uşaklarının memleketlerine sürüldüğü aşikârdır.

İstanbul'a çalışmaya gelen işçilere dair

Eliyle ve bedenen, vücuduyla iş gören adam, adamlar, bütün büyük şehirlerde olduğu gibi fetihten bu yana Türk İstanbul'un günlük hayatında da çok mühim bir yer alagelmiştir. Amele nüfusunun çokluğu, amele hayatının zapturapt altına alınarak tanzimi büyük şehrin asayişi ve inzibatı bakımından büyük bir derdi olmuştur; amelesiz İstanbul da mefluçtur.

Büyük ekseriyeti belli bir işte ihtisas sahibi olmuştur; üzerinden geniş manalı "amele" adı kalkmış, işlerine göre yeni isimler almışlardı: hamal, bahçıvan, rençper, kuyucu, fırın uşağı (hamurkâr, pişirici, pasacı), gemi adamı, deniz işçisi (tayfa, ateşçi, çımacı, kayıkçı, mavnacı, salapuryacı), hamam uşağı (natır, dellak, külhancı), resmî dairelerde, mekteplerde ve hastanelerde hademe, belediye hizmetinde çöpçü, inşaatta taşçı olmuşlardır.

Yine bir ekseriyeti amele adı altında daima bir işte çalışagelmişlerdir: yol amelesi, odun ve kömür amelesi, taşocağı amelesi, tuğla harmanı amelesi, elektrik, telgraf, telefon, demiryolu, tramvay, tersane amelesi olmuşlardır. Bir kısmı da ya kabiliyet ve ruhi intibakıyla kendisini belli bir işe bağlayıncaya kadar gençlik ve acemilik çağında yahut hiçbir zaman belli bir işe bağlanmayarak ömrü boyunca her fırsatta başka bir iş tutup çalışan amele kalmışlardır.

Hangi isim altında olursa olsun, İstanbul'un amele nüfusunun yarısından çok fazlasını bekâr uşağı teşkil eder; memleketlerinde, köylerinde, çocuk denilecek yaşta evlenmiş olanları çoktur. Çoğu evli ve hatta evlat, torun sahibidir. İstanbul'da bekâr hayatı sürerler; çalıştıkları yerlerde, kahvehanelerde, hanlarda, bekâr odalarında, fırınlarda, hamamlarda, şantiyelerde, çadırlarda barınanlar, sekizi onu bir araya gelip bir bekâr odası tutanlar ikişer üçer hatta koyun koyuna yatarlar. Yatak, çarşafsız bir şilte ile mitil bir yorgandan ibarettir ve çoğunda, yatarken üstlerinden çıkardıkları başlarının yatak altında yastık olur.

Yatak, eriyip dökülünceye kadar anonimleşir, memleketine gidenin yatağı veya müşterek yataktaki yeri bir yeni gelene devrolunur. İçlerinde titiz olanlar kendine mahsus bir yatak sahibi olmuştur, sılaya her gidiş dönüşünde yorganı şiltenin içine koyup büker, ortasından bir iple bağlayıp koltuğunda veya omzunda onu da götürüp getirir. İstanbul'da koyun koyuna yatanlar ise ve bunların arasında bilhassa askerlik çağını idrak etmemiş gençler, sılaya giderken bir yeni yatak alıp memleketine onunla döner.

Günlük hayat

İşyeri çarşı boyunda ise muayyen bir aşçı dükkânında kifafı nefs edilir. Eskiden müşterileri amele olan seyyar aşçılar, başçılar, çorbacılar, pilavcılar, kuskus pilavcıları vardı. Zamanımızda sadece köfteciler ve ciğer kebapçıları kaldı. Akşam yemekleri için yahut işyeri çarşı boyuna uzaksa, sekiz on amele bir tencereye sahiptir ve her birinin bir kaşığı vardır; aş müşterek masrafla ve azamî tasarrufla pişirilir; mevsimine göre tencerede kaynayan kuru fasulye, nohut, patates, lahana, kabaktır; et lokması, hatta kıyma

olarak pek ender karışır. Peynir, zeytin, domates, kavun, karpuz, üzüm asırlardan beri ananeleşmiş gıdaları arasındadır.

Nefislerini büyük şehrin pek çok nimetlerinden mahrum kılarak yaşarlar. Tek keyif vasıtası tütündür; çoğu tiryakidir, tütüne çocuk yaşında başlamıştır. Eskiden Köylü sigarası içerlerdi, o kalkınca yerine İkinci nevi geçmiştir. İçlerinde ruhen avare olanlar, İstanbul'un ezvakını tatma isteğini duyanlar, bilhassa buluğ çağının kamçıladığı ve yakınından bir büyüğünün baskısı altında bulunmayan gençler ilk hırsını, yalın ayağında yarım pabuç olduğu halde şatafatlıca sigaralar alıp içmekle tatmin eder ve giderek, öylesine bir girdaba sürüklenir ki, hatta elleri bir gün kana bulanır.

Çoğu, yüzde doksan beşi memleketlerinden, köyünden palaspareler içinde gelir.

Başta bir bez kasket, yağlı, yırtık, yamalı, bazılarında masallardaki Keloğlan'ın başına geçirdiği işkembeye dönmüştür. İçinde çamaşır olarak amerikanbezinden don gömlek vardır. İş başında soyunup don gömlekle, hatta yarı çıplak çalışanlar vardır: mesela kum ameleleri, paçaları diz kapaklarını bulan veya o noktayı azıcık aşan kısa donu tercih ederler, fakat asırların ananesi olarak don umumiyetle uzun paçalıdır, düğme kopup kaybolacağından, paçaları bağcıklıdır. Gömleklerin yakası da, asker gömlekleri gibi, düğme yerine bağcıkla kapalıdır. Donun üstünde bir asker pantolonu, her nevi adi kumaşlardan, çulakiden, yelken bezinden külot pantolonlar vardır; bu külot pantolonların paçalarındaki düğmeler de ekserisinde kopuktur; kıç, dizler yamalıdır, bazen yamayla kapanmayıp kaba bekâr dikişiyle tutturulmuş, her yırtık yeri, bıçak yarası izi gibi büzüktür. Yaradılışı hırpani olanlar ise yırtığı ne diker, ne de yamar, altından eti, donu görünür. Gömleğin üstünde basma veya pazen mintan yahut işporta malı frenkgömleği vardır; onlar da yırtık, yamalıdır; bir kısmı, mintanı veya frenkgömleğini

ten üstüne giyerler. Mintan-gömleğin üstünde yelek, pamuk ipliğinden kazak, bazen her ikisi birden bulunur; onlar da döküktür.

Bir zamanlar göğüs tarafına rengârenk bir kartal ve arı resmi işlenmiş kazaklar arasında "amele modası" denilecek kadar taammüm etmişti. Ceketler de son derecede perişan, lime lime, bazen muhayyilenin hududu dışında sallanır, koltuk altları tamamen sökülmüş, ceketin kolunu omuz başı tutar, bu makale için vaktiyle bu notlar toplanırken bir yapı amelesinin ceketinde 82 yama sayılmıştır; bu mozaik ceketin aslının, sağ veya sol kol mu, sırtın veya göğsün hangi parçası olduğunda tereddüde düşülmüş ve sahibinden hatın rencide edilmeden sorulduğunda, asıl ceketten sadece yakanın ense kısmındaki meşinleşmiş parça kaldığı öğrenilmişti.

İkinci Cihan Harbi'nin hatırası olarak İstanbul amelesinin sırtında montgomeri kesimi ceketler de son derece yayılmıştır. Yine son yıllarda Amerikan modası mavi bezden kovboy pantolonları da çok yayılmıştır. Bunlara mukabil Garp amelesinin iş kıyafeti olan tulum, İstanbul'daki taşralı bekâr uşağı ameleler tarafından hiç rağbet görmemiştir.

Kış mevsiminde, hatta bu mevsimin en katı zamanında palto, amele arasında nadir görülür. Kışın boyna bir atkı sarılır, eller pantolon cebine sokularak, omuzlar kaldırılarak dolaşırlar. Nadiren elden düşürülmüş lime lime trençkotlara da rastlanır. Ayaklarda bir yarım pabuç ve ekseriya bir lastik vardır; lastik yırtılarak ayakta durulamayacak hale gelinceye kadar taşınır. Ayaklar yazın ekseriyetle yalındır, yarım pabuç, lastik yalın ayağa geçirilir. Kışın tercihen kaba yün çorap giyilir; ayağa bir kere geçirilir, ayak yıkanırsa da çorap yıkanmaz, taban kirden keçe haline gelir, üst tiftikleşir, topuklar burun yırtılır, evvela başparmak, sonra diğer parmak uçları meydana çıkar, bir zaman gelir, çorap bir konçtan ibaret kalır, yine taşınır.

Bir kısmı pamuk ipliğinden, tire çorap giyer, onların da akıbeti yün çoraplar gibidir, yalnız ömürleri yün çoraplara nazaran kısa sürer.

Tasarruf meselesi

Bu hayat mihneti ve meşakkati içinde tek gaye para biriktirmektir. Cebinde meşin çantacık içinde muska gibi katlanmış kâğıt paralar ile bozukluklar, amelenin harçlığıdır; onu dahi elinden geldiği kadar harcamamaya bakar; biriken para, kolanlı bir meşin cüzdan içindedir, kolanı boyundan geçirilir, meşin cüzdan, iç gömleğin altında, tenine yapışık durur, içindekini bir Allah, bir de amelenin kendisi bilir. Başta ev ve apartman dairesi, bankaların küçük cari hesaplar sahiplerine dağıttıkları ikramiyeler, son yıllarda bu cüzdanların içinde nakit yerine bir banka defterciğinin konulmasına yol açmıştır. Büyük şehrin zabıta vukuatı arasında parasına tamaen öldürülen ameleler, işte bu cüzdanların içinde miktarı meçhul paranın kurbanı olmuş talihsizlerdir.

Bu meşin cüzdanın ağzı İstanbul'da, ancak içine para koyup yerleştirmek için açılır, içinden para almak için bir kere, sılaya gideceği sıra açılır. O zaman evvela başından ayağına kıyafetini düzer, yeni bez kasket, don gömlek, yeni çamaşır, bir şayak ceket, bir şayak külot pantolon, yine kundura veya lastik ve çorap alır. Memleketindeki en yakınlarına hediyelik alır, şeker, sabun mevcut olduğu devirde kahve de götürür, elinde tahta bir valiz ve büyükçe bir torba ve yatak dengiyle ya Haydarpaşa Garı'nda trenin tahtalı üçüncü mevkiine biner, yahut Sirkeci'de vilayetine gidecek otobüsün içinde yerleşir. Ve sılada pek az kalıp yine İstanbul'a, İstanbul'daki meşakkatli hayata koşarlar.

İstanbul'daki bekâr uşağı, hayatına öylesine alışmıştır ki, çoğu İstanbul'da yerleşmeyi düşünmez. Elazığ, Kastamonu, Sivas, Erzincan, Erzurum, Bayburt, Kargı gibi, yurdumuzun bazı kasabaları etrafındaki köyler halkı için İstanbul'da amelelik, memleketindeki geçim çarkını döndüren taşıma su gibidir. Onda biri dahi yüzme bilmeyen ve sabahtan akşama kadar denize kürek çalan Haydarpaşa ile Kadıköy arası sandalcılarının damla damla biriken paraları, Akşehir kazasının Tuzlukçu nahiyesinin Apsarı köyüne gider.

Amele, işi icabı pazar tatili yapıyorsa, o tatil gününü hemşehrilerinin çıktığı kahvehanelerde geçirir; memleketten gelen bulunur, haber sorulur; yârenlik edilir; en hurda kâğıtlarla kaptıkaçtı veya pişbirik gibi iskambil oyunları oynar. Yahut apartman kapıcısı, hastane, mektep hademesi, fırıncı, hamam uşağı, han, fabrika, şantiye bekçisi bir hemşehri görmeye gidilir; şehirde avare dolaşır, Yeni Cami civarında asker hemşehrilerle buluşulur; muhakkak ki büyük fedakârlıktır, şıpşakçılara kaptırdıkları parayla resim çektirirler. Bilhassa gençlerden yazın açıkta denize girenler olur, yüzme bilmedikleri için denizi derede çimme zannederler; her yıl birkaç garip can boğulur.

Sinema, İstanbul'da eskidikçe ihtiyaç olur; bilhassa yaz geceleri, çalıştıkları yerler civarındaki açık yazlık sinemalara ve daima en az üç beş kişilik bir grup halinde giderler, en ön sıralarda otururlar; dublaj filmleri tercih ederler. Cin gibi zeki olanlardan dahi, cehlin ve tamamen yabancısı olduğu bir cemiyet hayatını kavrayamamanın eseridir, gördüğü yabancı filmin mevzuunu kavrayabilenler enderdir.

Çamaşırlarını kendileri yıkarlar; yıkadıkları da bir don, bir gömlek, bir mintandır, temizini sırtına geçirir, sırtından çıkardığını suya vururlar.

Büyük ekseriyeti, vücudunu şeran temiz bulundurmaya dikkat eder, bu ihtiyacı duyunca, geceleri, hassaten sabahın alacaaydınlığında su dökünür.

Berbere saçları iyice uzadığı zaman giderler, sakal tıraşını kendileri yapar. Tüysüz gençler ise saç için berbere iki ayda bir uğrar. Şakaklarında ördek kuyruğu zülüfler ve enselerini tamamen kaplamış saçla girdikleri berber dükkânından makine geçmiş bir kafa ve tamamen değişmiş bir yüzle çıkarlar.

Yine büyük bir ekseriyetle cuma namazlarını muhakkak kılarlar. Oruç tutar, bayram namazlarına da muhakkak giderler.

Devamlı iş bulamayanlar her sabah, kaldıkları semtin muayyen yerlerinde toplanırlar, muhit amelenin bu sabah karargâhını bildiği için ihtiyacı olan ameleyi oradan tedarik eder. Mesela Aksaray'da son imar faaliyeti arasında yıkılan postanenin önü, Taksim'de Belediye Sular İdaresi'ne ait tesisin köşesindeki çeşme başı, Harbiye'de Pangaltı Hamamı'nın önü, Kadıköy'de Çarşıbaşı, Göztepe'de Bekçi Mehmed'in Kahvesi ile tren istasyonunun önü gibi İstanbul'da amelenin bu sabah karargâhları yüzleri aşar.

İstanbul'a yeni gelen amele çocuk veya genç, evvela bir akrabasını veya hemşehrisini bulur, onun yanında kalır, hatta yatağında, koynunda yatar, sonra kendisine bir iş bulunur. Serbest iş bulunamaz ise, yeri sağlamca bir yakını tarafından himaye edilir, iş buluncaya kadar, mesela bir hastane hademesi olan hemşehrisi delaletiyle hastanede boğazı tokluğuna hademelik yapar, yatacak yer teminiyle barınır yahut ameleye daimi ihtiyacı olan müesselere, belediyeye, demiryolları idaresine başvurur; çöpçü, muvakkat hat amelesi olur.

Başlarında o işte eskimiş bir tecrübelisi bulunmak üzere ekip halinde çalışan ameleler vardır, mesela kum ameleleri. Bir geminin tahliyesiyle kumun araba veya kamyon, kara nakil vasıtaları-

na tahmilini ambar hesabıyla alır ve on-on beş, kaç kişi çalışır ise ücreti aralarında taksim ederler. Büyük yapılarda beton dökümleri de böyledir, otuz kırk amele işi götürü olarak alır ve matlup olan süratle bildirir.

Semt semt, üzerinde hiçbir resmi sıfatı bulunmayan, fakat eskimiş ve tecrübeli, akıl başında, ırz ehli, umumiyetle hem hemşehrilerine, hem de iş sahiplerine faydalı amelebaşılar vardır; bazen onlara müracaat edilir: "Bugün su işi için şu kadar adam lazım" denilir, pazarlık yapılır, istenilen ameleyi derhal bulur, gönderir, götürür.

Amele ücret, yevmiyeleri işin mahiyetine göre değişegelmiştir; ambar hesabı, metrekare üzerinden veya götürü gündelik olarak ödenir. İstanbul'un günlük hayatında geçim endeksinin daimî yükselişiyle denk, amele yevmiyeleri de mütemadiyen yükselmiştir: götürü yevmiyeler 1950'de 100-150 kuruşken 1958'de 15 liraya çıkmıştır. Bir hakikattir ki amelenin yaşayış tarzı da yükselmiştir, kılık ve kıyafetleri pek değişmemiş, barınma, yatma şartları da eskisi gibidir, fakat ellerine geçen para çoğalmış, gıda maddelerinin dışındaki masrafları artmadığı için tasarrufları kabarmış, dolayısıyla İstanbul'a bir amele akını başlamıştır.

İstanbul'un süratle artan nüfusun büyük ekseriyetini amele teşkil etmiştir. İş hacmi de genişlemiş olduğundan gelen amele iş bulmakta güçlük çekmemektedir. Bu arada İstanbul'un tarihi boyunca görmediği geniş bir imar faaliyetine sahne oluşu, ağır makinelerin faaliyetine rağmen yüz binlerce amele eline ihtiyaç duyurmuştur.

Zamanımızdan yakın ve uzak geçmişe doğru İstanbul zabıtası tarihçesi bizim amele adı altında topladığımız bekâr uşaklarının türlü vakayiiyle doludur. Bundan ötürüdür ki fetihten itibaren Anadolu'dan ve Rumeli'den herhangi isim altında büyük şehre

amele olarak gelenler imkân ölçüsünde nezaret altında bulundurulurdu. İstanbul ve civarında çalışabilmek için zincirleme kefalet mecburiyetinden başka bir Ortaçağ müessesesi olan gedikler, bu bekâr uşağı taifesi arasından kötülük yoluna sapacakların ayaklarında kuvvetli bir bağdı. Buna rağmen bu inzibatî yasakların tatbikindeki gevşeklikler, tıynetî kötülüğe meyyal, cehli fesada inhimakini kolaylaştıran bekâr uşağı ameleler arasından birtakım şerirlerin zuhuruna yol açmıştır.

Yeniçeri ve sipahilerin çıkardıkları askerî ihtilallerde söz ayağa düşer düşmez çeşitli isim altındaki İstanbul şehri amelesi, çarşıları, pazarları ve mahalleleri yağma hususunda ve "kasık mancası" dedikleri ırz ve namusa tecavüz yolunda fırsatı ganimet bilmişlerdir.

Yeniçeri, Tersane, Tophane vesair eski asker ocaklarının disiplini bozulduktan sonra da gelen ameleler bilaistisna, büyük şehir esnafının yaptığı gibi, bu asker ocaklarından birine kaydolunmuşlar, bir taraftan inşaatta, taşocaklarında, tuğla harmanlarında çalışmışlar, limanda kayıkçılık, mavnacılık, fırınlarda hamurkârlık, pişiricilik, hamamlarda tellaklık, natırlık, çarşı ve iskelelerde hamallık, konak ve yalılarda uşaklık, hamlacılık, seyislik, bağ ve bostanlarda, değirmenlerde yanaşmalık, ırgatlık, rençperlik yaparken diğer taraftan yan semtleri yahut işlerinin yakınlığı dolayısıyla nefer olarak yazıldıkları asker ocaklarının yeniçeri, topçu, cebeci unvanlarını taşımışlar, kollarına, bazularına, baldırlarına neferi bulundukları ocağın nişanlarını dövmeyle vurmuşlardır.

Lale Devri'nin birinci faslını kapayan, Sultan III. Ahmed'i tahttan indiren ve büyük vezir Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın felaketine varan 1730 ihtilalinin ayaktakımından lideri Patrona Halil ihtilal sabahına kadar Beyazıt Meydanı'nda çalışmış Arnavut asıllı bir tellak, bekâr uşağı amele, bir hamam çıplağıydı. İhtilal-

den az sonra, bu adamı ile ayaktaşlarının idamlarını müteakip Sultan I. Mahmud'un fermanı üzerine bütün İstanbul hamamlarındaki müstahdemlerin isimlerini ve yüz biçimlerini tarifiyle tanzim edilen bir hamamlar defteri çok kıymetli ve şayanı dikkat bir vesikadır; hamam müstahdemleri arasında Arnavut olanlara kırmızı mürekkeple "Arnavut'tur" diye şerh verilmiş, o tarihten sonra Arnavutların İstanbul hamamlarına ne hizmetle olursa olsun alınmaları şiddetle yasak edilmiştir. Natır, tellak ve külhancı, hamamlarda Anadolu uşaklarının istihdamı I. Mahmud'un bu yasağından sonra başlamıştır. Mezkûr defterde külhancı, natır ve tellak, hamam uşaklarının isimleri yazılmış, altlarına lihyedar (sakallı), matruş (sakalsız), çarebru (dörtkaşlı, ter bıyıklı nevcivan) ve sabi (çocuk) diye şekil ve çağları tespit edilmiş ve sonra "topçu, cebeci, yeniçeri, kalyoncu, riyale (bu sınıftan gemi tayfası), patrona (bu sınıftan gemi tayfası)" diye nefer olarak kayıtlı bulundukları asker ocakları da gösterilmiştir. Bu defter tellak Halil'in "Patrona" lakabının mahiyetini pek aydın göstermektedir.

İstanbul zabıtası tarihçesinde bekâr uşağı ameleye karşı geçilen ilk şiddetli takip, hicrî 3 cemaziyelâhır 934 ve miladî 24 şubat 1528'de işlenmiş faili meçhul bir cinayet üzerine olmuştur.

Bir gece hırsızlar, şehir eşkıyası, Sultanselim Camii civarında bir ev basarak içinde bulunanları katlettiler ve evi soyup kaçtılar. Vakanın failleri bütün araştırmalara rağmen meçhul kaldı, nihayet karakuşi bir hükümle katillerin, şehri ırgatlık ve amelelikle dolaşan bekâr uşağı Arnavutlardan olması lazımdır denilerek ekmekçi, mumcu, tellak, aşçı ve odun yarıcı takımından sekiz yüz kişi tevkif edildi ve hepsi muhakemesiz şehrin kalabalık çarşı ve sokaklarında idam olundular. Bu vakayı kaydeden müverrih Peçevî İbrahim Efendi "Eşkıyaya baisi havf ü haşyet olup ondan sonra bu makule fesat zuhur etmedi" diyor.

Yalın ayaklılar

İstanbul'un baharı tadımlıktır, kış ile yaz arasında kaybolur. Büyük şehir ikliminin sonbaharı latiftir ve saltanatlıdır. Yaz mevsiminde ve sonbaharın tadına doyulan güneşli günlerinde, İstanbul sokaklarını her gün binlerce ayak, yalın olarak çiğner.

Başta boy boy haneberduşlar, işinin başında ve kendi muhitinde sandalcılar, kayıkçılar, mavnacılar, balıkçılar, vapur ateşçileri, yük arabacıları, bahçıvanlar, kavun ve karpuz sergilerindeki manavlar ile çırakları, limanda kayıklarla dolaşarak ızgara köftesi veya tavada palamut kızartıp satan deniz aşçıları hemen daima yalınayaktırlar.

Vapur ateşçileri ile fırın uşakları, kışın dahi ocakların cehennemî hararetinde bunalarak dışarıda nefes almaya yahut fırındaki iş fasılalarında civardaki bir kahvehaneye çıktıklarında, ortalık çakıl çakıl buzla kaplı olsa dahi, çıplak ayaklarına sadece bir takunya geçirirler.

Bilhassa yapı mevsimlerinde, yazın, kum ve kereste gemilerinden mal boşaltan kum ve kereste amelesi, istisnasız yalınayak, hatta bir iç donuyla yarı çıplak çalışırlar.

Artık tamamen tarihe karışmış olan eski mahalle tulumbacılığı iki büyük devreye ayrılır. İlk devre, ağır çardaklı tulumbacılar

devresidir, bu devrede mahalle takımlarının yeknesak bir kıyafeti yoktur, fakat, yangına, çıplak ayaklarına yemeni giyerek koşmuşlardır. İkinci devri hafif tulumbacılar devridir; bu devirde tulumbacılık adeta bir koşu sporu gibi olmuş, mahalle takımları zamanımızın futbol kulüplerinde olduğu gibi yeknesak formalar giymişler, başlarında keçe külah veya kefiye, yeknesak bir serpuş bulunmuş, fakat ayaklarından yemeniler atılarak yangına yalınayak koşmuşlardır. Hatta takımları sevk ve idareyle vazifeli ikinci reisler de dahil, kışın kar ve buz üstünde dahi yemeni giyilmemiş, ayaklar çıplak kalmıştır; morarmış, yarılmış, kanamış, fakat külhanî ihtirası İstanbul'da binlerce delikanlıyı, genç adamı, büyük şehrin bozuk sokaklarında, yanan ahşap binalardan savrulup dökülen yalımlı tahtalar ve kızgın çiviler arasında, yalama buzlar, buz gibi çamurlar içinde çıplak ayakla dolaştırmış, koşturmuştur.

Sultan III. Selim ve IV. Mustafa devirleri ile Sultan II. Mahmud'un ilk saltanat yılları, İstanbul'da yeniçerilerin en azgın zamanıdır. Yeniçeri Ocağı it, haşarat yatağı olmuştur. Büyük şehrin bütün ayaktakımı ocağa kayıtlıydı. Askerlikle ilgileri, baldırlarına, pazılarına dövmeyle yaptırdıkları yeniçeri ortalarının nişanlarından ibaret olup, işleri fisk, fuhuş ve türlü rezalet, kabadayılık yoluyla havsala dışında kepazelikti.

Bu devirdedir ki, bu güruh ile onları taklit eden İstanbul gençleri arasında "Cezayir kesimi" denilen, bir it, bıçkın modası yayılmıştı. Başa dört beş arşın boyunda kıymetli bir şal sarılırdı. Sırta bir gömlek giyilir, kollar bol yenli ve daima dirseğe kadar sıvalı, düğmeler asla iliklenmez, sine üryan, memeler muhakkak görünecekti. Göğüs kılı ise, kıllar usturayla tıraş edilir, iki meme ortasında yalnız bir tutam kıl bırakılır, onlara da birer küçük inci, boncuk geçirilip düğümlenir, adına "sine perçemi" denilirdi. Bele de baştakinin eşi şal kuşak sarılır, bir ucu yere sarkıktır; güya, levenda-

ne denilen it adımıyla yürünürken yerde sürünürdü. Kısa içdonu, üstüne de kısa diz çakşırı giyilirdi. Çakşırın da diz üstündeki don paçaları görünecek kadar kısa olanı makbuldü. Vakanüvislerin tabiriyle "itlikten kinaye" dizler, baldırlar çıplak, ayaklar da yalındı. Yalın ayaklara yağışlı günlerde, kışın, var ile yok arası, çifti elli dirhem çekmez "Galata yemenisi" geçirilirdi, bu yemenilerin yüzü gayet küçük, ayak parmaklarının yalnız tırnaklarını tutar, parmak enleri görünür, arkası da gayet kısa, topuğu hemen şöyle bitiminden tutardı. Güzel günlerde o yemeniler de giyilmez, sokaklarda yalınayak dolaşılırdı. Kışın omuzlara beyaz yünden bir Cezayir bornusu atılırdı.

Bu külhanî, bıçkın modası İstanbul'u öylesine sarmıştı ki, beyzadeler, paşazadeler dahi birer kat Cezayir kesimi esvap yaptırdılar, yanlarında yüzlerine güneş vurmasın diye şemsiye açmış lalalarla, İstanbul sokaklarında yalınayak dolaştılar, şakır şakır altın sırmalı ve inci işlemeli eyerler vurulmuş atlara yalınayak bindiler.

Berber nalınları gayet süslü yapılır, üstüne rengârenk kadifeden, som sırmadan işlemeli tasmalar takılır, hatta tasmalara küçücük aynacıklar dahi yerleştirilirdi. Eski divan şairleri arasında külhanîmeşrep olanlar, bulundukları şehirlerin esnaf civanlarının güzellerini medih yolunda "şehrengiz" denilen eserler kaleme almışlardır ve bu civanları isimleriyle, lakaplarıyla tespit etmişlerdir ki, İstanbul üzerine yazılmış nâzımı meçhul veya malum şehrengizlerin en meşhurları, Kanunî Sultan Süleyman ile oğlu ve halefi Sultan II. Selim zamanında yaşamış Taşlıcalı Yahya Bey ile Ulvî Çelebi'nin kalemlerinden çıkmıştır.

Şehrengizlerin methettikleri esnaf güzellerinin başında da bilhassa yalın ayaklı berber civanları gelir.

XIX. asrın külhanî saz şairi Beşiktaşlı Gedaî, bir berber güzelini şu pitoresk kıyafet içinde tasvir ediyor:

"İbrişim futa güzel gerçi yaraşmış beline
Sırma tasmalı nalın pâyine, mikrus eline..."

Son yeniçerilerden Yemiş iskelesinde Çardak Kolluğu çorbacısı ve halk şairi Galatalı Hüseyin Ağa da, Karagümrük çarşısındaki yeniçeri kahvehanesinde İsmail adında bir berber civanının kıyafetini şöyle tasvir ediyor:

"Külahtaki yazma Kandilli işi
Oyası biberle karanfil dişi

Mintanı güllüdür beyazlı allı
Üstünde pamuklu hırka bindallı

Trablus işi belde kuşağı
Kuşağında Bursa'nındır bıçağı

İbrişim futası tavus kuyruğu
Elinde aynası berber buyruğu

Paçalar sıvalı, ayakta nalın
Tasmalı sırçalı ayaklar yalın."

Eskiden çarşı boylarındaki dükkânlar kaldırım seviyesinde olmayıp, birkaç basamak merdivenle çıkılır, kaldırım seviyesinden daima yüksek yapılırdı. Bunun sokak tozuna toprağına karşı dükkânın temizliğini koruma bakımından büyük faydası da vardır. Eski metinlerde "dükkâna girdi" yerine "dükkâna çıktı" tabiri kullanılır. Müşteriler dükkâna girmezler, tezgâh önünden alışveriş ederler, dükkân sahipleri, çıraklar, yarenlik etmeye gelen ahbap da, ayak-

kabılarını merdiven başında çıkararak dükkâna çıkarlardı. Dükkânların hariçle daimî temasını çıraklar temin ettiği için sabahleyin işe geldikleri zaman ayakkabılarıyla beraber çoraplarını da çıkarırlar, sokak işine gönderildikleri zaman, yalın ayaklarına bir takunya geçirirlerdi.

Sultan II. Mahmud bir gün tebdil gezerken, Mısırçarşısı'nda Hamlacıbaşı'nın "Kayıklı Dükkân" diye maruf baharatçı-aktar dükkânına uğramış; dükkânın eli ayağı düzgün ve veçhen pek dilber olan Rıza adındaki çırağı da padişaha, çarşı kahvecisinden bir fincan kahve getirmişti. Nazarı dikkatini çeken bu çocuğun, kimsesiz bir garip olduğunu öğrenen Sultan Mahmud, Rıza'yı derhal Enderun'a aldırtmış, zamanla, Mısırçarşısı'nın bu yalınayak, takunyalı aktar çırağı, Osmanlı İmparatorluğu'nun seraskeri Rıza Paşa Hazretleri olmuştu.

Bir iffet ve ismet timsali olan merhum Tahirülmevlevî de, İstanbul sokaklarında yalınayak dolaşan adı meçhul güzel bir genç şanında şu nefis kıtayı ibda etmiştir:

"Etme müstağrak gubarı tîne ey nahli çemen
Busegâhı ehli dildir pâyi gülfamın senin
Basma kim toprağa çıplak nazeninim olmasın
Hâk ile alude mi azürde akdamın senin."

Fakat şairin elinde hükümdar kudreti bulunmadığı için, yapabildiği iyilik, o dilber gencin yalın ayaklarına belki bir yemeni almaktan ibaret kalmıştır.

Tekkelerde ve bilhassa mevlevihanelerde dervişler zikre, semaa, devrana yalınayak giderlerdi. Geçen asır içinde yaşamış, II. Mahmud, Abdülmecid, Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid devirlerini görmüş, bir asra yaklaşan ömrü boyunca gördüklerini

kalem diline vererek, kıymetine baha biçilmez *Hatırat* bırakmış olan bir Mevlevî, Aşçıdede İbrahim Bey, Edirne Mevlevîhanesi'nden bahsederken, şu satırları yazıyor:

"Kurban Bayramı'nın beşinci günü mevlevîhanede ayin vardı. Gördüm ki, bazı canlar tennuresini fevkalade açıyorlar, yani süratle çark ettiklerinden tennure ziyade açılıyor, ayaklar çıplak, baldır bacak şöyle dursun, hatta daha yukarı mahaller göze ilişiyor. Bu da Mevlevîlikte asla makul değildir efendim. Bu hal de bilhassa bizim canımız Şemsî Dede ve Şevket Efendi oğlumuzda oluyor.

Şemsî Dede gönüllü asker kaydolunmuştu, gündüzleri dairei askeriyede, erkânı harbiye tahrirat kaleminde hizmet ederdi, geceleri de dergâhta kalırdı; dergâh hademeliği yapardı, hatta benim hırka ve sikkemin muhafazasına memurdu. Şevket Efendi ise şubemize müdavimdi, kendisini çarpmış olan bir aşk ve alaka yüzünden dergâhı şerife girmişti. Bu gençlerin tennurelerinin fevkalade açılmamaları için şu muammayı yazıp bizim kalemdeki efendilere, "Bunu çözene bir mecidiye vereceğim!" dedim. Muamma şuydu:

Deryayı aşkta dolaşan sefaini aşkın rüzgârı şiddetleniverince yelkenleri tamamıyla dolup pupasına gidiyor ise de, öyle gemilerin direkleri çıplak bir halete girip urgan ve tayfayı perişan edecek derecesinde açılıp gösterilmesi pek de makul değildir. Azizim aheste beste olmalı."

Aşçı Dede İbrahim Bey'in Edirne üzerine tasvir ettiği şu manzara İstanbul mevlevîhanelerinde çok daha göze batacak şekilde görülmüştür. Mevlana'nın 750. ölüm yıldönümü münasebetiyle *Hayat* mecmuasında neşredilen ressam Hubert'in *Mevlevî Ayini* kompozisyonundaki genç canlar, İbrahim Bey'in Edirne'deki Şemsî Dede ile Şevket Efendisi'nin İstanbul'daki benzerleridir.

1874 yılında İstanbul'a gelmiş İtalyan edibi Edmondo de Ami-

cis, Galata Mevlevîhanesi'ndeki bir ayini, seyahatnamesinde şöylece tasvir ediyor:

"Mevlevîleri bir katar halinde görmek çok caziptir. Deve tüyü bir cüppeye sarılmışlar, başlar eğilmiş, kollar kavuşturulmuş, tatlı bir musiki kendilerine refakat etmektedir. Öyle bir musiki ki, Üsküdar mezarlıklarının servilerinde inleyen rüzgâra benziyor, gözleri açıkken insana rüyalar gördürüyor. Çevreyi bir defa döndükten sonra, mihrabın önünde ağır ve muhteşem bir hareketle karşılıklı ikişer ikişer eğiliyorlar, sonra sırtlarından canlı bir hareketle cüppelerini yere atıp, bembeyaz uzun bir tennureyle kollar açık, uçar gibi, baş bir cezbeyle yana düşmüş, çıplak ayaklarının üstünde dönmeye başlıyorlar; güzel, güzel bir sahnedir.

Bir başka gün, tekkenin bir hücresine gitmiştim, orada devrana hazırlanan yalınayak bir derviş gördüm. Uzun boylu, narin, tüysüz bir delikanlıydı. Bir aynanın karşısında beyaz tennuresinin belini kuşakla sarıyordu, bize doğru döndü ve gülümsedi. Elleri, ince vücudunun etrafında dolaşıyor, acele acele fakat tatlı bir edayla ve sanatkâr gözüyle elbisesinin her tarafını düzeltiyordu."

İsimleri tarihimize geçmiş dervişler vardır ki, kapıldıkları ilahî cezbeyle ömürleri boyunca, yaz ve kış, kar ve buz üzerinde yalınayak, yarı çıplak, hatta ana doğması üryan dolaşmışlardır ve büyük şehrin halkı tarafından yadırganmamışlardır. *Hediyetülihvan* müellifi Şeyh Nazmî Efendi, fırtınalı bir kış gecesinde, Melmed adında bir dervişin buz üstünde yalınayak, bir el şamdanıyla önüne düşerek, misafir olduğu dergâhtan evine götürdüğünü, fırtınada mumun sönmediğini, buzlara yalın ayakla basan Âşık Derviş'in terlerini sildiğini anlatır.

Keysudar Mehmed Efendi, ömrü boyunca İstanbul'da yalınayak, başı açık bir abayla, derviş meczup Ahmed Dede ise, kırk yıl ana doğması üryan gezmiştir.

İşçi statüsü

Anadolu'dan İstanbul'a çalışmaya gelen ameleler, imparatorluk devrinde, önemle üzerinde durulan bir konuydu. Taşradan gelerek hükûmet merkezine yerleşen bekâr uşakları asla başıboş bırakılmaz, çok sıkı nizamlara tabi tutulurlardı. Gereği gibi kaydını yaptırmadan şehre yerleşmek kesinlikle yasaktı.

İmparatorluğun her tarafından İstanbul'a gelen amelenin ilk kontrolü, büyük şehrin en büyük zabıta amirlerinden bostancıbaşı ağanın vazifesiydi.

Bu yolda devlet arşivinde bostancıbaşılara gönderilmiş pek çok emir, ferman vardır, mesela hicrî 1146 (miladî 1733) tarihli bir ferman şöylece yazılmıştır:

"Bostancıbaşı ağaya hüküm ki:

Anadolu ve Rumeli ve Arnavutluk canibinden bazı aslı ve vatanı meçhul kimseler gelip Sarıyer, Büyükdere, Tarabya, Yeniköy, İstinye, Belgradköyü, Bahçeköyü ve Uskumruköyü denilen yerlerdeki bostancı ve bağcıların yanlarında ücretle yanaşma olup o yol ile buralarda yerleşmişlerdir. Bu adamların kendi hallerinde durmayıp gece ve gündüz gizli veya alenen bu köyler ahalisi ve fukarasının ırzına ve malına tecavüz eder oldukları haber alınmıştır. Şeriat ve yeniçeri ustaları vasıtasıyla bu gibi adamların meydana

çıkarılıp bundan böyle kefilsiz bir ferdin bağ ve bostanlarda oturtulmaması emrolunur. Bütün amele ve ırgatların kefili alınacak ve kefil göstermeyenler İstanbul ve etrafından çıkarılacaklardır."

Burada gedik usulünü kısaca ve basit anlatmak lazımdır; bir iş ve işçi tahdididir. Amele bakımından alırsak, mesela İstanbul'un ihtiyacını karşılayan bağ, bostan, değirmen adedi, yerleri ve içlerinde çalışan amele, ırgat, yanaşma sayısıyla tespit edilmiştir. Bunun dışında hiç kimse arazisini bağ ve bostan haline koyamaz, yeni bir değirmen yaptıramaz ve buralarda tespit edilen miktardan fazla tek adam çalıştıramaz. Fevkalade ihtiyaç olursa devlet yeni bir gedik ihdas eder. Yapı amelesi, limandaki iskele, kayık ve kayıkçı sayısı, iskele, çarşı, han hamamları, fırınlar ve fırın uşakları, hamam ve hamam uşakları, her iş sahası ve işçi amele durumu böyledir. Her gedik mensupları tavır, hareket, ırz bakımından zincirleme kefalete bağlanmıştır. İnsana ihtiyaç olursa kâhyalar vasıtasıyla devlete arz edilir, taşradan gelen yeni amele, işçi ancak gediklide boşalan yerlere girebilir. Anadolu'dan gelenler Bostancıbaşı Köprüsü'nde, Rumeli'den gelenler Küçükçekmece Köprüsü'nde bunları Bostancı Ocağı kolluklarından (karakollarından) geçmeye, ne iş için geldiklerini, kefillerinin kimler olduklarını, iş bulunceya kadar nerede kalacaklarını, kefilleri malum değilse belli kısa zaman içinde kefil bulacaklarını bildirip kaydettirmeye; büyük şehrin bu hudut karakolunu geçtikten sonra da muayyen müddet içinde kefilini gösterip işe yerleştiğini bildirmeye mecburdurlar. Aksi halde kaçak sayılır ve aranıp bulunarak İstanbul'dan memleketi tarafına tart olunurdu.

Bostancı Ocağı karakollarına görünmeden ve kaydını yaptırmadan şehre girmek ağır suçtu. Gedik nizamına uygun ve kefaletle işe dahi girmiş olsa ilk yoklamada karakol defterinde adı bulunmayınca nizama karşı gelmiş kaçak, eşkıyadan addolunur.

İşinden çıkarılıp tart edilmek üzere bostancıbaşı ağaya teslim olunur, ağa eğer arzu ederse, uygunsuz güruhundan fasit ve şerir damgasıyla idam ettirir ve bu müthiş cezasından sorumlu tutulamazdı.

İstanbul'da amele sayısı tahdit edilmiş olduğu için bilhassa yapılarda adam bulmak sık sık güçleşirdi. Amele yevmiyeleri İstanbul Kadılığı tarafından hurda teferruatıyla tespit edilmişti. Amele bundan fazlasını isteyemezdi, fakat yapı sahipleri adam bulmak için el altından, tespit edilen yevmiyenin çok fazlasını verirlerdi. Nizam koyan devlet bunu yapamadığı için mirî inşaatta amele bulunamazdı. Amele hakkında hicrî 993 (miladî 1585) tarihli şu ferman bu bakımdan şayanı dikkattir.

"İstanbul kadısına hüküm ki:

Halen rençper ve neccar (dülger) taifesi binalara mübaşeret eylediklerinden âdeti kadime üzere ücretleri verilirken, bazı binaları olan kimseler ziyade akça vermekle mirî binaları bırakıp varıp ol makule yerlerde işlemekle mirî binalar muattal olduğu bildirildi.

Buyurdum ki:

Bu babda ziyade gereği gibi mukayyet olup, muhkem tenbih eyleyesin ki ruzı hızırdan kasıma varıncaya ameleye, işçiye, ırgada onar akçe yevmiye vereceklerdir. Fazla yevmiye veren bina sahipleri ve bu paraya tamah eden amele ve dülgerler, işçiler tedip olunacaktır."

Yukarıdaki bu vesika, XVI. asırda İstanbul'un halk eliyle geniş ölçüde bir imara sahne olduğunu, öylesine ki, bu arada, yine İstanbul'u imar bakımından girişilmiş büyük devlet inşaatının sekteye uğradığını öğreniyoruz.

Amele ve işçi gündelikleri nizamının tatbikine de İstanbul kadılarıyla beraber hassa mimarları başı olan zat bakardı. Hicrî 1154 (miladî 1741) tarihli bir fermanda şunlar yazılıdır:

"İstanbul kadısına ve hassa mimarları başına hüküm ki:

İstanbul ve civarında yapılan binalarda istihdam olunan dülger, taşçı, hamamcı, lağımcı, sırık hamalı ve rençper taifesinin gündelik ücretleri eskiden kalma nizamı üzere verilegelirken, az bir müddetten beri, sık sık olan yangınlar yüzünden halkın (geniş ölçüde) inşaata başlaması üzerine amele eskiden beri verilegelen gündeliklere kanaat etmemeye başlamıştır; yevmiye yetmişer, seksener akçe isteyenler olmuştur. Halka bu suretle eziyet ettikten maada sanattan haberi olmayan bazı ham elli adamlar da binaları kalp yapıp masrafın heba olmasına sebep olmaktadırlar. Bu kerre amele kalfa celp olunarak, onlarla beraber amele ücretleri ruzı hızırdan ruzı kasıma kadar en uzun günler için şöylece tespit edilmiştir:

Kalfa altmış, usta kırk beş, duvarcı kırk, lağımcı kırk, sırık hamalı otuz ve ırgat (rençper) yirmi dört akçe yevmiye alacaklardır. Ruzı kasımdan ruzı luzıra kadar da, kalfa elli beş, usta kırk, duvarcı otuz beş, lağımcı otuz beş, sırık hamalı yirmi dört ve ırgat yirmi akçe yevmiye alacaktır. Bu tayin edilen gündelikten fazla para isteyenler tecziye edilecektir."

Hicrî 1226 (miladi 1811) tarihli bir nizamnamede ise sanatkâr, amele ücretleri daha teferruatlı bir surette şu şekilde gösterilmiştir:

Dülger kalfası (mimar)	110 para
Âlâ dülger	90 para
Orta dülger	80 para
Bayağı dülger	70 para
Usta marangoz	80 para
Dülger çırağı	45 para
Sıvacı işçibaşısı	100 para
Üstat kalemkâr sıvacı	95 para
Bayağı kalemkâr sıvacı	85 para

Âlâ sadekâr sıvacı	80 para
Bayağı sadekâr sıvacı	70 para
Sıvacı çırağı	45 para
Nakkaşbaşı	100 para
Üstat kalemkâr nakkaş	95 para
Bayağı kalemkâr nakkaş	85 para
Sadekâr nakkaş	70 para
Nakkaş çırağı	45 para
Üstat camcı	80 para
Camcı çırağı	45 para
Üstat suyolcu	80 para
Lökünçü	55 para
Suyolcu çırağı	45 para
Bıçkıcı	60 para
Taş kârhanecisi	90 para
Üstat taşçı	80 para
Vasat taşçı	70 para
Taşçı çırağı	40 para
Üstat hamamcı	75 para
Hamamcı çırağı	45 para
Kurşuncu ustası	80 para
Âlâ oymacı	90 para
Vasat oymacı	80 para
Doğramacı, kafesçi, sandıkçı, kovacı	80 para
Duvarcı kalfası	80 para
Üstat duvarcı	70 para
Vasat duvarcı	60 para
Tekne taşıyıcı	32 para
Lağımcı işçibaşı	75 para
Lağımcı ustası	60 para

Kaldırımcı	60 para
Hammalbaşı	50 para
Bina hammalı	45 para
Irgatbaşı	50 para
Harççı ırgat	40 para
Küfeci ırgat	35 para
Tekneci ırgat	32 para
Vasat taşçı	70 para

Yeniçeriliğin kaldırılmasından gedik usulünün ilgasına kadar geçen devir içinde de İstanbul'da bekâr uşağı amele nüfusunun çoğalmasına kadimden beri yürürlükte olan nizamla dikkat edildi. Bir taraftan Asakiri Mansurei Muhammediye adıyla yeni ordu teşkilatı kurulur, büyük şehrin muhafazası için tesis edilmiş yeniçeri kollukları karakolhanelere tahvil olunurken, işlerine göre türlü isim altında ayrılan ve cümlesi aynı zamanda "bekâr uşağı" adıyla toplanan amele, ırgat, rençper, işçi ve uşak takımının nezaret ve teftişi İhtisap Ağalığı'na verildi.

Hicrî 1263'te (miladî 1847) İhtisap Ağalığı teşkilatı ilga olunarak vazife ve salahiyetleri şehremaneti teşkilatına devrolunurken, yani zamanımızın anladığı manada belediye teşkilatı kurulurken bekâr uşakları, amele nizamı ve işleri de şehremanetinin nezaretine intikal etti.

Esnaf nizamı

Yüzyıllar boyunca İstanbul esnafının tâbi olduğu nizamlar İstanbul Kadılığı tarafından tespit edilmiş ve esnaf kâhyaları aracılığıyla esnafa bildirilmiştir.

Devir devir, ihtiyaç görüldükçe tenbihler tazelenmiş, esnafın tenbihlere riayet edip etmediği İstanbul Kadılığı adına "ayak naibi" unvanını taşıyan bir yüksek memur, bir kadı yardımcısı tarafından teftiş edilmiştir.

Esnaf nizamlarının birer sureti de büyük şehrin diğer üç kadılığı olan Eyüp, Galata ve Üsküdar kadılıkları tarafından kendi bölgelerindeki esnafa, keza kâhyaları aracılığıyla bildirilmiştir.

Eski esnaf nizamnamelerine, zamanımızın tabiriyle "belediye zabıtası talimatnamesi" diyebiliriz.

Örnek olarak aşağıdaki satırlar hicrî 1040 (miladî 1630-1631) ve hicrî 1091 (miladî 1680) tarihli nizamnamelerden alıyorum:

Abacılar: Abanın sıkını, iyisini satacaklar.

Aşçılar: Yemekleri çiğ ve tuzlu olmayacak; kâseleri temiz ve sağlam, kazanları kalaylı, çanakları yeni ve sırçalı ve aşçının, yamağının, uşağının futaları yeni ve temiz olacak.

Bakkallar: Malın iyisini, fenasını ayırt edip satacaklar. Terazileri çok doğru olacaktır, asla eksik tartamazlar.

Berberler: Esvapları temiz, elleri ayakları temiz, usturaları keskin, peşkirleri temiz olacak.

Boyacılar: Sabit boya kullanacaklardır; boyadıkları şeyleri yol üstüne asmayacaklardır.

Börekçiler: Kıymalı börekte koyun eti kıyması kullanacaklardır; böreğin soğanı çok, eti az ve yufka arasında ekser yeri boş olmayacaktır. Yağına içyağı karıştırılmayacaktır.

Çuhacılar, kemhacılar, atlasçılar, bürüncükçüler: Çuhayı, kemhayı, atlası, bürüncüğü tespit edilmiş en ve boyda işleyeceklerdir, devletçe bildirilmiş ölçülerden eksik dokumayacaklardır.

Debbağlar (Dabaklar): Taşradan getirilmiş deriyi ve kurban derilerini işleyemezler; İstanbul mezbahalarında kesilmiş hayvanların derilerini işleyeceklerdir. İşledikleri derileri iyi pişireceklerdir, pis koku olmayacaktır.

Demirciler, kalaycılar, kazancılar: İşlerini kalp işlemeyecekler, işlerinde özür bulunmayacaktır.

Dülgerler, duvarcılar, mimarlar: İşlerinin başına gün doğarken gelecekler ve gün batmadan işi bırakmayacaklardır.

Ekmekçiler, çörekçiler: Ekmekler ve çörekler çiğ, kara, ekşi ve noksan olmayacaktır. Noksan olursa her noksan dirhem için 1 akçe ceza alınır (o devrin para değerine göre çok ağır ceza). Ekmek kepekli olmayacaktır, ekmek kepekli olursa ekmekçiye siyaset olunur (zindana atılır, idam edilir).

Esirciler: Cariyeyi ve köleyi üzerlerindeki esvapla satarlar, esirleri süslü esvapla gösterip satarlarken o esvapları soyup alamazlar. Cariyelere aklık, kızıllık sürülmeyecektir.

Eskiciler: Yamaları sahtiyandan koyacaklardır, meşin yama konulamaz ve dikişi sık dikeceklerdir.

Gömlekçiler: Dikişlerini sağlam dikecekler ve âdet üzere gömleklerin yenleri bol olacaktır.

Hallaçlar: Pamuğu iyi atacaklardır, 50 dirhem pamuk 1 akçeye atılır.

Hamamcılar: Hamamlar çok temiz, suyu mutedil, hamamın içi sıcak olacaktır. Tellaklar ellerine ayaklarına çabuk, hareketli, canlı olacaktır, gereği gibi hizmet edip muhkem kese süreceklerdir. Taslar kalaylı, peştamaller çok temiz ve sağlam olacaktır. Natırlar müşteriye temiz ve kuru futalar ve silecek vereceklerdir.

Helvacılar: Helvanın her çeşidinde balın en iyisini kullanacaklardır.

Kasaplar: Koyunu keçiden ve erkeği dişiden ayırt edip satacaklardır. Koyunun semizi saklanıp arığı kesilmeyecektir. Dükkânlarında her zaman et bulundurmaya mecburdurlar. Bunlara riavet etmeyen kasabın hakkından gelinir (zindana atılır, idam edilir).

Kaymakçılar: Kaymağa nişasta katmayacaklardır.

Keçeciler: Keçeyi çiğ bırakmayacaklardır.

Kılıççılar, bıçakçılar: Frenk demirinden kılıç ve bıçak yapıp, Şam demiri diye satamazlar, demirin cinsini bildirerek satacaklardır.

Lokmacılar: Lokmanın hamuru çiğ olmayacaktır ve balı akideli olacaktır.

Mumcular: İyi yağdan mum yapacaklardır, kokmuş yağdan mum yapılamaz.

Oduncular: Odunun boyu deve yükü olursa 4, katır yükü olursa 6 karış olacaktır. Yük, devenin ve katırın taşıyabileceği kadar olacaktır, eksik olmayacaktır.

Pabuççular: Pabuçları sağlam dikeceklerdir, miadından önce pabuç sökülürse pabuççuya dayak atılır.

Şerbetçiler: Şerbetlerin miski ve gülsuyu ve lezzeti yerinde olacak ve karlı buzla satılacaktır.

Terziler: Dikişleri sık dikecek ve esvabı vaat ettikleri günde ye-

tiştireceklerdir; ziyade iş alıp gününde yetiştiremeyen terziler tazir edilir (azarlanır, dayak atılır).

Turşucular: Turşularını iyi ve âlâ sirkeyle yapacaklardır, turşuda kepek ekşisi kullanılmayacaktır.

Yoğurtçular: Sütleri gözlenecek, su katılmış sütten yoğurt yapılmayacaktır ve yoğurda nişasta katılmayacaktır.

Çırak çıkarma

Tanzimat'tan önceki esnaf hayatında bir sanata, işe giren çırak çocuğa, delikanlıya, o sanat, iş için kabul edilmiş çıraklık müddetini tamamlayarak kalfasının ve ustasının uygun görmesiyle aynı sanata mensup bir heyet huzurunda meslekî bir imtihanla, zamanımızın diploması yerine bir peştamal kuşatılırdı. Peştamal kuşanan çırak, kalfa olur, o zaman, işin loncasında kayıtlı esnafından sayılırdı.

Esnaflık gedik usulüyle sınırlanmış olduğuna göre, müstakil dükkân sahibi usta olması bir dükkân gediğinin boşalmasına bağlıydı.

Bir kalfa, vâris bırakmadan ölen ustasının yerine yahut aynı sanat, iş üzerinde diğer bir ustanın ölümü üzerine, mensup olduğu lonca erkânınca ustalığa layık görülürse ikinci defa bir de ustalık peştamalı kuşanırdı. Esnaf arasında bu ustalık peştamalı kuşatma merasimine "çırak çıkarma" denirdi.

Çırak çıkarılan, yani dükkân sahibi olan kalfa da peştamal alırken, İslamî akide ve geleneklere dayanan esnaflık ahlak ve terbiyesinden bir imtihan verir, bu vesileyle bir nevi tarikat ayinine benzeyen merasim yapılırdı.

Tanzimat'tan önceki devirde her Müslüman esnaf zümresinin

dinî bir tarikatla yakın münasebetleri vardı. İslamî esnaf teşkilatı, İslamî akide ve geleneklere dayanan esnaflık ahlak ve terbiyesinin esasları ve peştamal kuşanma, çırak çıkarma gibi merasim, bir nevi esnaf ilmihali diyebileceğimiz kitaplarda tespit edilmişti ki, o kitaplara "fütüvvetname" adı verilmiştir. Çırak çıkarma merasimindeki imtihan, işte bu fütüvvetnamelerdeki malumat, bilgi üzerinden olurdu.

Esnaf peştamalını, hamam peştamalından ayırt etmek için, mütehassıs titiz yazarların elinden çıkmış eski metinlerde, esnafa kuşatılan peştamal, aynı anlamda "şed" kelimesiyle ifade edilmiştir. Fütüvvetnamelerde de bu kelime kullanılmıştır.

Evliya Çelebi fütüvvetnamelerin kaydı ile kendi müşahedelerini birleştirerek çırağa peştamal, şed kuşanma merasimini şöyle anlatıyor:

"Evvela o esnaf zümresinin nakibi, şakirdin (çırak) sağ elini sol eline alıp mecliste hazır olanların huzurundan geçirip seccadesinde oturan pirin önüne getirir ve:

– Esselamü aleyküm ya ehlüşşeria!.. der.

Pir de:

– Aleykümüsselam ya ehlüttarika vel marife vel hakika!.. diyerek dört kapı selamlarını ifa ederler. (Dört kapı: şeriat, tarikat, marifet, hakikat.)

Sonra şakirt besmele çekip geri geri giderek kapı yanına varır ve orada durur. Şakirdin sağ tarafında nakib, sol tarafından çavuş olduğu halde tekrar ortaya gelirler ve şakirt meclis huzurunda sanatı, işi üzerine marifetini (yaptığı bir eseri) arz eder. Makbule geçerse meclisi teşkil edenler:

– Bu zatı posta müstahak gördük. Allah mübarek eyleye! der.

Fatiha okunur. 'Allahüekber, Allahüekber' diyerek Peygamberimiz'in dört yâri aşkına zikredilir. Kerbela şehitleri ve on iki imam

yâd olunur. Nakib, yüz yetmiş tarikatın kurucularını teker teker yâd ederek ruhlarını şad eder. Sonra şakirdi ustasına teslim eder. Ustası da artık manen evladı olan şakirdini tekrar meydana getirerek kendi belindeki şeddi (peştamalı) şakirdin beline bağlar. Sağ el sağ ele, iki başparmakları dışarıda kalmak üzere biat ve ahd ederler (sadakat yemini verirler). Sonra mecliste bulunanlardan biri 'İnnellezine yübayiuneke...' ayeti kerimesini tilavet edip fatihayla merasim bitmiş olur. Pir şakirdi önüne alır ve şu nasihatte bulunur:

– Ey oğul!.. Evvela harama bakma, yalan söyleme, haram yeme, haram giyme, haram içme, ekmek tuz hakkına ihanet etme; ihtiyarları hor görme, uluların önünden gitme, sabretmesini bil, tahammül etmesini bil, bir şey koymadığın yere el uzatma, emanete ihanet etme, kanaat sahibi ol!.. diyerek bu sözlerinin kulağına küpe olması için şakirdin kulağını çekerek ensesine bir tokat atar ve:

– Gafil olma, gözünü aç, gün akşamlıdır!.. der."

Yine Evliya Çelebi, kalfayı çırak çıkarmada, dükkân sahibi usta yapmada bağlanan şed için, bunun ayrı bir tören olduğunu aydınlatmadan, belirtmeden şunları yazıyor:

"Ustanın şakirdin beline bağladığı şedden gayrı bir şed daha vardır. İpekten, kutundan, softan olan bu ikinci şed, şakirdin (şakirt kelimesi burada artık çırak değil kalfadır) beline değil, sağ koltuğu altından ve sol omzu üstünden geçirilerek hamail tarzında bağlanır. Bu şed bağlandığı zaman mecliste hazır bulunanlar:

– Yürü Allah yardımcın olsun, postun mübarek olup kazancın helal olsun! diye hayır dua ederler.

Şakir besmele çekerek kendi pirinin, nakibinin, çavuşunun ve kethüdasının ve mecliste misafir olarak bulunan sair esnaf pirlerinin ellerini öper, sonra arka arka yürüyüp kapıdan edeple çıkar ve bu mecliste bulunanlar için ziyafet verir. Benim üstatlarımdan

gördüğüm budur, fütüvvetnamede de böyle yazar."

Evliya Çelebi'nin ikinci şed tabirinden şöyle bir mana çıkarmak mümkündür: ilk sahne, bir çırağın peştamal kuşanma merasimi olmakla beraber, aynı tören kalfaya ustalık peştamalı kuşatılmasında tekrar edilerek, fakat kalfaya ikinci bir şed, peştamal da hamail gibi bağlanmaktadır.

Evliya Çelebi'nin kullandığı "post" kelimesi, dükkân, tezgâh, iş anlamındadır. Bir kalfa usta olurken fütüvvetnameyle verdiği imtihanda sorular ve cevaplar muayyen olup şunlardır:

– Eşrefi mahlukat olan benîâdemin ceddi Âdem Safiyullah'tan Hatemülenbiya Efendimiz Hazretleri'ne kadar peygamberler hangi sanatı işlediler?

– Hazreti Âdem ekinci ve çiftçiydi; Hazreti Şit kazzaz ve hallaçtı; Hazreti Hud tüccardı; Hazreti İbrahim Halep'te sütçüydü, Mekkei Mükerreme'de Kâbei Muazzama'yı yaparken mimar oldu; Hazreti İsmail avcı, Hazreti İshak çobandı; Hazreti Yusuf zindanda günlerini bilmek için saat yapardı; Zülkifl Peygamber ekmekçiydi; Üzeyir Peygamber bahçıvandı; Hazreti İşmuil tercüman, Hazreti İlyas çulhaydı; Hazreti Davud zırh, Hazreti Süleyman hurma yaprağından zenbil yapardı; Ermiya Peygamber cerrah, Hazreti Daniyal falcıydı; Hazreti Lokman hekimdi; Hazreti Yunus balıkçıydı; Hazreti Musa çoban, Hazreti İsa seyyahtı; Mefhari Mevcudat Efendimiz de mücahidi fi sebilillahtı.

– Sanat sahibi olmak için ne lazımdır?

– Söz sahibi olmak lazımdır...

– Söz kimden kaldı?

– Efendimiz Muhammed Mustafa'dan kaldı...

– Şed kimden kaldı?

– On kişiden kaldı: Hazreti Âdem cennetten çıkınca melaikelerden utanıp edep yerine incir yaprağı kuşandı; ikinci Hazreti İb-

rahim Kâbe'yi yaparken şed kuşandı, üçüncüsü Nuh Peygamber'dir ki gemi yaparken kuşandı; dördüncüsü Efendimiz'dir ki Miraç gecesi şed kuşandı, beşinciden onuncuya kadar Hazreti Ömer, Hazreti Osman, Hazreti Ali, Hazreti Hamza, Hazreti Halid bin Velid, peygamberden mezun olup şed kuşandılar...

– Şeddin manası nedir?

– Şeytanî nefis ile daim mücadele edip vesveseden kurtulmadır...

– Sanat karındaşlığı kimden kaldı?

– Hazreti Âdem'den kaldı ki Cebrail Aleyhisselam ile karındaş oldular...

– Dört kapı selamı nedir?

– Şeriat, tarikat, marifet, hakikattir...

– Marifet nedir?

– Kendi nefsindeki eksikliği bilmektir...

– Bunu bilmeyenin kazandığı para ne olur?

– Haram olur...

Evliya Çelebi kaydetmiyor. Fütüvvetnamelerde yazılıdır. Çırak oğlan kalfalık imtihanında meclis huzurına mutlaka yalın ayakla çıkardı. Eşiği atlamadan yüksek sesle şu kıtayı söylerdi:

"Eşiğimde komuşum ben can ü ser
Ta vücudum ola safi hem çü ser
Eşiğimde hacetim budur benim
Kim kılasın ben fakire bir nazer."

Sonra eşiği, önce sağ ayağını atarak atlardı ve,

"Selamü aleyküm ey erenler
Ki dünya varlığın terk edenler"

derdi. El öpmek üzere pirin (şeyhin) önüne vardığı zaman da şu kıtayı söylerdi:

"Şemi tevfiki hidayettir yüzün
Sureti Hak'tan işarettir yüzün
Ehli tevhide beşarettir yüzün
Hacc ü ihram ü ziyarettir yüzün."

Bu merasim esnaflığın tariki fütüvvet, hirfetler devrine aittir. Hiçbir kayıt olmamakla beraber loncalar devrinde terk edilmiş olduğunu zannediyoruz.

Esnafın mesire eğlenceleri

Çok eski bir gelenek olarak İstanbul esnafının hemen her zümresi yılda bir defa bütün çırakları, kalfaları, ustaları, amirleri ve ihtiyarlarıyla toplu olarak, aralarında sureti mahsusada topladıkları parayla Haydarpaşa Çayırı, Küçüksu Çayırı, Büyükdere Çayırı, Beykoz Çayırı, Florya ve Kâğıthane mesirelerine gider, çadırlar ve lonca malı vakıf mutfak ve sofra takımları götürerek bir iki gece orada kalırlar, gençler türlü oyunlar, yaşlılar türlü arifane sohbetle eğlenirlerdi. Her esnaf zümresinin her yıl aynı mesireye gitmesi de gelenek icabıydı; mesela terlikçi esnafı daima Beykoz Çayırı'na on senede, bazen yirmi senede bir mesirede 15 ile 20 gün kalırlar, zamanımızın tabiriyle çadırlı kamp hayatı geçirirlerdi.

Narh defterleri

Narh, İstanbul Kadılığı tarafından tespit edilirdi. Ana defter kadılıkta kalır, her esnaf zümresini ilgilendiren kısımlarının suretleri kâhyaları aracılığıyla o esnaf zümresine bildirilirdi.

Bazı esnaf için lüzum görülürse nizamlarına da yeni kayıtlar eklenir ve bu suretle yeni nizamname narhla birlikte bildirilirdi. Hicrî 1050 (miladî 1640) tarihli bir narh defterinden birkaç örnek alıyorum:

Hamamcılar

Hamama yıkanmak için girenden 1 akçe alınır. Kese sürünüp tıraş olandan 2 akçe alınır. Hamamcıya mürüvveten fazla para verenlere mâni olunmaz. Müşteri mürüvveten tellak ve natıra para (bahşiş) verirse hamamcı ücretini yine verecektir. Tellak ve natır bahşişi hamamcı ücretinden ayrıdır.

Müşteri fukaradan veya diyar garibi olursa ve mürüvveten bahşiş vermezse, tellak ve natır bahşiş isteyemezler.

Tellak müşterinin başını tıraş ederken kendi boynuna peştamal tutacaktır ki, teri müşteri üzerine akmasın.

Müşteri istediği tellakı hizmetinde kullanır. Müşteri tarafından istenilen tellak hizmete mutlaka gidecektir.

Müşteriye riayet edilir, temiz ve kuru peştamal ve silecek verilir.

Tellak ve natır ibrişim peştamal kullanırlar.

Müşteri yıkanıp çıktığında tellak ve natır bahşiş için müşteriyi göz hapsine alamazlar.

Kadınlar hamamında saçı topuğuna kadar inen kadınlar saçlarını leğene koyarlar, o leğenler de kurnanın yanına konulur, önüne konulmaz ve bir leğene 2 akçe alınır.

Saçı topuğuna kadar inen kadınların saçlarını örmeye 5 akçe alınır. Verirse 1 akçe daha almabilir. O kadar uzun saçı olmayan kadınlarda saç örmeye 5 akçeden az alınır.

Tosya sofundan tellak kesesi 6 akçeye. Candarlı sofunun yenisinden kadın kesesi 3 akçeye. Eski softan kese 1,5 akçeye. Keten hamam kesesi 12 akçeye.

Aşçılar ve bazı gıda maddeleri

Narh defterinde aşçılara verilen fiyatlar şunlardı:

	Akçe
Koyun yahnisinin okkası	18
Sığır yahnisinin okkası	9
Koyun kebabının 23 dirhemi	1
Koyun etinden köfte 10 dirhemi	1
Lahana sarması 20 tanesi	1
Pirinç pilavı 100 dirhemi	1
Şehriye pilavı 90 dirhemi	1
Ciğer kebabının 40 büyük lokması	1
Şişkebabının yarım ziralık bir şiş dolusu	1

Tartılı satışlar

İç manzarasının nasıl olduğu, ne tarzda döşenip dayandığı, hizmet adabının ne olduğu kesin olarak tespit edilemeyen eski aşçı dükkânlarında porsiyon usulünün kullanılmadığı aşikâr olarak görülüyor.

Yemekler umumiyetle tartıyla satılmaktadır. Şişkebabı için uzunluk ölçüsü, lahana dolması için sayı, ciğer kebabı için de büyük lokma hesabı kabul edilmiştir. Aynı defterde kasaplara ait kısımda koyun etinin okkasına 9 akçe ve sığır etinin okkasına da 4,5 akçe narh konulduğuna göre aşçı dükkânlarına etin alış fiyatına bir misli zam yapılmıştır.

Hicrî 1091 miladî 1680 tarihli bir narh defterinde de aşçı nizamı için şunlar kayıtlıdır:

Aşçıların ve çıraklarının futaları temiz ola.

Aşçı dükkânlarında Hiristiyan hizmetkâr olmaya.

Bazı gıda maddelerinin fiyatları

Aşağıdaki satırları 1050 tarihli defterden alıyoruz. 330 yıl önceki İstanbul piyasasıdır:

	Akçe
Ekmek 150 dirhemi	1
Kaba çörek 105 dirhemi	1
Yağlı çörek 80 dirhemi	1
Halka simit 90 dirhemi	1
Küçük halka 60 dirhemi	1
Börek 60 dirhemi	1
Lokma 55 dirhemi	1

Et	
Koyun eti okkası	9
Sığır eti okkası	4,5
Dana eti okkası	7
Yağ	
Tereyağının tazesi okkası	24
Tereyağı adisi okkası	16
Sadeyağının okkası	20
Kuyrukyağının okkası	14
Zeytinyağının okkası	20
Şırlağanyağının okkası	20
Çervişyağının okkası	14
Donyağının okkası	12
Kuru erzak	
Pirinç kilesi	42
Mercimek kilesi	50
Nohut kilesi	60
Sultani bakla kilesi	42
Mısır baklası kilesi	40
Karabiga baklası kilesi	38
Böğrülce kilesi	50
Balık	
Levrek ve küçük kayabalığının okkası	9
Tekirbalığının okkası	9
3 okka gelir kefalin okkası	9
2 okka gelir kefalin okkası	8
1 okka gelir kefalin okkası	7

Kalkan ve pisibalığının okkası	8
İri lüferin okkası	7
Mercanbalığının okkası	7
Kılıçbalığının okkası	4
Kırlangıçbalığının okkası	4
Uskumrunun okkası	2
İstavrit ve izmaritin okkası	2
Palamutbalığının okkası	2
Kılıçbalığı pastırması fümesi okkası	7
Yılanbalığı pastırması okkası	10
Lakerda okkası	3
Siyah hayvar okkası	20

Esnaf teftişi ve cezaları

Suçlu esnaf, dükkânının önünde falakaya yatırılır bütün çarşılının gözleri önünde dayak attırılırdı.

Esnaf ahlak ve terbiyesine ne kadar dikkat edilse, her zaman için, narha riayet etmeyen, sattığı malı eksik tartıp ölçen, iyi cins malı kötüsüyle karıştıran, satılması yasak hamı, çürük, bozuk şeyler satan, türlü türlü yoldan hilekâr, hırsız ve edepsiz esnafa her devirde rastlanmıştır.

Esnaf arasında iş, meslek dışında ahlaksızlıklar da görülmüş, rekabet, kıskançlık yüzünden birbirlerine iftiralar, sebebiyle çıkan kavgalar ve hatta kanlı vakalar, cinayetler olmuştur ki, eski zabıta sicillerinden hikâye konusu olabilecek kayıtlar vardır. Çarşılarda genç ve yakışıklı tezgâhtarların kadın müşterilere karşı tavır ve hareket ve sözle de çok mazbut olmaları zabıtaca teftiş edilmiş, o hususta yaramazlık edenler de cezalandırılmıştır.

İdare amirleri

Tanzimat'tan önceki devirde İstanbul esnafının ahvalinin teftişi, yukarıdan aşağıya şu idare amirlerinin elindeydi:

Sadrazam

Devlet merkezi İstanbul'un ayrıca valisi yoktu, İstanbul'un günlük hayatının her yönden en yetkili sorumlusu, padişahın sonsuz salahiyetli vekili olan sadrazam, hükûmet başkanıydı. Sadrazamın vazifeleri arasında İstanbul esnafının teftişi de bilhassa kaydedilmişti.

Ayak naipleri

Devlet merkezi, surlar içindeki asıl şehir, İstanbul ve Eyüp, Galata, Üsküdar olmak üzere dört kadılığa ayrılmıştı, esnafın teftişi de kadıların vazifeleri arasındaydı; fakat kadı efendiler esnafı bizzat teftiş etmez, "ayak naibi" unvanını taşıyan bir vekil kullanırdı.

Yeniçeri ağası

İstanbul'un aynı zamanda en büyük zabıta amiriydi.

İhtisap ağası

İstanbul'un yalnız esnaf teftişi için en büyük zabıta amiriydi; sadrazam her zaman teftişe çıkamayacağı için teftişlerinde hükûmeti temsil ederdi.

Kolluk çorbacıları

İstanbul'un asayiş ve inzibatı semt semt "orta" denilen yeniçeri birliklerine bırakılmıştı. Ortanın en büyük zabiti "çorbacı ağa"ydı, onlar da yalnız kendi bölgelerindeki esnafı teftişten sorumluydular.

Esnaf kâhyaları

Böylece geniş ölçüde teftişe tâbi tutulan esnafın nizama aykırı yollara sapması elbet ki, biraz zor olsa gerekti, ama her teftişte

hilekârı, edepsizi daima bulunurdu.

Hilesi, hırsızlığı, yolsuzluğu vesair uygunsuzluğu görülen, tutulan esnafa verilen cezalar dayak ve hapisti. Bozuk ve hileli tartı ve ölçü aletleri müsadere edilir, bozuk ve hileli malları da derhal imha olunurdu.

Ceza takdiri teftiş amirlerine bırakılmıştı. Eğer sadrazam bizzat teftişe çıkmış ise, dayak ve hapisle de kalmayabilir, o anda, mahkemesiz, idamı emrini de verebilirdi.

Birkaç günlük hapisler için suçlular mahkeme binaları bodrumlarına, yeniçeri kollukları bodrumlarına atılırdı. Uzun hapisler için "zindan" denilen cezaevlerini boylarlardı. Tanzimat'tan önceki devrin cezaevleri de Yedikule Zindanı, Ağakapısı (Yeniçeri Ağalığı Sarayı) Zindanı, Tersane Zindanı, Galata Zindanı ve İplikhane'ydi. İplikhane, Haliç'in bitiminde, tersane halat ve palamarlarının büküldüğü bir imalathaneydi ki amelesini ekseriya suçlu esnaf teşkil ederdi. İplikhane'de bir ay yatmak, bin tövbe etmeye kâfiydi.

Bazen de, bilhassa tüccar için sürgün cezası verilirdi; mesela Sultan II. Mahmud zamanında iki kahve tüccarı, halis Yemen kahvesine adi cins kahve kattıkları için Anadolu'ya sürgün edilmişlerdi, bir daha İstanbul'a dönmemek şartıyla.

Kahveye kahve değil, kahveye fındık kabuğu, arpa kavruğu, zeytinyağına makine yağı, kırmızı bibere tuğla tozu katan tüccarlar yakalansaydı, acaba ne ceza görürlerdi diye düşünebiliriz.

Teftişte ceza gören esnaf dayak ve hapisle de kurtulmuş olmazdı, derhal mensup olduğu tarik-lonca divanı toplanır, mensup olduğu esnaf zümresinden tart kararı verirdi.

Dayak cezası "falaka"ydı ve teftişte derhal, suçlu esnafın dükkânı önünde, halkın ve çarşılının gözü önünde tatbik edilirdi.

Ordu esnafı

Fütuhat devrinde ordunun peşi sıra terziden, hamamcı ve berberine kadar adeta koca bir çarşı yürümüştü.

Yeniçeri Asker Ocağı'nın kaldırıldığı 1826 tarihine kadar bütün zanaat ehli ve esnaf zümrelerinin tarikleri-loncaları, ordu sefere çıktığı zaman, seferin devamı müddetince ordunun ihtiyaçlarını, satılacak malların bedeli karşılığı, teminle mükellefti.

Bir taahhüt işi olarak değil, seferin devamı müddetince ve sefer yolu boyunca, zanaat ehli ile esnafın günlük işi olarak.

Şöyle ki, zanaat ehli ve esnaf, Türk ordusunun seferi kadrosunda müstakil ve önemli bir birlik teşkil ederdi. Ordunun peşi sıra, aylarca süren, yıllarca süren sefer yollarında bir çarşı yürürdü.

Ordu esnafının büyük kısmı İstanbul esnafı arasından seçilirdi. Sefer yolunda bir noksanlık görülürse, ilk büyük konak yeri olan Edirne'de tamamlanır, bir kısım ordu esnafı da oradan alınırdı.

Ordu esnafı, her esnaf zümresinin kendi tarik-loncası tarafından tayin ve tespit edilirdi. Seferli seçilen esnafın gitmesi mecburi değildi, kabul eden giderdi. Sefere çıkan orduda zanaatını işlemek veya mal satarak ticaret etmek elbet ki tehlikeliydi, fakat nimetleri de o derecede çoktu, şöyle bir sermayeyle gidenler zengin olarak dönerlerdi.

Bir hasna ve müstesna...

Ordu esnaflığı avamî tabiriyle bir bakıma "tatlı iş"ti, zaferlerde büyük ganimetlere konarlardı. Asker delinmiş çizmesini atar, çizmeciden bir çift yeni çizme alır, bedeli olarak da hissesine düşen esirlerden "Bir hasna ve müstesna cariyei peripeyker veyahut bir gulamı simendam" verirdi.

Bir bakıma da çok tehlikeliydi, yine avamî tabiriyle bir "can pazarı"ydı, bozgunlarda bütün mallarını, dükkân-çadırlarını, düşmandan evvel, düşmana kalmasın diye bozguna uğramış asker yağma ederdi.

Ordu esnafı sefere pek tabiîdir ki pür silah giderdi. İcabında cenk saflarına girerlerdi. Bundan ötürüdür ki ordu esnafının, esnaf ve zanaat ehlinin sefer meşakkatlerine dayanacak yaşta olmaları gerekirdi. Bilhassa Fütuhat devrinde ordunun peşi sıra terzisinden, aşçısından, bakkalından, kasabından hamamcısına, berberine varınca, tekrar ediyorum, bir büyük çarşı yürümüştür; malları ve konak yerlerinde dükkân olarak kullanacakları çadırları develere, katırlara, arabalara yüklenmiş, koca bir çarşı.

Hamam, yalnız Türk ordusunda vardı

Mesela hamamcılar, büyük hamam çadırlarını ve su kazanlarını ve hamam takımlarını develer üstünde götürürler, konak yerinde iki üç hamam çadırı derhal kurulur, ateşler yakılıp kazanlarla su kaynatılır ve asker, hamam parasını vererek seferli tellaklar tarafından yıkanırdı. O devirler için hamam, yalnız Türk ordusunda görülen bir şeydi. Hamam, sadece vücut temizliği için değil, şeri temizlik için lüzumlu görülmüştü. O devirde gusül abdesti almamış bir

Müslüman günlük işine başlayamazdı, hele gazaya giden bir Müslüman asker için bu seyyar ordu hamamları çok lüzumlu görülmüştü.

Diğer esnaf için de bir örnek verelim, mesela hicrî 1213 (miladî 1799) tarihli bir fermanla ordunun esnaf ihtiyacı şöyle tespit edilmiştir:

8 çadır kavaf, ayakkabıcı
6 çadır berber
4 çadır ekmekçi
4 çadır saraç
4 çadır bezzaz
4 çadır attar
4 çadır arpacı
4 çadır nalbant
4 çadır bakkal
3 çadır çamaşır yıkayıcı
3 çadır terzi
3 çadır semerci
2 çadır yaş yemişçi
2 çadır demirci
2 çadır tüfek kundakçısı
2 çadır kılıççı
2 çadır tabancacı
2 çadır mumcu
2 çadır yaycı
2 çadır hallaç
2 çadır kasap
1 çadır kalaycı
1 çadır aşçı
1 çadır kazancı
4 çadır eskici

Seferli esnaf, ordunun İstanbul'dan ayrılacağı gün büyük şehir halkına pek şatafatlı, tantanalı bir alay gösterirdi, zamanımız tabiriyle bir geçit töreni (resmi geçit) yapılırdı. Evliya Çelebi, Sultan IV. Murad'ın Bağdat Seferi münasebetiyle yapılan alayı pek canlı anlatıyor. O törenlere de "ordu esnafı alayı" denilirdi.

Ordu esnafı alayı

Alay, Sirkeci'den başlar, Alemdar, Divanyolu, Beyazıt, Aksaray, Şehremini, Topkapı'dan geçip Davutpaşa Kışlası'nda son bulurdu.

Ordunun İstanbul'dan sefere çıkacağı gün tertip edilen "ordu esnafı alayı"na yalnız sefere giden esnaf değil, onları uğurlayan bütün İstanbul esnafı da katılırdı. Bu alaylar o kadar tantanalı olurdu ki sabahın erken saatinde başlar ve akşama kadar devam ederdi, bütün İstanbul halkı ordu esnafı alayını seyir için alayın geçeceği yollara dökülürdü.

Alay Sirkeci civarında Demirkapı'dan başlar, saray avlusu duvarı boyunca ilerleyerek Soğukçeşme, Alemdar Caddesi, Divanyolu, Beyazıt, Aksaray, Şehremini, Topkapı üzerinden şehir dışına çıkar ve Davutpaşa Kışlası-Sarayı önünde sona ererdi. Ordu ve ordunun peşindeki seferli esnaf bir gece Davutpaşa sahrasında kalır, ertesi gün de Edirne yoluna çıkardı.

Alay Köşkü'nden seyir

Padişah ordu esnafı alayını, Soğukçeşme'de sarayın şehir içine bakan tek binası olan bir köşkün penceresinden seyrederdi ki o köşke de bu münasebetle "Alay Köşkü" adı verilmişti.

XVII. yüzyıl ortalarında Evliya Çelebi, Sultan IV. Murad'ın Bağdat Seferi münasebetiyle yapılan büyük bir ordu esnafı alayını çok canlı olarak tasvir eder.

O alayda da, seferli esnaf yanında diğer bütün İstanbul esnafı geçmişti. Biz Evliya Çelebi'den ancak iki üç sahne nakletmekle yetineceğiz.

"Mezar kazıcılar esnafı:

Pirleri kardeşi Habil'i öldüren Kabil'dir. Cümle kanlıların da piridir. Alayda pür silah, ellerinde kazma kürek ve dillerinde Süphanallah ile geçerler. Salih kimselerdir, seferlere memur olurlar, lüzumlu esnaftır ki işleri gazada şehitleri defnetmektir.

Nasıl geçerlerdi?

Hamamcılar esnafı:

Hamamcılar zengin ve salih kimselerdir, alayda pür silah atlar üstünde geçerler. Adamları arabalar üstünde keçeden hamamlar kurup ve keçelerin üstünü müdevver camlarla tezyin edip:

– Gel al, Vefa Hamamı'na hayatım!..

– Gir al, Hacıkadın Hamamı'na hanım!..

– Gör al, Çinili Hamam'a sultanım!.. diye simin ve üryan tellakları bağrışarak geçerler.

Tellaklar, bellerinde ibrişim peştamalları, kâküllerini perişan ederek ellerinde keseler ve miskli sabunlarla birbirlerine kese sabun sürerek geçerler.

Natırlar da bellerinde peştamalları, peştamallar üzerine kılıçlarını kuşanıp ayakları baldırları çıplak, ayaklarında şimşir, abanoz, sedefkâri nalınlarla pür silah geçerler.

Hamamcıların piri Muhsin bin Osman, tellakların piri Ubeydi

Mısrî ve natırların piri Mansur bin Kasım'dır.

Sakalar:

Arkalarında kırbaları pür silah piyade olarak geçerler. Seferde lüzumlu esnaftır, cümle gazilere:

– Sebil! Sebil! İçene rahmet... Sebil!.. diye su dağıtıp hayat bahşederler. Pirleri Ebülkevser Şad el-Kürdî'dir..."

Tarihimizde ordu esnafının unutulmaz muhteşem hatırasıdır:

Devrin padişahı Sultan III. Mehmed'in de bizzat iştirak ettiği Eğri Seferi'nde Haçova Meydan Muharebesi'nin ikinci günü, 26 ekim 1596, Türk ordusunun sağ kanadı bozguna uğradı, kaçan o birliklerin peşinden düşman kuvvetleri gerideki Türk ordugâhına, bu arada kumandan, vezir çadırlarına, hatta padişahın otağı ile ordunun hazine çadırına daldılar. İşte bu müthiş manzara karşısında az daha gerideki ordu esnafının kurduğu yüzlerce çadırlık ordu çarşısından üç binden fazla esnaf, ellerine silah olarak ne geçerse kavrayıp düşman üzerine atıldı, bazılarının elinde ocakların altından çekilip alınmış uçları ateşli, alevli odunlar bile vardı. Öylesine müthiş bir saldırı oldu ki, az önce kaçan kıtaları kovalayan düşman ters yüzüne döndü ve bir an içinde meydan muharebesinin kaderi değişerek parlak bir Türk zaferiyle sona erdi; kısa bir zaman içinde cenk meydanında 50 000 düşman cesedinin yattığı görüldü, düşmanın 100 topu ve 10 000 duka altını bulunan ordu hazinesi de Türklerin eline geçmişti.

Saray düğünlerinde esnaf alayları ve esnafın düğün hediyeleri

Tanzimat'tan önceki devirde, bir imparatorluk geleneği olarak, padişah evlatlarının doğumunda, padişah oğullarının sünnet düğünlerinde ve padişah kızlarının da evlenme düğünlerinde üç gün üç gece, yedi gün yedi gece, on beş gün on beş gece süren şenlikler, şehrayinler (donanma) yapılır, esnaf tarikleri-loncaları da temsil ettikleri esnaf zümreleri adına düğün hediyeleri hazırlar ve İstanbul'da büyük bir esnaf alayı tertip edilerek, hediyeler o alayda halka da gösterildikten sonra sarayda özel memuruna teslim edilirdi.

Padişah oğullarına evlenme düğünü yapılmazdı. Delikanlı prens kendisine verilmiş cariyelerden hoşuna gidenleriyle yatar, prensin koynuna bakire olarak konulan cariye prensten gebe kaldıktan sonra şerî nikâh kıyılır, haseki unvanını alırdı; "haseki", Saray mensupları ağızında zevce anlamındaydı.

Ya bir prensin, şehzadenin sünnetinde veya bir padişah kızı sultanın evlenmesinde yapılmış büyük Saray düğünlerinin bir kısmını zamanın vakanüvisleri (devlet tarihini yazmaya memur edilmiş kimseler) vakayinamelerine kaydetmişlerdi. Bazı Saray düğünleri üzerine de, Saray'la yahut zamanının sadrazamıyla yakın münasebeti olan yazarlar ve şairler "surname" veya "viladetname"

gibi isimlerle sırf o düğünü tarif eden eserler yazmışlardır. Bu eserlerden iki tanesi de pek meşhurdur: Sultan III. Ahmed'in oğullarının sünnet düğünü için devrinin ünlü şairi Seyyid Vehbî tarafından yazılmış *Surnamei Hümayun* ile Sultan III. Mustafa'nın kızı Hibetullah Sultan'ın doğumu münasebetiyle devrin sadrazamı Koca Ragıb Paşa'nın bendelerinden ünlü şair Haşmet'in kaleme aldığı *Viladetnamei Hümayun*.

On beş gün on beş gece

Seyyid Vehbî'nin bahsettiği sünnet düğünü on beş gün on beş gece, Haşmet'in anlattığı doğum şenlikleri de yedi gün yedi gece sürmüştü.

İstanbul'da yapılmış en büyük esnaf alayı da 15 zilkade 1132 (20 eylül 1720) bir çarşamba başlamış olan o sünnet düğününde gösterilmiştir.

Sünnet düğünü yeri olarak Okmeydanı seçilmişti. Padişahın Süleyman, Mehmed, Mustafa ve Bayezid adında dört şehzadesi ile sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın oğlu Mehmed Bey ve onların yanı sıra İstanbul halkından 5 000 fakir çocuk sünnet edildi.

O sünnet düğününün on beş günlük hikâyesi, bir günlük gazete için ayrıca meraklı bir tefrika konusudur.

Esnaf alayı düğünün altıncı günü başlamıştı ve düğünün sonuncu gününe kadar İstanbul esnafı her gün takım takım alay gösterip geçmişlerdi. Her esnaf zümresinin kâhyaları ve yiğitbaşıları ile ileri gelenleri padişah huzuruna çıkarıldılar; otağı hümayununda taht üstünde oturan padişahın taht saçaklarını öperek hürmet ve tebriklerini arz ettiler ve hediyelerini düğünü idareye memur "suremini efendi"ye teslim ettiler.

Esnafın hediyeleri

Kasımpaşa'da tersane önünden başlayarak Okmeydanı'na kadar yürüyen esnaf zümrelerinin her birinin ayrıca oyuncuları ve saz takımları vardı; alayda sazlar çalınarak ve köçekler, çengiler oynatılarak geçmişlerdi. Bazı esnaf da kendi işleriyle ilgili gösterilerde bulunmuştu, mesela kasaplar, önlerine boynuzları altın yaldızlı bir koç ve kuzu sürüsü katmış, koçların ve kuzuların bellerine birer gümüş hançerli altın kemer bağlamışlardı. Mumcular bir araba üstünde kukla oynatmışlardı. Yeni Bedestan esnafı muazzam bir fil sureti yapmışlar, üstüne bir köşk kurmuşlar, içine de güzel bir erkek çocuk oturtmuşlardı; filin yanı sıra da omuzlarında çeşit çeşit kumaş toplarıyla bedestan tellalları yürüyordu. Esnaf zümrelerinden gelen düğün hediyeleri şunlardır:

Kasaplar:

1 gümüş buhurdan, 1 gümüş gülabdan, 1 gümüş leğen ibrik, 1 gümüş abdest ibriği, 1 gümüş tepsi.

Mumcular:

Üstünde miskli anberli balmumlarıyla üç okka ağırlığında 1 gümüş şamdan ve 1 gümüş fitil makası.

Yeni Bedestan esnafı:

Minekârî bir tahtırevan, üzerinde 13 parça orta büyüklükte zümrüt ve küçük elmaslar bulunan bir kuşak, iki büyük fağfurî kâse ve hoşaf tabağı.

Değirmenciler:

8 çift Bursa işi altın tel işlemeli yastık, 2 gümüş şamdan, 2 gümüş tepsi, 2 gümüş buhurdan, 2 gümüş gülabdan.

Kebapçılar:

1 gümüş buhurdan, 1 gümüş gülabdan, 1 gümüş leğen ibrik, 1 gümüş tepsi.

Debbağlar (Dabaklar):

1 gümüş kahve ibriği, 2 gümüş ibrik, 2 gümüş leğen.

Berberler:

1 gümüş leğen, 1 gümüş tepsi, 1 sırmalı bohça, altın işlemeli bir berber peşkiri.

Saraçlar:

1 gümüş leğen ibrik, 1 gümüş gülabdan, 1 gümüş tepsi, 2 gümüş çiçek (biblo).

Çadırcılar:

Dışı yeşil ve al atlastan, içi İstanbul dibasından yapılmış, içinde 4 adet nakışlı sütun bulunan bir çadır.

Kavaflar:

İnci ve zümrütle bezenmiş 2 çift çizme, inci işlemeli ve sırmalı Çerkez filarları, yemenileri, 1 gümüş tepsi.

Bakkallar:

2 gümüş şamdan, 1 gümüş sini, kıymetli kumaşlar, gümüş çiçekler.

Kavukçular:

Toplarla kıymetli kumaşlar.

Yorgancılar:

1 gümüş leğen ibrik, 1 gümüş tepsi, 1 kapaklı gümüş tas, atlas ve bürüncük üzerine sırma işlemeli 4 yorgan.

Eski Bedestan esnafı:

4 top ağır atma altın telli bürüncük, 3 gümüş sürahi, 1 gümüş tepsi.

Esirciler:

Kıymetli esvaplar giydirilmiş ikisi de aşırı derece güzellikte 1 köle (oğlan), 1 cariye (kız).

Hallaçlar:

Sırmalı nefis bir yastık.

Kuyumcular:

Elmas yakut ve incilerle bezenmiş 1 yelpaze, elmaslı yakutlu murassa 1 çalar saat, 1 gümüş şamdan, 1 gümüş tepsi, 2 gümüş kâse, 2 gümüş maşrapa, 2 gümüş ibrik, 1 gümüş buhurdan, 1 gümüş gülabdan.

Kazazlar (İpekçiler):

1 mücevherli incili çapraz, 1 mücevherli kuşak, 1 mücevherli sırmalı kolan kuşak.

Bezzazlar:

Altın işlemeli 1 bohça, 1 top altın işlemeli kadife, 2 top altın telli kumaş, 4 hünkâr sarığı, 3 top âlâ bez, 2 top mirzaî bez, 1 kılaptan atlas bohça.

Aşçılar:

1 gümüş leğen ibrik, 1 gümüş maşrapa, içi Yemen kahvesiyle doldurulmuş 1 gümüş ibrik.

Terziler:

1 gümüş matara, 1 gümüş şamdan, 1 gümüş fitil makası, 1 gümüş kahve ibriği, 1 gümüş buhurdan, 1 gümüş gülabdan.

Çakşırcılar:

1 gümüş gülabdan, 1 gümüş şamdan, 4 çift gümüş kundura nalçası ve altın nalça çivileri.

Bezirgânlar:

10 top en ağırından Venedik dibası, 10 top Floransa atlası, birkaç parça gayet nefis Hint kumaşları ve kıymetli şallar, 1 gümüş hoşaf tası, 1 gümüş leğen ibrik, 5 adet maden kâse, 10 kıymetli tabak.

Okçular ve yaycılar:

Her tarafı nakışlı, Usta İbrahim işi 2 kıymetli yay ve kıymetli oklar.

Balmumcular:

Her biri 3 okka ağırlığında yarısı siyah, yarısı beyaz 16 adet kâfurî mum.

Kâğıtçılar:

Kapağı mücevherli 1 divit, 1 murassa, 1 mücevherli yazı takımı, 1 gümüş kâğıt makası, 2 deste Semerkand kâğıdı.

Kılıççılar:

Sultan Gurî'nin kılıçlarından gayet kıymetli tarihî bir kılıç.

Kürkçüler:

2 tahta vaşak nafesi, 13 kakum ve 2 samur postu.

Yazmakla tükenir şey değildir, biz bu düğünün hikâyesini şöylece bağlayalım:

Mısırçarşısı esnafı:

Yelkenlerini açmış, atlastan bayraklarla donanmış, tayfaları içinde bir model kalyonu karadan yürüterek Kasımpaşa'dan Okmeydanı'na çıkardılar ve padişahın çadırı önünde durdular. Ve içindeki tayfalar hediyeleri geminin içinden çıkardılar:

2 gümüş maşrapa, 2 gümüş tepsi, 1 okka udağacı, 2 büyük kıymetli mevlit tabağı, bir hayli buhur, 15 şişe buhur suyu, 6 şişe çiçek suyu, 3 tabla hurma, 6 tabak ağız miski, 15 tabak bademşekeri, 4 tabak akide, 7 adet Kâbe bardağı, 4 tabak kuru karanfil, pek çok miktarda hindistancevizi, sakız, tarçın, safran, misk sabunu.

Esnafın yeniçeriliği ve sofa tezkereleri

XVII. yüzyıl ortalarına kadar Yeniçeri Asker Ocağı devşirme oğlanlarla beslenmişti.

Ocak kadrosunda harplerde ölenler ve daha türlü sebeplerle eksilme oldukça, kanun gereğince Rumeli'nin, halkı askerliğe uygun yapıda tanınmış yerlerine adamlar gönderilir. 12 yaş ile 17 yaş arasındaki erkek çocuklar devşirilir ve en güzelleri, vücut yapıları en düzgün olanları Saray hizmeti için ayrıldıktan sonra geri kalanlar "acemi oğlanı" adıyla kendilerine mahsus yapılmış kışlalara yerleştirilir ve sıkı bir disiplin ve azıcık eğitimle Yeniçeri Ocağı için yetiştirilir ve bu arada gereken merasim de yapılarak Müslüman dinine sokulurdu.

"Gel, yeniçeri ol"

Devşirme usulü kaldırıldıktan sonra Yeniçeri Ocağı'nın kadro boşluklarını imparatorluk halkının ayaktakımına mensup gençleri doldurmaya başladı.

İstanbul esnafının orduculuk geleneğine dokunulmadı. Kendi rızalarıyla ve loncaları tarafından seçilerek çadırlı çarşılarını da

beraberce götürerek ordunun arkası sıra yine sefer yollarına düşüldü. Fakat esnaf arasından da birtakım gençler, hem zanaatlarını, işlerini işlediler, hem de yeniçeriliğe heves ederek sırf nümayişi (gösterişi) bakımından yeniçerilik taslar oldular.

Bilhassa hamallar; manavlar, fırın uşakları, hamam tellak ve natırları, debbağlar ki, çoğu İstanbul'a taşradan gelmiş dolmuş bekâr uşaklarıydı ve çoğu da kaşlı gözlü, alımlı çalımlı olan gençlerin hevesiyle ocak zabitleri de ilgilendi; çorbacılar (tabur komutanları), odabaşılar (tabur inzibat subayları), ustalar (tabur aşçıbaşıları):

– Gel eşbehim, gel arslanım! Seni yeniçeri yazalım! dediler.

Sofa tezkeresi

O boydan bir esnaf şehbazını davet eden hangi ortanın, taburun komutanı, zabiti, aşçıbaşısı ise delikanlıyı alıp kışlaya götürürdü.

Her yeniçeri ortasının, taburunun top, gemi çadır, arslan, deve, kuş, kılıç gibi resimden bir alameti farikası vardı, yeniçeriler ona "nişan" derler ve vücutların kolayca görünecek bir yerine, göğüs üzerine, bazuya, baldıra, el üstüne dövme usulüyle nakşettirirlerdi. İlk iş olarak kışlaya getirilen gencin öyle bir yerine orta nişanı dövdürülürdü.

Ocağın asıl kütük defterleri İstanbul'da Süleymaniye semtindeki Ağa Kapısı denilen kumandanlık sarayındaydı. Taslakçı o kütük defterine kaydettirilemezdi, "taslakçı" yazıldığı kışlada eline, taslakçısı olduğu ortanın çorbacısı, odabaşısı ve ustası tarafından imzalanmış bir kâğıt, bir belge verilirdi, ona da "sofa tezkeresi" denilirdi...

Kalyoncu taslakçıları

Bu taslakçılık kısa zamanda öylesine yayıldı ki, esnaf arasındaki bekâr uşağı gençler değil, İstanbul'un yerlisi, hatta yaradılışıyla uslu olarak da bilinmiş bütün esnaf delikanlıları aynı hevese kapıldılar ve yeniçeri taslakçısı oldular.

Yalnız yeniçerilik de değil, bir de Kasımpaşa'da tersanede kalyoncular vardı. Bahriye Asker Ocağı, onun da kendine has cazip bir kıyafeti, afuru tafuru vardı. Kayıkçı, mavnacı, salapuryacı güruhunun gençleri başta gelmek üzere birtakım esnaf delikanlıları da "kalyoncu taslakçısı" oldular.

Ocak disiplinin bozulduğu, yeniçerilerin bir şehir eşkıyası halini aldığı ocağın son devrinde yeniçeri taslakçıları, kendi esnaf zümrelerinin kadimden beri süregelen adap ve ahlakını, disiplini de bozdular. Kolları, bazuları, baldırları, göğüsleri dövmeli "feta"lara (delikanlılara), ocaklı zorbaların şıkırdımları olmuş çapkınlara loncalarının kâhyaları, erkân, usluları da söz geçiremez oldu.

Bir sofa tezkeresi örneğidir:

"Müminiz kalubeladan beri
Hakk'ın birliğini eyledik ikrar
Bu yola vermişiz seri
Nebîmiz Cenabı Ahmed Muhtar."

"Ezelden beri mestaneleriz, nuri ilahîde pervaneleriz, bir bölük bu cihanda divaneleriz. Sayılmayız parmakla, tükenmeyiz kırılmakla, eksilirse birimiz, hâdis olur binimiz."

"On İki İmam, on iki tarik, cümlesine didik belî. Üçler, Yediler, Kırklar, Nuri Nebi, Keremi Ali, pirimiz üstadımız Hacı Bektaş Veli."

"Cennetmekân firdevs aşiyan kanun sahibi Elgazi Sultan Sü-

leyman Han Hazretleri'nin kurduğu nizamı müstahsene üzere 56. Bölük'ün çorbacısı Hüseyin Ağa'nın izniyle aşçı usta ve odabaşı ağa ve cümle ihtiyarların marifetiyle Büyükgümrük İskelesi gedikli hamallarından Bitlisli Mustafa bin Mustafa ortamıza giyinik bırakıp başıbozuk elbisesini çırakıp yeniçeri elbisesi giymek ve ocağımıza duhule talip olmakla yedine iş bu sofa tezkeresi verildi..."

Esnaf civanları ve şehrengizler

Yüzyıllar boyunca bazı şairler zanaat sahibi ve esnaftan bazı gençleri manzumelerle övmüşlerdir. Kıtalar, gazeller, şarkılar, türküler, destanlar yazılmıştır. Hatta onlarla da yetinilmeyerek devir devir, başta İstanbul, Edirne ve Bursa gibi üç büyük şehrimiz, bir şehrin yakışıklılığıyla şöhret bulmuş esnaf gençleri üzerine, o gençlerin isimleri ve alfabetik sırayla müstakil eserler vücuda getirilmiş ve "şehrengiz" adı verilmiştir. Bir şehrengiz yazmış şairler arasında, Taşlıcalı Yahya Bey gibi, devlet adamı payeli bir sima da görülür.

Ve şehrengizlere, hangi şehrin esnaf güzeli gençlerinden bahsediyorsa o şehrin adı verilmiştir, "Şehrengizi İstanbul", "Şehrengizi Edirne" "Şehrengizi Bursa" gibi. Bunlar edebiyatımızın bir geleneğiydi.

Şehrengizler üzerinde ilk ciddi etüt, Türk edebiyatı üzerinde tam yetkili kalem sahibi Agâh Sırrı Levend tarafından yapılmıştır. Çok muhtasar, fakat kıymetli bir kitaptır. 1958 yılında yayınlanmıştır.

Üstat Agâh Sırrı İstanbul üzerine 10, Edine üzerine 5, Bursa üzerine 10, Gelibolu, Serez ve Yenişehir üzerine 2'şer, Belgrad, Yenicevardar, Rize, Sinop, Manisa, Antakya, Taşköprü, Diyarbakır

üzerine 1'er, adı zikredilmemiş bir şehir üzerine de 3 şehrengiz tanıtmaktadır.

İstanbul şehrengizlerini yazan şairler: Çorlulu Kâtibî, Taşlıcalı Yahya Bey, Kalkandelenli Fakirî, Safî, Derviş Mehmed Fikrî, Kastamonulu Kıyasî, İsmail Taib, Cemali Ahmed ve Ulvî Çelebi'dir. Bir İstanbul şehrengizinin de kimin tarafından yazıldığı tespit edilememiştir.

Esnaf civanları şanında kaleme alınmış fakat şehrengiz hüviyeti taşımayan manzum eserler de vardır, özel isim taşırlar. Onlarda bir şehrin güzel esnaf gençleri isimleriyle övülmez, esnaf zümrelerinin isimlerine göre anonim güzel gençler methedilir, mesela "Kahveci Güzeli" "Terlikçi Güzeli", "Yorgancı Güzeli" gibi. O tür eserlerin en güzellerinden, nezihlerinden biri *Hubannamei Neveda* adını taşımaktadır, sanırım ki tek nüshası, bendedir.

Şimdi birkaç örnek verelim.

Âşık Türabî'nin destanından:

"Bakırcı civanın kara gözleri
Laz ağzıdır anlaşılmaz sözleri
Buluttan nem kapar lücec olurlar
Uymaz asla sözlerine özleri."

Âşık Razî'nin destanından:

"Sahaf güzelinin tarzı edası
Kitaplara sığmaz meth ü senası
Her bir fenden müşteriye cefası
Bir kütüphaneye olur sermaye."

Şehrengizlerden:

"Biri Eyyubiensarî'de Ahmed
Reisoğlu'dur ol yâr seramed

İdeliden âşıkın her lahza kurban
Virirler ana kurban olmaya can."

Taşlıcalı Yahya

"Hasan Bali biri bir çeşmi afet
Ana tellaklık olmuş idi sanat."

Ulvî Çelebi

Hubannamei Neveda'dan:

"Hor görme efendim civan nalbandı
Müsecceldir huban içinde adı

Anda da boy bos var kaş göz el ayak
Küheylan nallayan şu eşbehe bak."

"Esnaf Türküleri"

Boyacı türküsünün hikâyesi

Esnaf civanları şanında kalenderane terennümler divanların, şehrengizlerin, hubannamelerin, şiir mecmualarının yaprakları içinde yazılanlardan ibaret kalmamıştır. O güzel gençler için türküler yazılmış, bestelenmiş, meclislerde okunmuştur. Hâlâ da okunmaktadırlar.

Çoğunun da bestesi çok kıvrak, çok oynaktır ve sözleri de güzeldir, şirindir.

Esnaf türkülerinin notalarıyla birlikte bir kitapçık halinde toplanarak yayınlanmasını da, yine tam yetkili bir sima olarak üstat Sadi Yaver Ataman tahakkuk ettirmiştir. Allah ondan razı olsun, ama niçin doyumluk değil de tadımlık.

Memleket Havaları adını taşıyacak bu eserin ilk parçası, notalarla birlikte 32 sayfa.

Ataman diyor ki

Üstat Ataman kitapçığını şu satırlarla takdim ediyor:

"Bu küçük baskıyla verdiğim *Esnaf Türküleri*, İstanbul Radyosu'ndaki memleket havaları programlarımızda zaman zaman

çalıp çığırdığımız bazı seçme parçaları ihtiva etmektedir. Esnaf türküleri, yapılarına amil olan sebepleri, içtimaî mana ve fonksiyonlarıyla halk musikimizin mühim bir kolunu teşkil eder. Halk, zanaat ve meslekleriyle ilgili iş hayatının hususiyetlerini, üslubu, temposu ve ahengiyle ve açık ve samimi bir mizah ifadesiyle bu türkülere geçirmiştir."

Sadi Yaver Ataman, küçük fakat çok kıymetli eserine terzi, değirmenci, berber, hamamcı, keçeci, arabacı, balıkçı, oduncu, kahveci, demirci, kalaycı, sobacı, kundura boyacısı, bostancı ve helvacı, 16 esnaf üzerine 15 türkü almıştır. Demirci, kalaycı ve sobacı esnafı bir türküde birleşmiş.

Üstat ayrıca, Âşık Razî'nin meşhur *Esnaf Güzelleri Destanı*'ndan aldığı 16 kıtayı da adı geçen esnaf türkülerinin bulunduğu sayfalara serpiştirmiştir.

Kitaba alınmış parçalarla destanın aslı arasında da ufak farklar görülür, mesela:

BERBER (destanın aslında)
Berber güzelinin ayna cemali
Ustura cebinde var mekr ü âli
Yanılıp eline verme sakalı
Bir kılı kırk yarar, söyler ustaya...

BERBER (kitapta)
Berber güzelinin ayna cemali
Ustura elinde var mekrm âli
Yan gelip eline verme sakalı
Bir kılı kırk yarar, söyler ustaya...

Şimdi de esnaf türkülerinden birkaç örnek nakledelim:

BERBER TÜRKÜSÜ
Ocak başında kaldım
İnce fikire daldım
Her kapu kakılışta
Berber geliyor sandım...

HAMAMCI TÜRKÜSÜ
Amman amman amman hey hey
Ey hamamcı bu hamama güzellerden kim gelir?
Ne bileyim a efendim günde yüz bin can gelir!

Gel yavaş yavaş
Köşeyi dolaş
Küçücük saraç
Yanıma yanaş...

ARABACI TÜRKÜSÜ
Arabacı arabacı
İşte sana ben kiracı
Arabacı arabanı çeeek...
– Nereye?
– Kâhtane'ye!..

Haydindi paldır küldür yallah yallah
Haydindi tangır tungur yallah yallah...

Elbet ki esnaf türkülerinin birer hikâyesi olacaktı. Zeten türküler daima bir "güzel" için söylenmiş, bestelenip okunmuştur. Nerede o hikâyeler?

Bir arabacı türküsü daha:

"Abe ben seni gökte arardım
Gökte ararken yerde Murad'ım

Gel şaklata şaklata
Kamçını şu kır ata

Tozu dumana kaldır
Gidelim gıldır gıldır

Bir yanda Galiçya bir yanda Kafkas
Şehitlik şarabı sunulur tas tas

Gece gündüz aradım
Deliye çıktı adım

Kâkülü püskül püskül
Nerde güzel Murad'ım...

Gel de ağlama. Merdivenköylü Faytoncu Murad Birinci Cihan Harbi'nde asker oldu, cepheden dönmedi. Kimi Galiçya'da, kimi Kafkas'ta şehit oldu demiştir.

Anacığı tecennün etti.

Boyacı türküsünün hikâyesi

Meşhur "Kundura Boyacısı Türküsü." Sadi Yaver Ataman da bu türküye ve türküde övülen boyacı güzelinin ellerine o kadar önem vermiş ki; *Esnaf Türküleri* isimli kıymetli kitapçığının

kapak resmi olarak da boyacının ayakkabı boyayan ellerinin resmini yaptırtmıştır:

"Çarşıdan aldım pirinci pirinci
Edirne'nin boyacısı birinci
Aman da boyacı boyacı
Cilana vurgunum boyacı
Fırçana vurgunum boyacı

Boyacının elleri boyalı
Benim yârim boyacı olmalı
Aman da boyacı boyacı..."

Bir mektup

Aşağıdaki satırları merhum Çankırılı Hacışeyhoğlu Ahmed Kemal Bey'in bana yazmış olduğu mektupların birinden naklediyorum:

"Türkiye'de kundura boyacılığı işi geçen asrın ortalarında Tanzimat devrinde başlamıştır. Hamallık gibi süflî hizmetlerden sayılan kundura boyacılığı bizde bulunmuş bir iş sahası mıdır bilemiyorum.

Kırım Harbi'nde İstanbul'a gelen müttefik orduları efradının kunduralarını kendi elleriyle boyadıklarını ve İstanbul sokaklarında boyalı, cilalı kunduralarla dolaştıklarını sanıyorum. Onları gören bir adam da kundura boyası ve cilası tedarik edip bu işi sokaklara çıkarmıştır.

İstanbul'da bu işi ilk yapan kimsenin de Edirneli bir Kıptî olduğunu duymuştum. Onun kundura boyacılığıyla İstanbul yolunu

tutmuşlar; işte Edirneli Kıptî gençleri de akın akın İstanbul yolunu tutmuşlar; işte 'Edirne'nin boyacısı birinci' diye bir boyacı güzelini metheden türkü Edirne'de değil, İstanbul'da çıkmıştır ve boyalı elleri, cilası, fırçası övülen de, 'Akın adı var, karanın tadı' fetvasınca esmerin dilberi bir Çingene gencidir.

İstanbul'un Edirneli kundura boyacıları için bir de şarkı vardır, onun da bestesi çok güzeldir, rast makamında, vals edasındadır. 1900 ile 1905 arasında Eminönü Meydanı'nda Köprü başında yıkılan Valde Hanı'nın kapısında durur posbıyıklı, iriyarı, o tarihte yaşı altmışın üstünde bir Çingene kundura boyacısı vardı, İstanbul'da o esnaf zümresinin piriydi diyebilirim:

– Bu işi İstanbul'da biz çıkardık yaydık, Edirne Çingeneleri, içimizdeki güzeller için o zamanlar türkü bile çıkmıştır, derdi..."

Hacışeyhoğlu'nun vefatıyla bahsettiği rast şarkının notaya alınması artık mümkün değildir, bana Ahmed Kemal Bey merhum tarafından verilmiş beş kıtalık sözü şudur:

"Aman Edirneli ah Edirneli
Yaktın ateşlere geldin geleli
Sarıp da aşk ile o ince beli
Seni doya doya sevip öpmeli
Şimdi İstanbul'un boyacıları
Edirne şehrinin seçme güzeli

Gözleri kudretten sürmeli güzel
Levendane kesim endam müheykel
Gayetle biçimli ayak ile el
Gümrah kâkülünü savurur tel tel
Şimdi...

Ceviz sandığına koyamam ayak
Cümlesi baş tacı olmaya elyak
Kundakla boyacım İstanbul'u yak
Gönül yarasına merhemi tiryak
Şimdi...

Alımlı çalımlı topuklu çapkın
Türlü işve cilve ne yapsan hakkın
Şöyle nazlı nazlı sokul gel yakın
Rindan meclisidir sıkılma sakın
Şimdi...

Edirne dört konak yoldur güzelim
Seçme güzelleri yola düzelim
Boyalı ellerden nakış sezelim
Gelin İstanbul'u gelin gezelim
Şimdi İstanbul'un boyacıları
Edirne şehrinin seçme güzeli..."

Esnaf kantoları

Esnaf civanları şanındaki terennümler hanende ağızlarında dolaşmakla da kalmamıştır, Türk tiyatrosunda bir devrin kantocu kızlarıyla Türk sahnesine de çıkmıştır: düettolar ve kantolar...

Sayısız denilecek kadar çoktur, büyük rağbet görmüşlerdir, "fori" denilen ıslıkla karışık tepinmelerle tiyatro binaları yıkılacakmış gibi sarsılmıştır; yerindeydi o foriler. Küçük Amelya Hanım sahnede arabacı civanı olurdu:

"Bizim araba boştur
Bin de çayıra koştur
Hopla hopla hey

Buyurunuz küçükbey
Kayıkla gitmeyiniz

Arabaya bininiz
Geliniz eğleniniz..."

İşte bir düetto, Küçük Peruz sandalcı güzeli, Şamran Hanım da müşteri:

"Ş. – *Açma yelken açma yelken*
Hava bozuk batarız...
P. – *Batarsak da bir taraftan çıkarız...*
Ş. – *Gel arkadaş gitmeyelim*
Bir fertena kopacak...
P. – *Gideriz be gideriz be*
Ne var canım korkacak...
Ş. – *Haydi haydi gidelim gidelim...*
P. – *Kürekleri çekelim*
Siya sandal siya sandal..."

Eleni Hanım Laz civanı kayıkçı olmuştur:

"*Tirabizon'a gittun mu*
Hamsi baluk gördun mu
Al aşağu aşağu
Karadeniz uşağu
İpten olur kuşağu

Fistanun düğmelerun
Sıkmasun memelerun
O kiraz dudağunu
O şeker dudağunu
Bir ısırsam ısırsam

Tutamadum elinu
Saramadum belinu
Kayıkta var yorganum
Gel boş kalmasun yanum..."

Şamran Hanım ketenhalvacı Acem püseridir:

"Acem helvacı geliyor
Ketenhelva getiriyor
Herkesi memnun ediyor
Parayı cepten çekiyor
Nane suyu naneşeker
Benim canım seni çeker

Hem kırmızı hem de beyaz
Tel tel olmuş ketenhelvam
Sakız gibi ketenhelvam..."

Peruz Hanım da mısırbuğdaycı Anadolu civanı, Kastamonu uşağı:

"Mısırımı kavururken
Dumanını savururken
Sesim kısılıyor benim
Sokak sokak bağırırken

Mısırbuğday kıtır kıtır
Taze pişmiş çıtır çıtır..."

Bir başka gece, tutkunları saçının telleri kadar çok Şamran, süpürgecidir:

"Sırma gibi süpürgemin ince teli
Hiç toz kondurmaz temizler yeri
Çağırma beyim nafile döndüm ben geri

Hasır süpürgesi... Hasır süpürgesi...
Gelin alın lazım olur
Güzel uşaklar memnun olur:.."

Şahane bir fıkra

Çırak çocuğun içtimaî mevkii ne kadar yüksek olursa olsun, o durum, bir usta önünde hiçe inerdi. Ustanın nazarında bir şehzade çırak, bir vezir oğlu, zengin oğlu çırak ile garip oğlan çırak arasında en küçük fark gözetilmezdi.

Şu şahane fıkrayı Evliya Çelebi naklediyor, hakikat olmasa da, esnaf hayatında bir terbiye örneği olarak çok kıymetlidir, güzel misaldir, büyük yazar şöyle anlatıyor:

"Sultan Döven Kuyumcu

Kuyumcular esnafına şan ve şöhret veren Yavuz Sultan Selim ile Kanunî Sultan Süleyman'dır, çünkü bu iki hükümdar, Yavuz Selim'in Trabzon'da valiliği sırasında orada kuyumculuk tahsil etmişlerdi.

Sultan Selim İstanbul'a gelip padişah olunca oğlu Süleyman'ın kuyumculuk sanatına İstanbul'da da devamını istedi. İstanbul'da Unkapanı'nda Kostantin adında namlı bir kuyumcu vardı, şehzade sanata ondan devam etti; Kostantin Şehzade Süleyman'ın ustası oldu.

Bir gün Kostantin çırağı şehzadeye kızmış:

– Sana bin değnek vuracağım!.. diye yemin etmiş.

Şehzadenin anası Hafasa (Hafize) Sultan, oğlunun suçunu

affettirmek için Kostantin'e bin altın göndermiş. Namlı kuyumcu da o bin altından saç teli kadar ince beş yüz adet tel çekmiş ve Sultan Süleyman'ı falakaya yatırarak çıplak tabanlarına o tellerle iki defa hafifçe vurarak yemininden kurtulmuş."

Çırağa falaka

İtaatsizliği veya herhangi bir suçu görülen çıraklar, ustası tarafından loncaya şikâyet edilirdi, çırak oğlana da loncada falaka dayağı atılırdı.

Suç ağır olursa, dayak da o ölçüde yaman olurdu.

Esnaf hayatında çocukluğunda loncada dayak yemiş olmak, bir kimsenin ömrü boyunca silemeyeceği bir bozuk sicil olurdu.

Esnafa bu itaat geleneği, esnaf çıraklarının ve kalfalarının yeniçeri taslakçısı olmalarından sonra bozulmuştur, XVIII. yüzyıl sonlarında.

Esnafın sekir verici içkiler kullanması da en büyük kusurlardan, esnaflığa asla yakışmayan hallerden bilinirdi. İçki içen, beş vakit namazında ihmali görülen çırak ve kalfalar, tenbih ile uslanmazlarsa, lonca kararıyla işinden, sanatından kovulurlardı. Hadise kovulmakla da kalmaz, mahallesinde, eğer bekâr uşağı ise, barındığı bekâr odalarında ve hanlarında yüzüne bakan bulunmazdı. İstanbullu ise, kız bulup evlenemezdi...

Bu gelenek de yeniçeri taslakçılığı başlayınca bozuldu. Öylesine ki, büyük gedikli meyhaneler, dükkânlar ve imalathaneler kapanır kapanmaz, hatta tüysüz esnaf çırakları, bıyığını yeni yeni burmaya başlamış esnaf kalfalarıyla dolmaya başladı.

Tezgâh başında birkaç kadeh rakı içip gitmeyi yiğitlik şanından marifet bildiler.

Yeniçeri taslakçılığıyla bozulan âdetler

Eskiden her çocuk bir mahalle mektebine gider, harfleri tanır, bir mushaf açıp Kuran okumasını mutlaka öğrenirdi. Sonra bir işe, zanaata verilirdi. Taşradan gelmiş, köyünde kasabasında mektebe gidememiş gençlere de, ustasının izniyle muhitinde, çarşısında hanında okuma öğretilirdi, Kuran'a yetecek kadar. Yeniçeri taslakçılığı başlayınca, bu gelenek de kalktı.

Esnaf çıraklarının okutulması, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından, 1826'dan sonra Sultan II. Mahmud tarafından ele alındı. Sübyan mekteplerine devam mecburiyeti kondu, daha sonraları da esnaf çıraklarının okutulması için bir çırak mektebi açıldı.

Hicrî takvimle 1280'de (miladî takvimle 1864), Sofular'da otururlar, evleri birbirine yakın üç aydın genç vardır: Yusuf Ziya Bey (sonraları maliye nazırı Yusuf Ziya Paşa), Ahmed Muhtar Bey (sonraları meşhur Gazi Ahmed Muhtar Paşa) ve Tevfik Bey (sonraları ünlü matematik bilgini Vidinli Tevfik Paşa) çarşı boylarında, dükkân kapıları önünde, Büyük Kapalıçarşı kapılarında ustalarından önce koşup gelmiş, gayretli çırakların dükkânlar, çarşılar açılıncaya kadar sokaklarda avare vakit geçirdiklerini, kahvehanelere sığındıklarını görmüş, üzülmüşler, avare dolaştıkları o bir-bir buçuk saatlik zaman içinde o çocukların okutulmasını kendilerine bir vatan borcu bilmişler, evvela Cemiyeti Tedrisiyei İslamiye adıyla bir cemiyet kurmuşlar ve o cemiyet adına da Beyazıt'ta, İstanbul'un bütün merkezî çarşılarının göbeğinde bir "Çırak Mektebi" açmışlardı. Cemiyetin kuruluşu ve mektebin açılışı 12 nisan 1280 tarihli *Tasviri Efkâr* gazetesinde tafsilatıyla yazılıdır. Bu okul sonraları Bahçekapısı'nda Çiçekpazarı'nda bir binaya taşındı ve orada 1926 yılına kadar yaşatıldı...

Fakat cemiyet, Çırak Mektebi'yle de kalmamıştı. Çıraklara

mektep kurduktan sonra, mektebe gidemeyen öksüz ve yetim fukara evladı vatanı düşündü, onlar için de yurdumuzun en büyük ilim, irfan terbiye ocaklarından "Dârüşşafaka"yı kurdular. Dârüşşafaka da memlekete binlerce hayırlı adam yetiştirdi.

Dârüşşafakalılar, aguşuna sığındıkları büyük okulun açılmasına sebep olmuş Çırak Mektebi'ni unutmadılar, yıllarca, Dârüşşafaka mezunları Çırak Mektebi'nde fahrî muallimlik yapmayı kendilerine bir borç bildiler.

Çırak Mektebi, Cumhuriyet maarifinin ilkokul tahsili mecburiyetini çok sıkı takibe başlamasından sonra kapandı...

Yeniçeri taslakçısı iki esnaf gencinin hikâyesi

Yeniçeri Ocağı 1826'da İstanbul'da kanlı bir şehir muharebesiyle kaldırıldı. Bir kısmı o cenk içinde İstanbul sokaklarında, bir kısmı ateşe verilen Aksaray'daki büyük kışlada öldürülmüştü. Bir kısmı Belgrad Ormanı'na kaçmış, bir kısmı İstanbul dışı yollara düşmüş, oralarda takip edilmiş, öldürülmüştü. Gizlenenler de sonradan ele geçtikçe idam edilmişlerdi.

O yeniçeri kırımında tek devşirme yoktur. Hepsi yeniçeri olmuş Türklerdir. O arada vücuduna yeniçeri nişanı dövdürmüş, yeniçeri taslakçısı pek çok esnaf genci de harcanıp gitmiştir.

Mehmed'i nasıl idam ettiler

İkisini adıyla biliyoruz: şekerci çırağı Bursalı Mehmed ile helvacı çırağı Geyveli Gazanfer. Mehmed on altı, Gazenfer de yirmi yaşındaydılar. Şekerci Mehmed'in kaçıncı ortaya taslakçı olduğunu bilmiyoruz. Vakada ürkmüş, bazusunda nişanı var; artık on altı yaşındaki tüysüz oğlanı da yolda çevirip bazusunda, baldırında nişan arayacak değiller; çarşılısı tarafından ihbardan korkmuş, ustasından izin alıp bir gemiye atlayarak memleketine kaçmayı

düşünmüş. O tarihte, Sarayburnu açıklarında tepesi deniz yüzü seviyesinde tehlikeli bir kaya vardı, üstüne bir işaret de konulmuştu. O kaya Abdülmecid zamanında lağımlanıp atılmış, yok edilmiştir. Mehmed'in bindiği gemi şiddetli bir poyraz fırtınasında yola çıkmış, akıntı ve rüzgârla o kaya üstüne sürüklenip düşmüş ve parçalanarak batmıştı, yolcularından çoğu da boğulmuştu. Şekerci Mehmed yüzerek saray rıhtımına çıkabildi. Saray muhafızları tarafından kurtarıldı. Oğlan sırılsıklam, soydular ve bazısında yeniçeri nişanı görülünce işin rengi değişti. Padişaha haber verildi, hatta haber veren şefaat yollu da konuştu. "On altı yaşında, bir garip güzel oğlandır. Cahillik etmiş, nişan dövdürmüş... Pişmanlıkla ağlar..." dedi. Sultan II. Mahmud affetmedi, "Cellat!.." dedi. Zavallı çocuğu karaya çıktığı yerde başını vurarak idam ettiler.

Helvacı Gazanfer

Helvacı Gazanfer 56. Çardak Ortası'nın taslakçısıydı. Vaka sırasında o ortanın çorbacısı Galatalı Hüseyin Ağa'nın uşağıydı. Hüseyin Ağa da, çok temiz bir dille destanlar, semailer, koşmalar, türküler, şarkılar yazmış kalender bir halk şairiydi. Yeniçeri taslakçısı uşağı için de bir taşlama, hiciviye yazmıştır. "Gazanfer" adı Arapça "Arslan" demektir.

"Berber eli değmemiş sırma saçlar yelesi
İtliğinden kinaye narası arslan sesi

Bazuda baldırında Ellialtı nişanı
Yeniçerilik taslar Gazanfer heryelesi
(56. Orta nişanı bir kadırga resmidir.)

Ko: Çardak Kahvesi temelinden sarsılır
Salınıp yürür iken çorbacının teresi

Hasan Paşa çıplağı reşk ider nümayişe
Akıl fikir çelmede pek çoktur menteresi

Belinde mücevherli gümüş kabzalı hançer
Ne turfa kıyafettir yakasında kehlesi

Altın telli şal vardır kamık yelli başında
Köhne piraheninden meydandadır pehlesi
(Pehle: koltuk altından vücudun iki yanı.)

İşte böyle bir eşbeh daltabandır Gazanfer
Güm güm vuran topuklar balyemezin güllesi."

Vakai Hayriye'de Galatalı Hüseyin Ağa Sancakı Şerif altına koşmuş, dolayısıyla kellesini yeniçeri kırımında kurtarmıştı. Helvacı Gazanfer ise kaçmıştı. Nereye gitmişti, ne olmuştu meçhul. Hüseyin Ağa sadece, "Siyaseti (idamı) duyulmadı, vakadan sonra nam ve nişanı kayboldu, henüz yirmi yaşındaydı. Memleketi olan Geyve tarafından da haberi gelmedi" diyor.

Yolda yakalanıp idam edilmiş olacaktır.

Doğramacı çırağının altın saat hikâyesi

Malın çürüğünü süren, dirhemleri, arşınları, terazileri ayarsız, eksik ve üstelik elleri de eksik tartıp eksik ölçen hilekâr esnafa karşı amansız takipleriyle meşhur İhtisap Ağası Hüseyin Bey üzerine pek çok fıkra anlatılır.

Bir kış günü falan hamamcı hamamın suyunu gereği gibi ısıtmıyor diye şikâyet edilmiş. Hüseyin Bey hamama gitmiş, soyunmuş, yıkanacak; dedikleri gibi, su, ılığın bile altında. Hamamcı ağayı soydurmuş, belinde peştamal, çıplak ayağında nalınla tellak kılığına koymuş, dışarıda kar buz, çıplak hamamcıyı hamamın sokak kapısı önüne çıkartmış, yanına da kavasını dikmiş:

– Ben o soğuk suyla yıkanıp çıkıncaya kadar bu herif burada duracak!.. demiş.

Beygir yerine bağlanan ekmekçi

Bir yaz günü Eyüp'e gitmiş, sokakta, güneş altında bağlanmış bir ekmekçi beygiri görmüş, hayvancağız sırtında iki küfe sahibini beklermiş, sahibi de karşıdaki kahvehanede çubuğunu tüttürüp nargilesini içiyor. Hayvanın sırtından küfeleri indirtmiş, birini

kahveden çıkarttığı ekmekçinin sırtına yükletmiş ve adamı beygirin yerine bağlayarak beygirin önüne de bir okka saman attırmış; ekmekçiye:

– Sen keyfini yaptın, şimdi sıra bunda!.. demiş.

Bunlar cezalarının hafifleri, falaka dayağından İplikhane'de günlerce, haftalarca hapiste var.

Doğramacı çırağının oyunu

İşte bu garip adam, esnafın adını duyduğu zaman bile tiril tiril titrediği İhtisap Ağası Hüseyin her sene, kışa gelirse Kadırga'daki konağından, yaza rastlar ise Vaniköyü'ndeki yalısında her akşam İstanbul esnafına takım takım iftar ziyafetleri verirmiş.

Ziyafetlerinde iftar topunu beklerken sofra başı sohbetinde en sevdiği şey saat muayenesiymiş, geri kalan, ileri giden saatlerin sahiplerine takılırmış.

Çapkın bir doğramacı çırağı, bir ramazan ustasına yalvarmış, Hüseyin Bey'in iftar davetlileri protokolüne dahil olan ustasının oğlu süsünü takınmış, hallice arkadaşlarının birinden şalvar, öbüründen salta, bir başkasından da bir şal kuşak tedarik etmiş. Bozuk, köhne, adi bir saat ile saate denk bir de adi kordon bularak altın suyuna batırtmış, uzaktan bakılınca altın saat kordon. Onu da yeleğine takmış; dülgerler, doğramacılar, marangozlar kafilesi içinde, Vaniköyü'ndeki yalıya gitmiş.

Mutat sohbet başlamış, saatlere bakılmış, kimi, "Topa beş dakika var...", kimi, "Hayır, üç dakika var..." derken çapkın oğlan da saatini çıkarmış, bakmış ama ağzını açmamış. Hüseyin Bey sormuş:

– Delikanlı... Senin altın saat ne diyor?.. demiş.

Oğlan, sözde saf, aşırı saf:

– Efendim... demiş, benim saate göre top atılalı bir çeyrek olmuş!..

Kahkahalar arasında Hüseyin Bey:

– Oğlum... Sen o saati denize at!.. der demez doğramacı çırağı yerinden fırlamış ve saati kordonuyla beraber:

– Baş üstüne efendim!.. diyerek var kuvvetiyle açık pencereden denize fırlatmış.

Hüseyin Bey hariç, sofra başındakilerin hepsi şaşırmış, işin aslını bilen yok; ihtisap ağası uzun sakalını sıvazlıyarak:

– Bunda bir çapkınlık var ama şu delikanlının sözümü dinlemesi hoşuma gitti! diyerek altın saatini çıkarmış ve doğramacı çırağına hediye etmiş.

Bir fıkra daha

Esnaf üzerine latifelerden yine bir doğramacı fıkrasıdır:

Bir doğramacı kalfası akşamcıymış, ama meyhanede sohbete iştirak edemezmiş, kaşı gözü yerinde güzel bir genç olduğu halde cahil, ağzı söz yoksuluymuş; kıyafeti mühmel, on günde, on beş günde bir tıraş olurmuş. Herkes bir şey anlatırken o da sohbete karışmak ister ve daima işten bahsederek:

– Bugün bir kapı tıraş ettim... Bugün bir pencere tıraş ettim... Bugün bir dolap tıraş ettim... dermiş.

Bir akşam rintlerden biri, bir Bektaşî babası dayanamamış:

– Ne olur be oğlum... demiş, kapıyı, pencereyi, dolabı bırakıp, bir gün de yüzünü tıraş etsen...

Sözlük

A

Abı ruy: yüzsuyu; ırz namus, onur.

Acemi oğlanı: Yeniçeri Ocağı için yetiştirilmek üzere Acemi Ocağı'na gönderilen tutsak ve devşirmeler.

Acip: şaşırtan şey; tuhaf, garip, ilginç.

Âdeti kadime: eski âdet.

Afeti devran: çağın en güzeli.

Afitap: güneş; güneş gibi güzel yüzlü.

Aguş: kucak; sığınılacak yer.

Aheste beste: yavaş yavaş, ağır ağır.

Ahz ü girift: yakalayıp tutma.

Akdam: ayaklar.

Akide: inanç, inanılan şey.

Alelumum: genellikle.

Alil: hastalıklı, sakat.

Alude: bulaşmış, bulaşık.

Alüfte: iffetsiz kadın, fahişe.

Amil: etken, etmen.

Ankebut: örümcek.

Ârî: uzak, kurtulmuş.

Arifane: bilenlere (ariflere) yakışır biçimde.

Arzuhal: dilekçe.

Asesbaşı: Yeniçeri Ocağı'nın kentin güvenliğinden sorumlu olan 28. Orta'sının çorbacısı.

Ashab: arkadaşlar, yoldaşlar; sahip olanlar.

Asitane: büyük tekke; İstanbul'un adlarından biri.
Aşbaz: yemek pişiren kimse, aşçı.
Avaid: gelirler, kazançlar; lütuflar, bahşişler.
Avazı bülend: yüksek ses.
Ayinei mül: şarap rengindeki ayna.
Azîm: büyük, ulu.
Azürde: incinmiş.

B

Bab: iş, konu, madde.
Baisi havf ü haşyet: korkma duygusu nedeni.
Balyemez: uzun menzilli bir top.
Bânî: inşa eden; kuran, kurucu.
Beçe: yavru.
Bedestan: değerli eşyaların, mücevherlerin alınıp satıldığı kapalı çarşı.
Bedii: güzellik, güzel.
Belagat: ustalıklı, güzel, etkili konuşma ve yazma sanatı; söz ustalığı.
Belî: evet, hayhay.
Beliğ: açık, yeterli, tam.
Bendei siyaset: ceza kölesi.
Bender: ticaret limanı, iskele.
Beşaret: müştu, iyi haber.
Bey ü şira: alım satım.
Bezzaz: bez, kumaş satan kimse; manifaturacı.
Biçaregân: çaresizler, zavallılar.
Bihuş: kendinden geçmiş, baygın.
Bililtizam: bile bile, inadına.
Biniş: geniş bedenli, bol ve uzun kollu cüppe.
Bir gûna: bir türlü.
Buhur: güzel ve hoş kokular yayan ağaç kabukları vb. maddeler; tütsü.
Busegâh: öpülecek yer.
Busegâhı ehli dil: gönül erbabının öpülecek yeri.
Bülega: güzel konuşma ve yazma ustaları.

C

Camadan: bir tür kısa yelek.
Can: Bektaşilik ve Mevlevîlikte yol arkadaşı.

Canfes: bir tür ipekli kumaş.
Car: kadınların sokağa çıkarken örtündükleri büyük, dört köşe örtü.
Cari: geçerli olan, yürürlükte bulunan.
Cariyei peripeyker: peri yüzlü cariye.
Ceberut: acımasız, zorba.
Celaf: kaba, yontulmamış.
Cemal: yüz güzelliği.
Cemi: bütün, hep, tüm.
Cennetmekân: yeri cennet olan.
Çerrar: arsız dilenci.
Cevarî: cariyeler, halayıklar, odalıklar.
Ceyhun: divan edebiyatında Ceyhun (Amu Derya'nın eski adı) sözcüğü, âşığın sevgilisi için döktüğü gözyaşının ne kadar çok olduğunu anlatır.
Cezbe: bir duygu ya da inanışın etkisiyle coşup kendinden geçme.
Ciğerpare: çok sevilen kimse.
Ciharebru: bıyığı yeni yeni terleyen delikanlı; dörtkaşlı.
Civan: yakışıklı genç.
Curai mey: şarap yudumu.
Cümlei iftitahiye: açma, başlama, giriş cümlesi.
Cünha: suç.

Ç

Çakşır: erkeklerin giydikleri bir tür şalvar.
Çâlâkî: çeviklik, çabukluk.
Çapraz: kuşak üzerine takılan halkalı silahlık.
Çark: Mevlevîlikte sema yaparken sola doğru bir kere dönüş.
Çeşmi afet: insanı afet gibi etkileyen göz.
Çeşmi ihsan: bağışlayan göz.
Çirk: kir.
Çirkâb: çirkef.
Çorbacı: acemi oğlanlar ile yeniçeri bölükleri komutanlarına verilen ad.
Çökür: iri gövdesine göre sapı kısa olan bir tür halk sazı; çöğür.
Çulha: dokumacı; çuhacı.
Çü: gibi.

D

Dal fes: üstünde sarık bulunmayan fes.
Daltaban: ayakları çıplak; aşağılık, bayağı kimse.
Dâm: ağ, tuzak.
Darat: ihtişam, gösteriş, tantana, şan.
Dârünnedve: Mekke'de Cahiliye döneminde kabile işlerini görüşmek üzere yapılmış olan ünlü ev.
Debbağhane: tabakhane.
Delalet: yol gösterme, aracılık etme.
Derakap: derhal, hemen.
Destar: sarık.
Devran: bazı tarikatlarda zikir biçimi.
Diba: altın ve gümüş iplikler kullanılarak dokunmuş ipekli kumaş.
Dide: göz.
Didei giryan: ağlayan göz.
Dil: gönül.
Dilküşa: iç açan.
Divanı Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet işlerinden birinci derecede sorumlu kurul.
Diz çakşırı: boyu dizkapağı hizasında biten kısa çakşır.
Dörtkaşlı: bıyığı yeni terleyen delikanlı; ciharebru.
Dudu: papağan.
Duhter: kız, kız evlat.
Duhul: içeri giriş, içine girme.
Dübara: hile, oyun.
Dürri yetim: sedefinden tek olarak çıkan iri inci.

E

Ebru: kaş.
Ehli bezm: içki meclisindeki kimseler.
Ehli tevhit: Tanrı birliğine inananlar.
Ekâbir: büyükler; ileri gelenler.
Elyak: pek uygun, en liyakatli.
Elyevm: bugün, hâlâ.
Enam: Kuran'da bu adı taşıyan sureyi ve öteki bazı sureleri içeren dua kitapçığına verilen ad.

Enîn ü avaz: inleme ve bağırma.
Erazil: reziller, yüzsüzler, alçaklar, namussuzlar.
Erbain: tarikata giren dervişlerin, karakışa rastlayan kırk günlük süre içinde doldurdukları çile.
Eşbeh: benzeyenler, eşler.
Eşhası zaide: gereksiz, fazla kişiler.
Eşkali vechiye: yüz şekli.
Eşrefi mahlukat: yaratıkların en şereflisi; insan.
Etvar: davranışlar, tavırlar.
Evvel emirde: her şeyden önce, ilk iş olarak.
Eyyam: günler, gündüzler.
Ezvak: zevkler.

F

Fağfurî: Çin porseleninden yapılmış.
Fahir: parlak, şanlı, güzel.
Fahr: övünme, şeref, onur.
Fakr u zaruret: aşırı yoksulluk.
Fasit: kötü, yanlış, bozuk; bozan, bozucu, fesat çıkaran.
Fatin: zihni açık, uyanık.
Feeri: büyüye, olağanüstü güçlere, perilere dayanan tiyatro oyunu.
Fen: çeşit, sınıf; hüner, sanat.
Feta: yiğit; delikanlı, genç.
Fevkanî: üst katı olan; üstteki.
Fiili şenî: cinsel ilişki; kötü, çirkin hareket.
Filar: alçak ökçeli bir tür hafif ayakkabı.
Fimabat: bundan sonra.
Firdevs aşiyan: yeri cennet olan, cennetlik.
Fisk: günah işleme.
Fuhşiyat: ahlaka aykırı davranışlar, ilişkiler.
Fukarai gayri sabirin: sabretmeyen fakirler.
Fusaha: düzgün ve güzel bir biçimde konuşanlar.
Futa: peştamal, önlük.
Fütuhat: fetihler.
Fütüvvet: belli inanç, düşünce ve davranışları olan dini ve mesleki birlik, esnaf örgütü.

Fütüvvetname: esnafların uyması gereken kural ve yöntemleri konu edinen kitap.

G

Gadr: haksızlık.
Gariki sürur: çok sevinçli.
Gayyayı cahim: cehennem kuyusu.
Gayz: kızgınlık, öfke.
Gazve: savaş, gaza.
Gedik: ticaret ve sanatla uğraşma yetkisi.
Gerdune: araba.
Gılman: cennetteki delikanlılar.
Goncai sermest: sarhoş gonca.
Gubarı tîn: incir tozu.
Gulamı simendam: gümüş tenli delikanlı.
Gulgule: gürültü patırtı.
Gûna: türlü türlü, renk renk.
Gülabdan: gülsuyu kabı.
Gülbanki Muhammedî: ezan.
Gülşen: gül bahçesi.
Gümrah: yolunu kaybetmiş, yoldan sapmış.
Güvez: mora çalan koyu kırmızı.

H

Habis: kötü, fesatçı.
Hacamat: vücudun herhangi bir yerini hafifçe kesip üzerine boynuz, bardak ya da şişe oturtularak kan alma.
Hacegî: tüccar.
Hacet: ihtiyaç.
Hâdis: yeni oluşan.
Hafifmeşrep: hoppa.
Hâk: toprak.
Hakimane: bilgelere yakışır biçimde, bilgece.
Hakketemek: bir yazıyı ya da figürü taş, tahta, metal üzerine kazıyarak geçirmek.
Halas: kurtulma, kurtuluş.

Halaskâr: kurtarıcı.
Halet: hal, durum, keyfiyet.
Hallali müşkilat: zorlukları sana erdiren.
Hal tercümesi: bir kimsenin kişisel geçmişi, biyografisi.
Hamail: omuzdan çapraz asılan bağ.
Hamdest: elinden iş gelmeyen.
Hamil: yüklü, yüklenmiş.
Haneberduş: yersiz yurtsuz, serseri.
Hanende: şarkı söyleyen.
Hanüman: aile, ev bark, ocak, yuva.
Harar: genellikle kıldan dokunmuş büyük çuval.
Harfendazlık: söz atma; kinayeli söz söyleme, takılma.
Harim: yabancıların bilmesi ve girmesi istenmeyen yer.
Hâr ü haşak: çerçöp.
Hasna: güzel, iyi kadın.
Havacıva: kökleri halk hekimliğinde kullanılan bir bitki.
Hay ü huy: zevk ve eğlence gürültüleri, velvele.
Heva vü heves: tutkular, gelip geçici arzular.
Hevesperverane: hevesliye yakışır yolda; amatörce.
Hezele: serseri.
Hıfz: saklama, koruma.
Hidayet: yol gösterme; doğru yola girme; doğru yolu arama isteği.
Hirfet: sanat; kazanç; esnaf işi.
Hiz: puşt, ibne.
Hoşneva: güzel sesli.
Hubanname: güzeller ve yakışıklı gençler hakkında yazılan kitaplara verilen ad.
Humbaracı: humbara denilen top mermisini yapan ve kullananlara verilen ad.
Hurşidi dirahşan: parıldayan, ışıldayan güneş.
Hûr ü gulam: huriler ve delikanlılar.
Huzuru kalp: gönül rahatlığı.
Hüccet: senet, vesika.
Hükema: bilgeler, filozoflar; bilim adamları.
Hümapervaz: hüma gibi yüksek uçan.
Hümayun: kutlu, kutsal; padişaha ait.

Hüsn: güzel, iyi; güzellik, iyilik.
Hüsnî: güzelliğe ait, güzellikle ilgili.

İ

İbda: yaratma, meydana getirme.
İçtinap: sakınma, çekinme.
İhram: hacda giyilen dikişsiz beyaz giysi.
İhsan ü atâ: bağışlama ve bahşiş.
İhtikâr: vurgunculuk.
İhtisap ağası: lonca ve pazarlarda kontrol yapan başgörevli.
İkrar: kabul etme.
İkraz: ödünç verme, borç verme.
İktiza: gerekme; gereksinim.
İlga: kaldırma, hükümsüz bırakma.
İlmihal: din kurallarını öğretmek için yazılmış kitap.
İltizam: isteyerek, bile bile.
İmtizaç: karışabilme; iyi geçinme, uyuşma.
İnfilak: yarılma, açılma.
İnhimak: bir şeyin üzerine fazla düşme.
İnhitat: gerileme, çökme.
İntisap: katılma, girme, bağlanma.
İntişar: yayılmanma.
İntizar: bir şeyin olmasını, bir kimsenin gelmesini bekleme, gözleme.
İrem: Arabistan'da cennete benzetilerek yapılan efsane kenti.
İrşat: doğru yolu gösterme, uyarma.
İrtikâp: kötü iş işleme, kötülük etme.
İspir: at ya da araba uşağı.
İstihlak: tüketim.
İstikrah: tiksinme.
İstimal: kullanma.
İstintak: söyletme, sorguya çekme.
İşmar: el, yüz ya da başla yapılan işaret.
İzaç: rahatsız etme, bunaltma.

K

Kaddi şimşad: şimşir ağacı gibi boy.
Kadd ü kamet: boy bos.

Kadim: eski; geçmiş zaman.
Kakum: gelinciğe benzeyen, kürkü makbul bir hayvan.
Kalemkâr: duvar üzerine süsleme yapan nakkaş.
Kalender: ehlidil, rint.
Kallavî: sadrazam ve vezirlerin giydiği, üzerine tülbent sarılan, koni biçiminde kavuk.
Kalp olmak: değiştirmek, çevrilmek, dönüşmek.
Kalubeladan beri: çok eskiden beri, dünya kurulduğundan beri.
Kân: kaynak, memba.
Kâr: iş.
Karakuşî: yasa, kural ya da mantık ölçülerine dayanmayan; keyfî.
Kârhane: işyeri, iş işlenen yer.
Karib: yakın.
Kasir: kısa.
Kavas: vezir vb. devlet adamlarının maiyetinde bulunan silahlı görevli; elçilik ya da konsolosluklarda çalışan hademe.
Kazurat: insan ya da hayvan dışkısı.
Kazzaz: ipekçi, ipek satan.
Kehle: bit.
Kehrüba: kehribar.
Kemali azametle: gururla, çalımla.
Kemine: güçsüz, âciz, zavallı.
Kenarcı: kıyılarda avlanan balıkçı.
Kerrar: savaş sırasında geri çekildikten sonra tekrar saldırıya geçen.
Kesbi şeref: onurlanma, onur kazanma.
Kethüda: üst düzeydeki yöneticiler adına, onların temsilcisi olarak yetki alanlarına giren işlere bakan, yöneten kimselere verilen ad.
Kılaptan: pirinç, kalay gibi madenlerden çekilerek gümüş ve altın yaldız vurulmuş, saç teli kadar ince iplik.
Kırba: sakaların su taşımada kullandıkları tahta su kabı.
Kıyye: 400 dirhem (1 283 gram) ağırlığındaki ölçü birimi; okka.
Kibar: büyükler, ulular.
Kifafı nefs etmek: yaşamaya yetecek kadar azıkla yetinmek.
Kile: tahıl ölçmede kullanılan bir ölçek (tahılın türüne göre 18-20 okkaydı [yaklaşık 25 kilo]).
Koçu: dört tekerlek üzerine oturtulmuş kare biçimli ve pencereli bir odacıktan oluşan ve atlarla çekilen yaysız, makassız bir araba türü.

Konak: bir günde alınan yol.
Kubat: kaba, biçimsiz, hantal.
Kumbaracı: "humbaracı"ya halk arasında verilen ad.
Kurb: yakınlık, yakın bulunma.
Kûs: savaşlarda deve ya da araba üstünde taşınan büyük davul.
Kutnu: bir tür yarım ipekli kumaş; bir çeşit desenli atlas.
Kutr: çap.
Kübera: ulular, büyükler.
Küfeki: fosilli, boşluklu ve dayanıksız taşlara verilen genel ad.
Kül: hep, bütün.
Külçei sim: gümüş külçesi.
Küşad: açma, açılış.
Küttab: kâtipler.

L

Laşe: leş.
Letaif: latifeler, güldürecek güzel sözler.
Levendane: çabuk, hızlı olarak; yakışıklı bir tarzda.
Livata: erkekler arasındaki cinsel birleşme.
Lonca: aynı meslekten kimselerin, çalışma ve pazar sorunlarını çözmek, mesleğe yeni eleman yetiştirmek amacıyla kurdukları birlik.
Lökün: musluk ve su borularının deliklerini tıkamaya yarayan bir tür macun.
Lücec: engin sular.

M

Mahakim: mahkemeler.
Mahbub: sevilen, sevgili.
Mahbube: sevilen kadın.
Mahbubı devran: dünyanın sevgilisi.
Mahfe: devenin sırtına yerleştirilen ve karşılıklı iki kişiyi taşıyabilen üzeri kumaşla örtülü, oda biçimli sepet.
Mahfil: toplantı yeri.
Mahude: kötü bilinen kadın.
Maişet: geçim, geçinme.
Makule: cins, tür, çeşit.

Manca: yiyecek; kedi köpek yiyeceği.
Mansıp: önemli mevki, büyük memuriyet.
Matlup: istenen, arzu edilen.
Mazmun: nükteli, cinaslı güzel sözler.
Meclisi ıyş: yiyip içip eğlenilen meclis.
Mecmua: seçme yazılardan oluşturulmuş yazma kitap.
Mefhari mevcudat: var olan her şeyin övünme nedeni.
Mefluç: felce uğramış, inmeli.
Mekr ü âl: hile ve tuzak.
Melek üs-siyane: koruyucu melek.
Meluf: alışılmış, huy edinilmiş.
Memnu: men edilmiş, yasak.
Menfa: sürgün yeri.
Menzil: ikametgâh.
Merhemi tiryak: panzehir olan merhem.
Mesnedi ikbal: yüksek makam.
Mestane: sarhoş gibi, kendinden geçmişçesine.
Meşheri hüsün: güzelliğin teşhir yeri.
Metfun: defnolunmuş, gömülmüş.
Meth ü sena: övme ve ululama.
Metruk: terk edilmiş, bırakılmış.
Meva: yurt, yuva, mesken.
Mevud ecel: doğal ölüm.
Meygede: şarap satılan ve içilen yer.
Meyyit: ölü, ölmüş.
Mezkûr: zikrolunan, adı geçmiş olan.
Miat: kullanma süresi.
Mihri muaccel: kız ailesine "ağırlık" niteliğinde ödenen para.
Mikras: makas.
Minekârî: mine işçiliği.
Mirat: ayna.
Mirî: devletin malı olan; beylik.
Miri miran: beylerbeyi.
Mirza: genellikle İran'da soylu kişilere verilen unvan.
Mitil: içine yün ya da pamuk doldurulmuş beyaz bezden oluşan kapsız yorgan.

Miyar: ölçü.
Muaşaka: karşılıklı sevgi, sevişme.
Muattal: bırakılmış, kullanılmaz, battal; işsiz, boş.
Muhayyile: hayal etme yetisi.
Muhil: bozan, ihlal eden.
Muhkem: sağlam, sağlamlaştırılmış, pekiştirilmiş.
Muhtasar: kısa.
Muhtekir: vurguncu, istifçi, karaborsacı.
Mukayyet olmak: korunmak, gözetmek.
Mukim: sürekli ya da geçici olarak bir yerde oturan.
Mumiyan: ince belli.
Murakabe: denetleme, denetim.
Murassa: değerli taşlarla süslenmiş; işlemeli.
Musahabe: konuşma, görüşme, söyleşi.
Musahibi şehriyarî: sohbetiyle hükümdara hoşça vakit geçirten kişi.
Musanna: sanatla yapılmış, hünerli bir usta elinden çıkmış.
Mutedil: ne az ne çok, orta halde bulunan.
Mutekit: inançlı kimse.
Mutemet: inanılıp güvenilen kimse.
Muttarit: sıralı, düzgün, yeknesak.
Muvakkat: geçici.
Muyi ser: saç.
Mübaşeret: başlama, girişme.
Mücahidi fi sebilillah: Allah uğruna savaşan.
Müceddeden: yeni olarak, yeni baştan.
Mücevher: Arap alfabesinde noktalı olan harf.
Mücrim: suçlu.
Müdevver: yuvarlak.
Müfsit: fesat koyan, ara açan.
Müheykel: heykel gibi.
Mühmel: ilgisizliğe uğramış; özensiz.
Mühtedi: kendi dinini bırakarak Müslümanlığı kabul eden; dönme.
Mülevven: boyalı, boyanmış.
Mülevves: kirli, pis.
Münazaa: ağız kavgası, çekişme.
Münevver: aydınlatılmış; parlak.

Münezzeh: arı, uzak.
Münferide: tek, ayrı, kendi başına olan.
Mürahik: yeniyetme, ergen olmamış erkek çocuk.
Mürgi hoş sada: güzel sesli kuş.
Mürur tezkeresi: bir bölgeden başka bir bölgeye geçiş için kullanılan resmî geçiş belgesi.
Mürüvveten: iyilikseverlikle, cömertlikle.
Müsadere: yasak bir şeye devlet tarafından el konulması.
Müseccel: kaydedilmiş, tescil edilmiş.
Müsellah: silahlandırılmış, silahlı.
Müstağni: elinde olanla yetinen; ihtiyacı olmayan, gerek duymayan.
Müstağrak: bir şeyin içine batırılmış, onun içinde kaybolmuş olan.
Müstakim: temiz, namuslu.
Müstebit: despot, egemenliğinde bulunanlara söz hakkı ve davranış özgürlüğü tanımayan.
Müstekreh: iğrenç.
Müşabih: benzer.
Müşrik: Tanrı'ya ortak koşan, birden fazla Tanrı inancında olan.
Müştehir: ün kazanmış, ünlü.
Mütevelli: bir vakfın yönetimine bakan görevli.
Müverrih: tarih yazan kimse, tarihçi.
Müzellil: zelil ve hakir eden.
Müzeyyen: süslenmiş, donanmış.

N

Nafe: kürk hayvanlarının göbek kısmından alınan parçalarla yapılan kürk.
Nahl: uzun, ince vücutlu dilber.
Nakip: esnaf kuruluşu başkanlarından birinin unvanı.
Nakkare: dümbelek.
Nas: insanlar, halk, herkes.
Nazar: bir türlü kabul etme, öyle sayma.
Nazenin: oynak, cilveli, çok nazlı yetiştirilmiş, şımarık.
Nebî: kitap getirmemiş peygamber.
Necabet: soyluluk.
Necis: pis, kirli, necasetli.

Nefer: kimse, fert.
Nefsi İstanbul: İstanbul'un içi.
Nemçe: Osmanlıların Avusturya'ya verdikleri ad.
Nesep: nesil, soy, atalar zinciri.
Neuzübillah: Allah korusun, Allah'a sığınırız.
Nevcivan: taze, genç, delikanlı.
Neveda: yeni tarz, yeni eda.
Nevhat civan: bıyığı yeni yeni terlemeye başlamış yakışıklı genç.
Nezafet: temizlik, paklık.
Nezahet: temizlik, paklık, incelik.
Nigâhı dilbaz: gönül eğlendiren bakış.
Nigâr: resim gibi güzel sevgili.
Nisa: kadınlar.
Nizamı müstahsene: beğenilmiş, güzel bulunmuş düzen.
Nöbet çalmak: belli zamanlarda mızıka çalmak.
Növbet: sıra; sırayla yapılan görev, nevbet; nöbet.
Nuri ilahî: kutsal, yüce ışık, Tanrı nuru.
Nübüvvet: peygamberlik, Tanrı haberciliği.
Nümayiş: görünüş, gösteri, gösteriş.

O

Oda: yeniçeri kışlalarına verilen ad.
Okka: 1 283 gramlık ağırlık ölçüsü birimi.

P

Pakize: temiz; lekesiz.
Palas: eskimiş aba, çul.
Palaspare: eski püskü, yırtık pırtık.
Pây: ayak.
Pâyi dilber: güzel ayak.
Pâyi gülfam: pembe, gül renkli ayak.
Pelenk: kaplan.
Pelid: pis, mundar.
Pençei afitap: güneş pençesi.
Pereme: bir tür yelkenli tekne.
Pırpırı: hovarda, çapkın, uçarı.

Pirahen: gömlek.
Piyade: yaya.
Piyadegân: yayalar.
Prangabend: prangaya bağlanmış hükümlü.
Pupa gitmek: bir gemiden söz ederken rüzgârı arkadan alarak seyretmek.
Puşide: örtü, perde.
Püser: oğul, erkek çocuk.

R

Rengi lalezar: lale bahçesi renginde olan.
Rengîn: boyalı, renkli.
Reşk: kıskanma, kıskanmayı uyandıran.
Rıh: toz, ince kum.
Riayet: ağırlama.
Rical: yüksek makam sahibi kimseler.
Rindan: kalenderler, rintmeşrep kişiler.
Rint: dünya işlerini hoş görür, kalender kimse.
Risalet: elçilik; peygamberlik.
Rizan: dökülen, akan.
Ruşen: aydınlık, parlak.
Ruzı hızır: hıdırellez günü (mayıs ayının altıncı günü).

S

Sadadı kiram: soyzadelerin önde gelenleri.
Sadekâr: kuyumculara taslak hazırlayan kimse.
Sadik: sadizm özelliğinde olan.
Sahabe: Hz. Muhammed'i görmüş, onun konuşmalarını dinlemiş olanlar.
Saki: içki meclisinde içki sunan kimse.
Salabet: dayanma, kuvvet.
Salapurya: ticaret eşyası taşımada kullanılan 10-15 tonluk yelkenli tekne.
Salta: cepken biçimli bir tür kısa ceket.
Sanî: işlenilen, yapılan.
Sarayı hümayun: padişah sarayı.
Sarî: bulaşan, bulaşıcı.

Sarik: hırsız.
Sathî: yüzeysel, üstünkörü.
Sayd: avlama, avlanma; av.
Sayeban: sayvan, gölgelik.
Sed: kapama, engelleme, örtme.
Sedefkârî: sedef işi.
Seele: dilenciler.
Sefaini aşk: aşk gemileri.
Sekban: bir askeri sınıf.
Sekir: sarhoşluk.
Selimi Salis: III. Selim.
Sema: Mevlevî ayinlerinde tarikatta olanların ayakta dönmesi, zikretmesi.
Ser: baş, kafa; başkan.
Serbaz: korkusuz.
Serpuş: başlık, başa giyilen şey.
Seyr ü temaşa: gezip eğlenme.
Sikke: Mevlevî tarikatından olanların giydiği bir tür külah.
Simendam: gümüş tenli.
Simin: gümüşten; gümüş gibi ak, gümüş gibi saf.
Sirkat: hırsızlık.
Siyehçerde: esmer yüzlü.
Sofa tezkeresi: devşirme yöntemi kaldırıldıktan sonra Yeniçeri Ocağı'na alınanların ocağa kabul edildiklerini kanıtlayan belge.
Su: bir şeyin kenarına koşut olarak yapılan süs.
Subaşı: kentin düzen ve temizliğinden sorumlu yönetim görevlisi.
Sui hal: kötü durum.
Sukî sultanî: mezat yeri.
Sureta: görünüşte.
Sureti beşer: insan görünüşlü.
Sureti intihap: seçim yöntemi.
Süluk: bir yola girme, bir yol tutma.

Ş

Şad: sevinçli.
Şadî: sevinç, gönül ferahlığı.

Şadmani: çok sevinçli.
Şahı bütan: put gibi güzellerin hükümdarı.
Şahide: yazı ve çiçek motifleriyle süslü mezar taşı.
Şaibe: leke, kusur; kötü eser, iz.
Şakii merdud: kovulmuş haydut.
Şakirt: öğrenci, çırak.
Şali: tiftik yünüyle dokunmuş bir tür ince kumaş.
Şatır: alay ve törenlerde padişahın yanında yürüyen kapıkulu askerlerine verilen ad.
Şehbaz: yiğit, kahraman, cesur; becerikli; şahbaz.
Şehlevent: boylu boslu, şen, güzel genç.
Şehrah: büyük yol; şahrah.
Şehremaneti: kentin temizlik ve güzelliğiyle ilgilenen yerel yönetim.
Şehrengiz: bir kentin güzellerini, güzelliklerini konu edinen manzum eser.
Şehrî: kentli; İstanbullu; ince, kibar.
Şehvetengiz: şehvet, istek uyandıran.
Şekavet: kutsuzluk; kötü iş işleme; haydutluk.
Şema: numlanmış fitil.
Şenaat: kötülük, fenalık.
Şenî: utanç verici, çok çirkin.
Şem: mum.
Şerh: açımlama, yorumlama.
Şerif: kutsal; soylu.
Şerir: kötü, yaramaz.
Şevket: ululuk.
Şitab: çabukluk.
Şuhı dilara: gönül süsleyen işveli kadın.

T

Taaffün: kokuşma, pis kokma.
Taalluk: ilişik, ilgi, ilinti.
Taammüm: genelleşme.
Tabl: davul.
Tafsil: ayrıntılarıyla uzun uzadıya anlatma.
Tahir: temiz.

Tahliye: boşaltma.
Tahmil: yükleme, yükletme, yükletilme.
Tahrir: kaydetme, deftere geçirme.
Tahtanî: aşağıda olan, alttaki.
Tamiye: ebcet hesabıyla tarih düşürmede istenen tarihi elde etmek için bir dizenin belirttiği sayıdan belirli bir sayıyı çıkarma ya da ekleme.
Tanzifat: temizlik işleri.
Tarassut: gözleme, gözetleme.
Tarik: yol; meslek.
Tart: bir yerden uzaklaştırma, uzağa sürme.
Tarumar: darmadağınık; perişan.
Tayyarat: havadan, beleşten gelen paralar.
Tazeru: genç görünüşlü.
Teamül: yapılageliş.
Tecdidi iman: bir Müslümanın İslamiyet'e aykırı davranışta bulunması durumunda kelimei şahadet getirerek inancını yenilemesi.
Tecennün: delirme, çıldırma.
Tecessüs: gizlice gözetleme, merakını gidermeye çalışma.
Tecziye: cezalandırma.
Tedip: uslandırma, yola getirme, haddini bildirme, cezalandırma.
Teferrüc: gezinti, gezinme.
Tehzil: alaya alma, alay şekline koyma.
Tekdir: azarlama, paylama.
Tekellüf: güçlüğe katlanma.
Temaşa: bakıp seyretme; gezme.
Tennure: Mevlevî dervişlerinin giydiği geniş eteklik.
Ter: taze, yeni.
Tereke: bir ölünün bıraktığı malların hepsi.
Terennüm: ötme, şakıma.
Terhin: rehine koyma.
Tersim: çizme, resmini yapma.
Tevbih: azarlama, paylama.
Tevfik: uygunlaştırma; Tanrı yardımı.
Tezkire: kimi meslek sahipleri için yazılan biyografi.
Tezvir: yalan dolan; ara bozuculuk.

Tezyif: bir şeyi değersiz göstermeye çalışma.
Tezyin: süsleme.
Tezyinî: süslemeyle, süslemecilikle ilgili.
Tezyit: çoğaltma, artırma.
Tîgi ateştâb: ateş gibi parlayan kılıç.
Tilavet: Kuran'ı güzel sesle ve kuralla okuma.
Toka: içki içerken bir kimsenin şerefine, sağlığına kadeh tokuşturma.
Turfa: yeni, garip, şaşılacak şey.
Tüvana: güçlü.

U
Udağacı: kıyılan parçaları tütsü olarak kullanılan ağaç; ödağacı.
Ulema: bilginler.
Uslu: akıllı, zeki.

Ü
Üdeba: edipler.
Ümmî: okuma yazma bilmeyen kimse.

V
Vacib ül-icra: uygulanması gereken.
Vakanüvis: döneminin olaylarını saptamakla görevli tarihçi.
Vakayi: olaylar.
Vakayiname: olayların tarih sırasına göre günü gününe saptanıp yazıldığı eser.
Vardiyan: gemi içindeki haber ve komutları yerlerine ulaştırmakla görevli pasaporla.
Vü: ve.
Vüzera: vezirler.

Y
Yârı seramed: başta gelen dost.
Yed: el; kudret, güç.
Yekta: tek, eşsiz, benzersiz.
Yiğitbaşı: esnaf loncalarında verilen kararları uygulayan ve gerekli denetimleri yapan kişi.

Z

Zağarcı: padişahla beraber avlanmaya katılan görevli.
Zeberdest: eli üstün; mahir, usta.
Zehî: "ne iyi", "ne güzel" anlamında beğenme sözü.
Zelilane: aşağılık bir biçimde.
Zerrin: altından yapılmış; altın gibi sarı.
Zıkıymet: değerli.
Zikr: Tanrı'nın adını art arda söyleyerek yapılan bir tür ibadet biçimi.
Zira: 75-90 cm arasında değişen bir uzunluk ölçüsü.
Ziruh: canlı.
Zühul: dalgınlıkla unutma; geçiştirme.
Zürefa: zarifler.

İçindekiler

Reşad Ekrem Koçu 7
Gedik, tarik, lonca, pir 11
Tariki fütüvvet, hirfet, şeyh, nakip, duacı, çavuş, kâhya 15
Lonca, sandık, han ve çarşılar 19
Lonca vakıfları ve esnaf kıyafeti 23
Eski Müslüman Türk esnafının makbul ahlakı 27
Mehterler ve çökürcüler 31
Çengiler 39
Berberler 47
Çiçek ve çiçekçiler 61
Esirler ve esirciler 71
Bakkallar 83
Çöp ve çöpçüler 93
Dilenciler 101
Araba ve arabacılar 111
Bekçiler 123
Ahlak zabıtası 133
Cellatlar 145
Dayak 153
Bekâr uşakları 161

İstanbul'a çalışmaya gelen işçilere dair 187
Yalın ayaklılar 197
İşçi statüsü 205
Esnaf nizamı 211
Çırak çıkarma 215
Narh defterleri 221
Esnaf teftişi ve cezaları 227
Ordu esnafı 231
Saray düğünlerinde esnaf alayları ve esnafın düğün hediyeleri 237
Esnafın yeniçeriliği ve sofa tezkereleri 243
Esnaf civanları ve şehrengizler 247
Esnaf Türküleri 251
Esnaf kantoları 259
Şahane bir fıkra 263
Yeniçeri taslakçısı iki esnaf gencinin hikâyesi 267
Doğramacı çırağının altın saat hikâyesi 271
Sözlük 275

DK DOĞAN KİTAP

"İstanbul'daki 200 terlikçi asla 201'e çıkamazdı..."

"Kuyumcu Kostantin, Sultan Selim'in oğlu Şehzade Süleyman'a: 'Sana bin değnek vuracağım!..' demişti."

"Suçlu esnaf, dükkânının önünde falakaya yatırılır, bütün çarşının gözlerinin önünde dayak attırılırdı."

"Çıplak taban ıslatılır... Tabana şiddetle inen değnekler hemen kaldırılmaz... Deri yüzerek geçirilirdi..."

"Fütuhat Devri'nde ordunun peşi sıra terziden hamamcı ve berberine kadar adeta koca bir çarşı yürümüştü."

"Alay, Sirkeci'den başlar, Alemdar, Divanyolu, Beyazıt, Aksaray, Şehremini, Topkapı'dan geçip Davutpaşa Kışlası'nda son bulurdu."

Reşad Ekrem Koçu 1905'te İstanbul'da doğdu. Darülfünun Tarih Bölümü'nü bitirdi. Çeşitli liselerde tarih öğretmenliği yaptı. Bugün hâlâ tam bir dökümü yapılamamış yüzlerce makale ve pek çok kitap yazdı. 1975'te İstanbul'da öldü. Koçu, yer yer bir meddah tavrıyla anlattığı Osmanlı tarihini, kalabalık bir okur kitlesine açan ve sevdiren bir "popüler tarihçi" oldu. Eserlerinde anlattığı dönemlerin gündelik yaşamı ve insan ilişkileri konusunda zengin ayrıntılar vererek adeta tarihî resimler yaptı. En büyük, fakat maalesef tamamlanamamış eseri *İstanbul Ansiklopedisi* olan Reşad Ekrem Koçu, tarihçi Cemal Kafadar'ın deyimiyle "İstanbul tarihçiliğinin yüz akıdır."